

MPAT

Часопис за књижевност, уметност и културу

година XIV књига XVI свеска LVI децембар 2018

56

Народна библиотека „Данило Киш” Врбас

ТРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Милијана Радовановић

Главни и одговорни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Емсура Хамзић,
Никола Шанта, Павле Орбовић,
Светислав Шљукић и Драгица Ужарева (лектура и коректура)

Досадашњи уредници

Ђорђо Сладоје (2005-2009), Небојша Деветак (2010-2017)

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас
21460 Врбас, Маршала Тита 87
Тел/факс +381 (21) 707-566
e-mail: tragvrbas@gmail.com
www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Илустрације

Зорка Церовић, академски сликар

*Часопис се финансира из буџета општине Врбас, Секретаријата за
културу АП Војводине и Министарства културе РС*

САДРЖАЈ

пјраї поезије

Ђорђо СЛАДОЈЕ.....	5
Анђелко АНУШИЋ.....	6
Горан ЛАБУДОВИЋ Шарло.....	8
Верољуб ВУКАШИНОВИЋ.....	10
Андрија РАДУЛОВИЋ.....	14
Александар СЕМАКИН.....	18
Раиша ПЕРИЋ.....	22
Јово РАДОШ.....	25
Никола РАУСАВЉЕВИЋ.....	28
Борислава ДВОРАНАЦ.....	31
Владимир БАРАЋ.....	34

пјраї прозе

Рајко ЛУКАЧ.....	37
Чедомир ЉУБИЧИЋ.....	40
Драгиња РАМАДАНСКИ.....	50
Стела ШАРОВИЋ.....	57

пјраї друџиџ

Жорж ШЕАДЕ.....	59
Александар ПРОКОПИЈЕВ.....	65

пјраї доје

Јелица РОЂЕНОВИЋ.....	73
-----------------------	----

пїраї ицчїпаванїа

Сергеј МАЦУРА.....	79
Давид КЕЦМАН Дако.....	84
Милош ЈАНКОВИЋ.....	87
Милена КУЛИЋ.....	90
Маја БЕЛЕГИШАНИН.....	94

пїраї наслеђа

Владимир УВАЛИН.....	98
Милица МИЛОВИЋ.....	115

Књижевна наїрада „Нед ојца Ребетак”

Образложење жирија.....	124
-------------------------	-----

Ђорђо СЛАДОЈЕ

ЕПИТАФ ЗА НЕБОЈШУ ДЕВЕТАКА

По Градуси сињој по киши и блату
Господар заборав на претилом ату
Отима одрину трећину деветак
И угони дане у црн дубок петак

Све однесе ветар с Баније у Лику
Буљина у оку и гавран у крику
Па низ пусти Кордун на Косово клето
Које си залуд бранио сонетом

И мада век списка код Речи у најму
Не чух ти ни име јесенас на сајму
Таштине и књига дизајна и шверца
Југоносталгије и мутног велтшмерца

Прекобројне нуле сувишне фусноте
Којима још пуне изгнаничке квоте
Путем што се губи у шуму брисача
И не води никуд даље од Кисача

Где нико не зна шта будућност смера
Само луда нада и слепица вера
Тек понекад трепне слово из пепела
И са крста прхне у ноћ жива пчела

Анђелко АНУШИЋ

*МОЛЕБНИ КАНОН
БОГОРОДИЦИ ЛЕПАВИНСКОЈ ЧУДОТВОРНОЈ*

Небојини Деветаку, новембра 2017, post mortem

I
Исцели, Чудотворна, исцели
оне што су с нама јели

из чиније исте,
који шаку и прсте

збодоше у стару рану
из које ожиљак плану,

а заборав склизну у јаму
са сјамљенима што у таму

зађоше као у мајку
да не чују потоњу хајку

са пијаце, из трговишта,
са точка, из судишта.

II
Изведи, Чудотворна, разбрачи
онога што се на ме ачи

са транспарента, са улице —
да гонич открије лице

закрабуљен у Вавилонцу,
печен у римском лонцу.

Просветли, Богородице, просветли
оне које су петли

одали у оном врту
па отад по своме хрту

претеће шаљу гласе –
са Тврде стене, супремасе.

III

Приведи, Чудотврона, у сеницу
онога који моју писменицу –

дах ми и очну зеницу
словча у своју крштеницу.

Притеци, Чудотворна, притеци,
онима чији су преци –

кост од моје кости
а глођу их инозлости.

IV

Учини, Богородице, учини
да на завичајној пучини –

у пустопољу под срамом
бујадика бар гревне пламом.

Пројави се, Лепавинска, пројави,
на неовдашњој јави,

ономе ком' чуда треба,
што таблицу лука и хлеба

слави у дому своме –
брат Прстоверног Томе.

V

Спаси, Богородице, спаси
ономад кад и нас си

привела Спасу Крсту
да не клањамо Чавлу-Прсту.

Избави, Чудотворна, од страсти
онога који ће пасти

баш овога часа и трена
кад таме и светла је смена.

Горан ЛАБУДОВИЋ Шарло

МОЖЕ ЛИ ЈЕДНА ПЕСМА УРЕДНИЧЕ

Небојши Деветаку

Може ли једна песма уредниче,
зарна, другачија, боља некако,
на све стране ситнеж касна ниче,
кукољи сунцокрете и жито свако.

На закаснелом пољу, после погибије,
зора млада, магла стара, све далеко,
лишће у одећи, север брије,
и на час само, бели се као млеко

Нови завичај, ти кажеш у њему је гроб,
нови стан, све друго је бивше,
хајде да проберемо славски пасуљ и боб,
ако не за нас, макар за пределе више.

Може ли једна песма уредниче,
она о Орфеју коме си клицао,
видиш са поткровља уз Фрушку ниче
пупољак, пупољак *који се гицао*

Да главу држи изнад воде и чело,
затим руке, ноге, тело, онда цео
човек потражи своје, и нађе село
и радостан и болан и невесео

Али у песми, у господству и у срчи
свуда дивље купине и дивље руже,
везаног хода, а мора да крчи,
као што крчио си неумрли друже

Пресудне жеђи и друге болести,
непожељне госте и кључанице,
на шта су те још могле свести
осим на жуђена војевања и бројанице

У тој недељи када смо се исмејали
до суза и *од духовитости сваке*
и у Трагу се *јамачно огрејали*
на те нове, демагошке жваке.

Ништа слутило није, а слутило све је,
кораци без одредишта, расуло, оно исто
у дому бездомност хладна и греје,
а околo веје непокорни Мефисто.

Верољуб ВУКАШИНОВИЋ

КОНЦЕРТ

Једном сам један концерт одсвирао,
негде, у сновима мојим.
По жицама сам пребирао
И по струнама твојим.

Музику страсну сам упијао,
Грлио сву лепоту,
Нотама неким се опијао
К'о никад у животу.

Не знам који си инструмент била
виола, харфа ил' контрабас?
Знам само да си се у песму излила,
у талас, у светлост, у глас...

ПСЕЋА ЉУБАВ

Мој пас, авлијанер,
Пријатељ од давнина,
Има пријатељицу,
Шарену кучкицу.

Уједају се и гризу,
Псећи се воле и њуше,
Када их гледам видим
И пси имају душе.

А једног дана спазих
Да кост коју је глодао
Својој је драгој дао.

И крај ње стајао је
Од свог инстинкта бржи.
Тад схватих да је љубав
Негде у коштаној сржи.

НИШ, ТРЕНУТАК ПЕСМЕ

Миљковић се ту у ваздуху крије,
У свакој речи распаукао кестен. . .
Небо је топлије због поезије,
И неко рече: – Пролеће, а јесен!

У симбиози пламена са водом,
У загрљају сумрака и сјаја
Рађа се, дивљом обрасла слободом,
Песма што бескрај с нашим крајем спаја.

Исто нас срце у грудима боли,
И радује се, трепери и скаче;
Не замерите песнику што воли
Да крв из срца у песму претаче.

Што певао је – само то постоји,
Ван песме њега једном неће бити,
Тренутак овај међ' звездама броји,
Све друго ће се у пролазност слити.

*БЛАГВЕ**

Међу дрвећем, тек што свиће,
На маховини пуној влаге,
Док певци буде лептириће
Ја пронађох вас сјајне, наге ...

Пред вама као дечак стојим
А већ при крају касног лета,
Још имам порив да се спојим
Са тим обиљем које цвета.

Још вам се дивим, рујницама,
Што дар сте руке живодајне,
Скривено благо сја у вама
И укус оне прве тајне.

Као што ловац плену хрли
Немоћан звер да уразуми,
Тако се моја жеља грли
С вама у овој стрмој шуми.

На врлетну сам стазу стао
Са које могу час да склизнем. . .
У провалију кад бих пао
На дну би сјале ви, гримизне.

**врста печурака*

ПЕСМА О ДОРАТУ

Дивни је дорат био у ме,
Прескакао је брда и шуме.

Летео изнад кућа, стаја,
У срцу крио једног змаја.

Дуго сам њега ја кротио,
И ћуд му коњску сиротио,

Самарио га, тимарио,
Пастувски њисак уларио,

Све док га нисам зауздао,
Луди му галоп обуздао.

Мада и сад се каткад пропне,
Хтео би изван свесне опне:

Рашири крила, па се сети
Да са мношвише он не лети...

И сад га јашем, витез тужни.
А обоје смо себи дужни.

СНИМАК

Завиривши у стају
Снимих чудесну слику:
На слами, свој у сјају,
Још у анђелском лику,

Свикло на таму шпиље,
И на небеску сламу,
Жмиркало је сред збиље,
Шћућурено уз маму,

Дрхтаво јагње мало.
А онда хитро, смело
На танке ноге је стало
Његово крхко тело.

И зграбило је жудно
Поглед мајчине зене,
Док гледала је чудно
У камеру и мене.

Андрија РАДУЛОВИЋ

О ЛЕДУ КАО О ЉУБАВИ

У спомен на Бранислава Петровића

Носио је кошуље од воска
Без дугмади
И баканце без пертли
Падао је низ Скадарлију
Као лишће с јесени
Плакао као киша
Пијан брао звијезде
И бацао их у млади лук
У першун и пашканат
И убјеђивао пролазнике
Да му у поноћ телефонира
Ана Карењина
И да се често смрзава
Са Русима
У Гулагу
И да лети
Кроз мрачне словенске шуме
Као гавран
Који лично познаје
Вука и Гетеа

Пјевао је о плавој књизи о Дунаву
Старцу званом Острво
Човјеку пепелу пчели и тамјану
О леду као о љубави

РАЗГОВОР СА ПАСТЕРНАКОМ

И све једно ми је
И све једно ми је
Кад пишем и дишем
Кроз поље кад ходам
Све у круг идем
У врхове гледам
У извору лице тражим
Као вук кога гоне
Браћа и ини
Из шуме и са друма
Кроз снијег и кроз слова

ЉУБЉАНА

Како написати пјесму о Љубљани
О Тромостовљу очима плавим
Прешерну што у бронзи снива
И дјечи са четири прста
О једној хармоници
И ћирилици која ме срела
У улици код Позоришта лутака
И о вуковима без језика
Страшнијих од рата у Сирији
И од Титаника

Како написати пјесму о Љубљани
Граду у којем и Његош звјездари
Окићен гаврановима
Пахуљама
Претужним грофицама целским
Алпским духовима
Сјенкама из ледених шума
Са ивице ума

СЛОВО И ОЛОВО

У спомен на Драгомира Брајковића

Пјесник је у милости језика
Птица ријека лире слика
У милости неба плавог
На обали трошној
Над безданом пјева
У шуми страшној

Вријеме ће докати свима
Ако те не убије олово
И спаси слово
Рече Брајко
Кад смо били
Код Дучића
Показујући ожиљке од шрапнела
На прсима владике Рада
Поред Требишњице
Под бедемом града
Мјесеца и Грачанице

ДОЗИВАЊА

Гледам рибе
Кроз ледену кору
Јелена у скоку
Црне борове
Бијеле браде

Дозивам сјенке
Као Чеслав Милош
Над Вислом

Чекам
Да удари
Велико звоно
У дубоки сан ријеке
Која протиче
Кроз кости
И Поезију

ОЛОВКА

Тридесет љета има
Откад чувам
Ту оловку
А у незбору сам
Са оним
Од кога сам је добио

Ако нешто напишем
Поломиће се срце од графита
И опет ћу имати
Лед испод ногу

СЈЕНКА

Напушта ме сјенка
Граби уз зидове високо
Међ дивљим смоквама
Гуштерима свицима
Стјеницама таласима

Има једро
Плаче као дијете

Чекам је у стражарници
Од ћилибара и црне соли
Као у Атлантиди

Александар СЕМАКИН

РАСТОЈАЊА

Већ одавно су растојања
Пређена, и само стоје
Да би их они што не постоје
Чували од непостојања.

Или је то чопор снова
Чији лавез празнином звони
Од једне до друге искони
Па онда опет и изнова.

И зато све што овде спознам
То је тамо негде заправо,
Одакле ми се руга ђаво,

Или у једном дугом крику
У сваком гласу и у лику
Зове Бог да га препознам.

ТИСКИ ЦВЕТОВИ

Тек што свану прва зора
До поднева смо малаксали
Предвече смо начисто пали
Не оста ништа сем умора.

И били смо само једног дана
Збуњено јато цветова тиских
Над водом летова кратких, ниских
Без смера, логике и без плана.

Не мора време да се рачуна
Беспошtedно су педантни
Сунце јарко и плава Луна,

Јер још јуче врли и дивни
Данас смо само релативни
А сутра већ смо ирелевантни.

ГЛЕЧЕРИ У ВАТРИ

Моле те тишине да престанеш
Хлеб да им узимаш
Проговори
Празнине да у све станеш
Речи да у њих ушеташ
Разговори

А ти би само тражила кутке
Где се не могу засадити
Слова
У којима ће гњилети ћутке
И неће се од твојих забраздити
Снова

Моле те хладноће
Све да их зажариш
Жежи
Да заглушиш глувоће
Над којима стражариш
Зарежи

Крицима својим одагнај
И скромост бесловних вечери
Сатри
Па нека наслуте крај
Нек се окупају глечери
У ватри

СЕНА ПОДНЕВА

Зашто бих имао форму
Кад могу бити сена поднева
Коју Сунце преодева
У своју униформу.

Зашто бих имао сврху
Кад могу бити лака маглина
Што се из јама и удолина
Подиже ка горском врху.

Зашто да имам путању
Кад могу бити назавршена
Песма што звучи савршена
У тишини и непевању.

РАЈА

Куда ћемо из пакла
У који део раја
Населиће се раја
А да се није помакла.

У који део Едена
Из овог тесног ада
Од саплитања и пада
Раја ће бити одведена.

И како ће без сатане
На пашњацима Бога
Куд раја иде многа
И ову нашу да настане.

Боље још кога разапети
Купити мало времена
Па све до задњих времена
О свако небо запети.

ПОЕЗИЈУ ЋЕ СВИ ЦИТИРАТИ

То више никоме није важно.
Нико и ништа је песник што
Руком разгорева песништво,
А оно је огањ што гори лажно.

Никог та ватра неће опећи.
Ту нема шта да се распирује,
Срце само себе намирује
А поезија су мртве речи.

Сигурне хладне мртвачнице
У којима се припремају
Лешеви које треба сецирати,

Да, то су стихови и они немају
Ништа сем празне крилатице
Да поезију ће сви цитирати.

Раша ПЕРИЋ

ТЕШКОТИЦЕ
(101-125)

101.
Тешко оном
ко се низ стих пружи
ко низ бразду а берићет не зна

102.
Тешко оном
ко се писцем зове
с прочитаним и са копираним

103.
Тешко оном
ко се слудно горди
туђицама у своме словару

104.
Тешко оном
ко језик србински
не ороји светом ћирилицом

105.
Тешко оном
ко без Божјег каза
мисли да ће одгонетку чути

106.
Тешко оном
ко би у све-Знање
а ни знаке с дланова не чита

107.
Тешко оном
ко се и не сећа
да је био анђел у колевци
108.
Тешко оном
ко невесту зове
ерос-женком а не родитељком
109.
Тешко оном
ко ноћнину воли
а она је земаљска мантија
110.
Тешко оном
ко велом љубави
не покрива своју Човечицу
111.
Тешко оном
ко свој камен нема
ко што има Сизиф неуморник
112.
Тешко оном
ко се не помоли
за ученог и за преученог
113.
Тешко оном
ко би у тањиру
жишку свица и језик славуја
114.
Тешко оном
ко ни живу ватру
из кремента не зна да измами
115.
Тешко оном
ко учи школарце
а младенце своје не доуми
116.
Тешко оном
ко мисли да цар је
ближи Богу од птице-царића

117.
Тешко оном
ко звездано небо
не тумачи ко искон-читанку

118.
Тешко оном
ко се не умије
освит-зраком и јутарњом росом

119.
Тешко оном
ко на штули игра
а нога му здрава поскочица

120.
Тешко оном
ко дар Божји има
а лењост му највећа грехота

121.
Тешко оном
ко туђ језик збори
а матерњи помало натуца

122.
Тешко оном
ко је само људац
што се грешно украшава ножем

123.
Тешко оном
ко би свој час смртни
већ да дозна у рођајном дану

124.
Тешко оном
ко се злати златом
а не цветом Божјег сунцокрета

125.
Тешко оном
ко свој пород хвали
само зато што му је родбина

Јово РАДОШ

ДОЛАЗАК ЗИМЕ

Не треба ми да наћулим уши
ко зец
да бих те чуо,
нити да хукнем топли дах
у ветар
да бих те видео.
Не треба ми да опипавам
хладне
орахове гране,
нити да жваћем из голог жбуња
трњине смежуране.
Не треба ми календар,
нити најаве преко ТВ-а,
како про њива хиташ
у белом
ко нева.
Не треба ми да миришем земљу,
ни отаву
траву,
јер, тебе, стара налетнице
одавно знам
у главу.
Зато те спремно чекам,
као путник воз,
који полако стиже
док се ти шуњаш кроз атар
све ближе и ближе.
Онда ме у чекању превари сан,
па заспим,
ко у колевци беба,
а кад се стражарски пренем
ти већ просипаш
свуда
ројеве пахуља с неба

СЈЕЋАЊЕ НА ОЦА

Једне смо зиме у Гајдобри
отац и ја
дуго сједили и мезетили
сир торотан са бијелим луком
и пили вино из велике бачве

Причао ми је о Херцеговини
о свом дјетињству
и ратном путу све до Постојне

А онда смо на растанку
дували пламене језике
у мразну ноћ
док су нам бркати преци
с неба махали

ПАМТИМ

Памтим да је рука, за шаком,
код мога ђеда
била широка као таванска греда

Памтим и чувено бријање
Борка Бјелице
када су длаке пуцале, као од бицикла жице

Памтим како је у Милорада Комада
непрекидно димила скија,
јер резервну стави за уво, а нову полако завија

Памтим и кад је Бошковић Тодор, за опкладу,
попио пуну плетару вина,
док га је гласно бодрила горштачка дружина

Памтим да Лука Милошевић, никад није хтео
да подеси сат, по новом рачунању времена
и то његово не, било је чвршће од кремена

Памтим и густу маглу, у Гајдобри
из шездесет и шесте
када птице нису летеле, него су ишле пешке

Памтим

ВРХОВНИ КАЛЕМАР

Он поседује све потребне алатке
и калемарске справе
да калеми воће, дрвеће и траве.
Ту су оштре бритве, ножеви и тестере
и специјалне блање,
којима се кора дере.
Он носи изданке и пупољке
питомог биља
да се дивљег растиња
свуда ратосиља,
па да мрачне шуме буду проходни паркови,
а кроз мочваре да се прокопају јаркови
и на обалама да се посеје енглеска трава
без трња и коприве, да се на њој спава
дрвеће да буде подшишано као регрути,
а на воћкама да не рађају плодови љути
и кошћеле да немају тврде коштице
већ да то буду мекане бобице.
Он жели да се искорене испод небеског свода
сјекавица, штирина и лобода,
а трњине, глогиње и сродне биљке
да више немају бодље и шиљке,
да се искрче сва шипражја, парлози и шикаре
и неплодне гране да се отфикаре
свуда да се посеку дивљаке шљиве,
да се уреде баште и култивишу њиве
да се накалеме лубенице са километарским врежама
да се заштите воћњаци са противградним мрежама
да се подигне што више стакленика и пластеника
да повртарска биљка брже изђилика
храст да добије савитљивост трске и шаше,
а свако дрво што слободно гранама маше
да се ореже и обреже
и уз бетонске стубове чврсто повеже

Никола РАУСАВЉЕВИЋ

ПРАГ

Треба заборавити зарђала врата,
стари кров и сасушен праг.
Заборавити оронулу цркву
под тамно плавим небом пред зору.
Треба заборавити бунар, курузану,
њиву и шљивик,
лозу што је леђа до земље савила пред кућом
носећи терет презрелог грожђа.
Треба заборавити ватру,
пламен и огањ. Извор.
Страдање што је дошло
после жеге и пре олуја.
Треба заборавити постојање пре одласка.
Гробове треба заборавити да би се лакше живело.
Треба заборавити потоке,
пољане, паучину на чокоту,
вински венац и ластавичја гнезда.
Треба заборавити језик,
крв и биће.
Небо треба заборавити.

Једино оставити наду и завет
да једну браву и један кључ
човек заувек носи у себи.

ERRANDO DISCIMUS?

Чујеш ли опсене
кад лопови отиске опасне оставе
и кришом претпоставе
да су кроз твоје поставе
прошли ветрови вихорећи
кроз визир вода
доводивши рат.

Видиш ли сенке
што су теревенке
правиле позивајући помоћ
док пожар поприма
облик председника, премијера,
наше слике и прилике,
народа замрлог за придики, јауке и критике
остављајући потпис политике.

Осетиш ли крв кад крене
да кључа, кљуца и куца
на све отворе разума и патње,
док злотворе распуштају и не памте
злодела злослутна засута
и затрована зрном мржње
док пуштају клицу да клија?

Имаш ли барем сузу на лицу
кад помињу Јасеновац, Косово и Сребреницу?
да л' плаче мајка за својим чедом
и да л' је та мајка Србија
наша, твоја и моја
ил' ко зна чија?

Или смо толико мали, прогнани, бедни,
несећањем умивени, неугледни,
па нам судбина и не може бити светлија?

УСПОМЕНА

Сјајила ноћ је у подстанарској соби
старога града ту покрај реке.
Светлוצавост коже, белина груди,
танки обриси вековне чежње
стапају полумрак са мирисом тела

Далеки возови довлаче јесен,
мирис дрвореда тумара крајем,
улице пуне мемљиво снију.

Из лампе у углу цури светлост,
абажур одолева полутмини,
слике са зида нас гледају немо,
дрхтаво, ил' ми се то само чини
док урањам у жељу стварносну,
давну, тек овенчану срећом.

Јутро односи све боје ноћи,
врелину тела, дрхтавост душе.
И као фотографију у прашњавом раму,
успомену љубави чува једино загрљај.

СПИСИ

Постоје списи о немирним водама
где мирна река донесе сету
и снови живе једино у одама
док месец на површини тражи силуету.

И ништа су реке наспрам једне капи
што падне на длан без имало злости.
Каткад сећања донесу слапи
тражећи у себи семе уметности.

Стварност је одавно преживела часе,
опсене, боли и свет што се слама,
ал' никад није нити ће душевне гласе
што шапћу да се поезија крије у нама.

Борислава ДВОРАНАЦ

ПОЧЕТАК

Гласно је јутро
Обасјано звуцима
Младога дана.
И распевано се протеже
По недрима.

Нежно корача
Сновима,
И сунце се рађа
Полако.

Руке ми одлажу
Звездану пицаму,
Облачиће беле облаче
Док у твојим ноздрвама
Шапуће небо
Додиром

ДАН

Постоји нешто
Што ме мами
У твоје дану.

Мирис улице,
Киша и снег.
Уздах,
Тишина која ћути
У крилима ветра.

Све у дану
Радује ме.
Топлина твојих очију
И развигор који таласа у твојој души.

Плеши бели дане
Нека злати Фрушка
Док у првој јесени
Дунав нежно
Шири мирисе.

ЦИПЕЛЕ

Корачам
Кроз твоје немире
А модра нога
Болно квари

Враћам се твоје осмеху
Корачом од од седам миља.
Корачам с болом
А стаза је бескрајно
Разгажена.
Баш као и ципеле
Које обувам свако јутро.

Увече их, тек, нежно
У кутију одлажем.

Будим се,
Корачам,
Сан је.

А ципела
И даље квари
Док ти осмех
За стопала вежем.

ПОГЛЕД

Гледамо поље кроз маглу белу,
Као да га ветар благим дахом
Кроз зенице љуби.

На твоје длану
Прве светиљке се пале
Да светло помери усне.

Небо мирише
На успавано Сунце.

Додирујемо се мислима
У загрљају дуге,
А језик ћути речи
У трену који јењава.

Поље као на длану
Са кога скидам росу
Да умијем лице.

ЗИМА

Прођите ме се
Ви и ваш капут

Ово је време
Када су ствари
Скупље од људи
А човек хладнији
Од зиме

Прођите ме се
Слобода је топлија

У изношеном капуту
Душа почива
У миру

Владимир БАРАЋ

РЕКАО БИХ

Живим,
у срцу неоткривених ствари,
намерно сам подигао кућу,
тамо где сам се уплашио полета.
Умирем,
када више немам шта да кажем,
могао бих да будем и лежернији,
али не волим да касним.
Сањам,
поклањам сребрна крила,
патим за онима који одлазе,
а смрти нема.

ТРИ УЗДАРЈА

Донео ми је стихове које сам заборавио,
танчина је његов ваздух,
све је уредио,
речи су поређане по мојој вољи,
цакли се вишезначје,
међу изостављеним помислима,
свака је на свом месту,
боговетна,
и траје у инат.
Нисам могао да се начудим,
тако сам схватио превару,
опсовао, па заспао.

Донеле су ме роде,
нису знале шта ће са мном,
чујем да су их побили ловци,
крв је лила низ беле, дугачке вратове,
наглавце о лабавим опасачима,
писале су кљуном по коприви,
остадоше рујни таласи,
Звездочатцу на небодерном храсту,
плаћена је дангуба.
Причају да је тако било,
знам да не лажу,
умијем се, па помолим.

Донела си ми глас ишчезлих столећа,
године су узалуд завештавале,
ствари нису какве јесу,
јер не могу бити,
прошлост чак, предњачи у превари,
какве црне ствари!
само је бол суштаствен,
наследна дијамантска игла,
бљеском пробија очи.
Срећни смо кад мислимо да нас не боли,
дланом ти грејем груди,
луд, па живим.

МЕСТА СА КОЈИХ САМ ТИ СЕ ВРАЋАО

Опрости ми једном недовршеном, тешком песмом,
а ја ћу се повући из сањивих рецитала, у крај сенке.
Никада нисам водио безболну игру, заборавио слом.
Мене окупљају друге слике, другачије спирају реке.

Пусти! Нек мрак удоми и последњу своју празнину.
Морам да напијем једну приказама, сам, по вољи.
Круг нема кусур, у залуд чамција пабирчи ситнину.
Немој да дрхтиш, буди лепа, чуј – „Враћам се бољи!”

Живи, моје су руке сувише слабе да подигну свет...
Срцем грлим, грудима чувам, оком отварам врата.
Живим како унем, сплет по сплет, помилован, а клет.
Речи су једини заслужени плен, мог мира и мог рата.

ТАМО И ОВДЕ

Знаш...

Срешћемо се на самој ивици свести,
тамо где се време цеди као мед,
где престају поруке, позиви, вести,
а слике не говоре, не заводе ред.

Узалуд?

Говорићу ти све што знам о опсени.
Без зидова, мој глас умреће млад,
нећеш се окренути, намигнути мени,
бићеш музика речи, у складу – склад.

Зато...

Пољубићу те пре него што отпловим
одолећу заводљивој магли хоризонта.
Овде ти не морам рећи да те волим,
довољно је да се вратим с фронта.

ЖИВЕТИ СЕ, МОРА

Наклапања кривотворе људе,
поспан, држим се стварним.
Оно што је остало од мене
гомила не може да спозна.

Дошао сам непозван, сам,
а остајем до краја и конца.
Протоколом је тако решено
све што не могу да разумем.

Са мном и без мене – ништа,
али гужва и даље притиска...
Да нисам замаглио чашу
видео бих ко све недостаје.

Рајко ЛУКАЧ

НАБОЉИ ДОКТОР У ДРЖАВИ

Међу старијим жена нашег села владала је права помага за доктором Балвановићем. Напросто су се такмичиле која ће више да се диви његовим лекарским способностима и багателише знање осталих лекара. Гледале су да их синови бар једном мјесечно одвезу код њега на преглед, како би чули његово мишљење и савјете, које би онда једне другима препричавале уз кафе долијеваче. Кад је отворена аутобуска линија до њиховог села, кренуле си и саме да га посјећују. Моја баба се дуго опирала њиховим причама и убјеђивањима да и она због својих бољки већ једном оде код доктора Балвановића. Њој није до лекара ни њихових лекарија, говорила им је, има она пун сандук разних чајева и то јој је довољно.

Био сам дошао кући на љетни распуст и примијетио сам да се баба нешто умусила, постала ћутљива и дремљива, повремено се знојила и суво кашљала. Кад сам то рекао оцу, он је одмахнуо руком и промрсио кроз зубе да јој је то од старости. Послије неколико дана упитао сам је кад је била код лекара, а она се замислила и рекла да је ишла само кад се морало – кад је држава наређивала да се вакцинишу и да иду да се сликају „на стакло“. Почео сам да је наговарам да одемо код најбољег лекара у нашој болници, оца моје школске другарице. Једно вријеме се нећкала, а онда упитала је ли то доктор Балвановић. Одговорио сам јој да није, а она мени да ће поћи са мном, али само код Балвановића, јер све њене друге из села иду код њега и он је најбољи лекар.

Није ми било друге него да је поведем Балвановићу, иако је он радио у Дому здравља у Хрватској, а не Босанској Дубици. Довезли смо се у град аутобусом, а онда пјешачили преко унског моста, те још километар до болнице. Чекаоница је била дупке пуна старица из нашег села и оне се силно изненадише кад су угледале моју бабу, неке су се и прекрстиле, како би свом чуђењу дале на значају. Најмлађа је уморна да баба сједне, а ја сам се досађивао читајући медицинске савјете и упозорења на зидним постерима. Утом су се врата амбуланте нагло отворила а кроз њих изјурио зајапурени мушкарац и, снажно их залупивши, стао да виче:

– Људи моји, па овај доктор нема појма! Он мени да каже да сам здрав! Ја вам кажем да је то обична незналица! Џаба сам му долазио и скидао се да ме прегледа, кад ништа није знао да ми нађе! Он мени да каже: „Здрав си, није ти ништа и иди кући!“ Иди уживај, још ми је рекао! То, да сам здрав, и сам бих знао, а нисам! Нисам, богами! Све ме боли! А он тек тако: „Није ти ништа!“ Е, више ме нећеш видјети, мој господине. Идем из ових стопа онима у Босанској Дубици! Тамо су прави љекари и они ће ми сигурно нешто наћи!

Кад је незадовољни пацијент напокон изишао да напољу гунђа, сестра је прозвала прву старицу да уђе код доктора и она је, умотаних крста дебелим вуненим шалом и ослањајући се на штап, полако ушла за сестром. Није се дуго задржала, као ни старице прозиване послјије ње.

На крају је ред дошао и на моју баку, па сам јој помогао да устане и, држећи је под руку, ушао с њом у амбуланту. Доктор је неко вријеме пискарао по папирима, ниско оборивши главу изнад стола, а кад је подигао поглед – у очима му се видјело изненађење. Скинуо је наочаре, обрисао их марамицом, па се поново загледао у моју баку:

– Ви сте, мајко, овдје први пут?

– Јесам, дијете. Ове моје другарице из села су ме стално звале и хвалиле вас да бољег доктора нема у земљи, али се мени није ишло тек тако, док се могло гурати са чајевима.

– Ваше комшинице, мајко, претјерују. Далеко сам ја од доброг, камоли најбољег доктора. Али, ето, трудим се колоко знам и умијем да помогнем.

– Оне кажу да им свака ваша медицина помаже!

– Добро је, ако је тако. Осим тога, њих и није тешко лијечити, јер оне су овдје код мене најчешће зато што им се не буде самима код куће и да могу некоме да се појадају. А ја, шта ћу, морам да их саслушам. Мада знају доћи и кад су прехлађене, а има и кад су баш болесне. Али, право да вам кажем, попеле су ми се наврх главе својим јадањем и упорним доласцима. Него ми реците на шта се ви жалите?

– Мој син би вам рекао да се највише жалим на старост и да ми је све што не ваља само од старости. Али унук другачије мисли, па ме је наговорио да већ и ја једном дођем на преглед, дијете. А боли ме...

Баба исприча све што је мучи, доктор јој послуша плућа и пошаље је „на стакло“, погледа снимке и закључи да није упала плућа, него само бронхитис, пропише јој љекове и најљубазније се поздрави са својом најновијом пацијенткињом.

Остале старице су је чекале у дворишту, да би што прије чуле шта је напокон и њој рекао доктор Балвановић. Баба је одговорила да нема појма, да је нешто мрсио са њеним унуком, па да мене питају, а ја сам, да би их збунио, лупетао разне латинске ријечи, те им ускратио претјерану бригу за бабино здравље. Нису се збунили колико сам очекивао, него их латински изрази поново увјерише како је он заиста доктор без премца у цијелој држави.

Ушле су заједно у апотеку и заграктале како то да су овога пута све добиле исти лијек, какав им до сада никада није прописао и

сигурно ће им он много више помоћи него ови до сада. Изненадиле су се и кад су у мојим рукама видјеле другачије љекове за моју баку, те послије ишчуђавања сложиле се да је она била први пут, па је њој дао блаже таблете, да се прво навикне на њих. На градској чесми извадиле су из бошче свака своју чашу и наточиле воду, како би одмах попиле лијек, а и да угасе жеђ, јер је подневно сунце добро загријало њихову црну одјећу.

Држао сам баку испод руке и помагао јој да не заостајемо за њима, а оне су се одбачале о штапове и млатиле дугим црним рокљама, дижући прашину око зепа које су им увелико побијелиле. Били смо на мосту кад се једној од њих омакло, да су је све у чуду погледале, као да никад до тада нису чули тако гласан прдеж. Старица је поцрвенила и оборила главу, а онда се још једној омакло.

Друге су осјетиле исти проблем у стомаку, али су покушале да се како тако уздрже, или бар ураде то што тише. Устезање није могло дуго потрајати, па су се ускоро и оне обрукале. Окренуле су се мојој баки и рекле:

– А шта ти чекаш? Зар и ти ниси болесна?

– Што си долазила доктору ако ти ништа не фали?

– Нећеш намјерно, како би нас оговарала у селу.

– И унука си повела, само да би нас био већи стид.

– Оканите се ви мене, луде жене! – одговрила им је бака и повукла ме да идемо брже, како би их оставили на мосту.

– Нека се испрде без свједока! – рекла је кад смо мало измакли.

Нису хтјеле ни у аутобус с нама. Бака их је упитала што не уђу и оне, на што су јој одбрусиле да нису заједно ни дошле.

– Мора да још дјелују Балвановићеви љекови – закључила је бака док је сједала поред мене.

Чедомир ЉУБИЧИЋ

БАВОЛИ СА ЧЕТИРИ ПРСТА

Зима 1993. године у Београду, била је већ трећа зима која је трочланој групи београдских младића донела нове врсте разочарења и питање: како се борити и, коначно, победити зло немерљиве снаге? Нису више били у стању да разумеју зимску идилу, а још мање да јој се радују.

У хладном периферијском стану у коме су сва тројица становала, већ трећу годину, размишљали су о томе шта би могли да постану кад порасту? Сва тројица су те године имали по двадесет три године.

Ананије, Никифор и Аћим.

– Гладан сам – рече Аћим, гласом искреног очајника.

– Имам ја решење за то – живо се укључи у разговор Никофор – кад не могу да заспим од глади, ја у себи бројим контејнере.

– Није толико страшно бити го и бос, то је данас добра камуфлажа – увек присутан у разговорима са двојицом пријатеља, није могао ни Ананије да се не огласи, иначе човек великог полемичког жара.

– Само да лето дође па ће и бескућнике да огреје сунце.

– Али, Аћиме, ми нисмо бескућници. Наш положај је још тежи. Ми смо бесудбински људи.

– Погледајте се. Од глади сисамо прсте. Тек сад ми постаје јасно да човек спада у сисаре нарочито онда кад порасте – рече, меланхолично расположени Ананије.

– Због тога, Никифоре и Ананије, у овом стану заједно делимо добро и зло, да би дошли на идеју о томе шта би било најбоље да будемо кад порастемо.

– Новинари? – рече узбуђено, и свечаног гласа Никифор.

– Много раде, имају нередовна примања и рано умиру.

– Тако је, Ананије. Потпуно си у праву. Него, три године скупљам храброст да то кажем, и ево сада ћу, па куд пукло да пукло.

– Шта, Аћиме? – повикаше у глас остала двојица чланова групе амбициозних београдских младића у трагању за идејом о томе шта би могли да буду кад порасту.

– Мој отац је читавог живота по занимању незапослен. То бих ја волео да будем кад порастем.

– Знам шта ћу бити кад порастем – поскочио је Ананије.

– Шта, Ананије?

– Бићу фикус. Сличан је кактусу, нит` смрди, нит` мирише.

Ноћ је бахато бацила своју непробојну мрежу по периферијским двориштима, на сигурно склонила безнадежно сиромашне тинејџерске мушко – женске парове, који су страстима апстраховали реалност, локалним пијанцима је час бистрила а час узимала, често, и неповратно вид услед испијања жестоких алкохолних пића препуних метил-алкохола. На осветљенијим, угледнијим, гламурознијим деловима града дешавали су се крвави оружани сукоби криминалних гангова, са никад расветљеним убиствима, оштре расправе између нарко дилера и хероинских зависника и непопустљивост дилера девизама према зависницима од преживљавања. У моћне и блиставе лимузине улазиле су девојчице атрактивног изгледа, у својој потрази за срећом која је искључивала пожртвованост, рад и образовање, а индентитет напајале жудњом за брзим богаћењем, издашним спонзорисањем заманне лепоте за брзим богаћењем, издашним спонзорисањем су одлазили пут западне Европе, Америке и Аустралије, пензионери се вешали, промоћурни започињали изградњу својих, сиво-економских, финансијских империја да би деценију касније, у јавности, били препознати као угледни привредници.

После, често, бучних расправа у слабо осветљеном собичку на трећем спрату зграде, Ананију, Никифору и Аћиму долазили су у сусрет најгладнији делови ноћи. Тада су разговори замиралли, а маштарски кругови изнад глава тројице амбициозних младића су крупњали и понекад, краткотрајно, се претварали у правоугаонике и троуглове да би се, убрзо, враћали у своје кружне облике и ту настављали освајање својих нових снова, разгоревање идеја шта би могли да буду једног дана кад порасту.

– `Ајмо у најближи парк, можда ће нам свеж ваздух донети идеју о томе шта би могли бити кад порастемо? – рече Ананије.

– Не. `Ајмо под савски мост – можда ће нам свежина реке дати одговор на питање: да ли ћемо да порастемо? – мрзовољно промрмља, себи у браду, Аћим.

– Не. Идемо у вожњу трамвајем, од прве до последње станице, и назад. Можда добијемо одговор на оно што нас већ годинама тишти – у наредбодавном тону је изговорио Никифор.

– Мислиш, шта ћемо бити кад порастемо? – истовремено се огласише Аћим и Ананије.

– Не. Него, да ли, уопште, треба да одрастемо?

Слабоосветљену собицу на трећем спрату у периферијској стамбеној згради неосетно је умарала поодмакла зла ћуд ноћи, руинирала је разговоре тројице београдских младића и рушила их, једног по једног, на шкрипаве кревете, склапала им очи и уводила их у снове у жељи да им докаже да и пакао има шарма.

Од све тројице, Ананије је био најпознатији по томе што би га, чим би легао, опхрвао сан, Никифор, чак, ни у незауостављивим

најездама сна није дозвољавао да олако прекине опсесивну мисао и преда је неминовности.

За разлику од двојице својих другова, Аћим је са сновима водио неке, своје, посебне дијалоге да би, тек, преласком у будно стање могао да разлучи оно чега се сећао, и што ће се сигурно догодити од онога што је остало у некој црној рупи на непознатој деоници ноћи.

– Поведоше ме. Једва сам се држао на ногама, али сам ишао и гледао све око себе сасвим обично. Гробари махнуше руком. Један ми шапну да ником не говорим како смо заједнички узимали храну са гробова. На огради крај капије спазих неке птице. Биле су крупне и троме и ничега се нису плашиле. Једна девојка ми је причала о сликарима, убеђивала ме да сам талентован, иако никада није видела моје цртеже, и да у тој уметности лежи моја будућност иако су, сликари, изгубили сваки смисао за морал и другарство. Негде пред буђење сликари ме истераше из стана. Пођох низ улицу с торбицом и штапом – сркутао је Аћим врелу кафу и огољавао свој сан.

– Твоји снови су, Аћиме, морбидни као и ти сам – крештавим гласом и крвавих очију се Ананије унео Аћиму у лице – ја сам ноћас, у сну, био у кафани.

– Где би, иначе, била пијандура? Ха – ха – ха – не оста му Аћим дужан.

– Заспао сам за кафанским столом. Музику сам чуо као из неке велике даљине. Баш када ми је зрно свести саопштило да спавам мирно и добро, чудна топлота ми је прострујала слабинама. Осетио сам да ми се дах крати, а свет око столова ближи и расплињује пред очима. И тај свет, који ми се, често чинио гнусним и неподношљивим, одједном ми је постао дражи, топао, хуман. Људска лица су се гужвала и мрешкала као вода. Гласови нису били рески и опори, већ житки и благи. Хтео сам некога да загрлим испруженим рукама. А зидови! Зидови су били глатки као додир нежне женске руке.

Никифор је помно слушао препричавање снова својих другара, ћутао и пушио. Тишина која је настала, као последица, очекивања Аћима и Ананија да и Никифор започне своју сановну исповест, одужила се и, готово, хипнотисала све присутне у соби коју је обасјавало бело маглено светло хладног новембарског дана.

Никифор се дуго премисљао и колебао да ли да прекине ту дуготрајну тишину, наизменично упућујући погледе ка Аћиму и Ананију и листајући дневне новине застарелог датума. Што су га дуже посматрали све дубље су веровали да он уопште и нема намеру да говори о свом сну. Можда и није сањао? Посматрајући га са каквом пажњом ишчитава новинске чланке, били су убеђени да размишља о времену у којем живи, о смрти, сиромаштву и богатству. Никифор им је, само повременим директним погледима, назначио да размишља о томе да ли се смрћу човека могу угасити мишљења о њему? Мислио је о онима које воле многи и изводећи закључке, сигурно, није могао бити срећан јер љубав маса је кратка и убитачна.

И баш када су Аћим и Ананије очекивали Никифорово оглашавање, он их је поново погледао и није им требало много да схвате да је почео да размишља о тиранији и тиранима. Из анализе

те мисли изашао је веселији и храбрији јер је, брзином светлости, закључио да човечанство стење када се рађа тиранин, а да му је једина утеха садржана у нади да ће имати прилику да се насмеши над његовим одром.

– Када су тебе, Аћиме, отерали сликари ниси ни приметио да сам ја још увек остао са њима. Она девојка која је тебе убеђивала да си талентован за сликарство, мени није ништа смела да каже. Погледао сам је оштро, готово убилачки и одустала је од сваке намере да и мени продаје муда за бубреге. Био сам опкољен сликарима, великом гомилом њих, нисам их могао избројати. Ипак, мало сам се плашио и зазирао од њих јер да су видели како их презриво мерим не би се најбоље провео. Да су знали шта мислим о њима, полетели би ка мени и полупали би ме к'о канту. Вилице су им се мицале али из уста им никако није могла исклизнути реч. Ћутали су и држали пред собом блокове и оловке, картоне и пера за туш, платна на наслонима и тубице боја. Седели су поред свог алата, трептали и мировали као да су на дну језера.

Изашли су напоље из свог периферијског стана на трећем спрату, уживајући у шетњи по густој магли. Додуше, сва тројица су више волели шетњу по ноћној густој магли, тада су им мисли биле живље, а разговори пуни плодноносних идеја и луцидног уочавања невеселих виђених призора.

Ипак, и та дневна магла уносила је задовољство у душе Ананија, Аћима и Никифора док им се на лице, сваким новим кораком, насељавало свесно осећање лепоте живљења. Иако су ходали ћутећи било је посве јасно, да се боре са једним правдним, опсесивним питањем: шта ћу бити кад порастем?

– Ананије, зашто ти када си био дете ниси сањао да будеш пилот, инжењер, доктор? – упита га Никифор, са добро укривеним подсмехом на лицу.

Ананије је, мало дуже ћутао, схвативши постављено питање као потпуно озбиљно и као питање које му изазива клицу кривице јер се њиме никада није озбиљно бавио. А онда се, изненадно, прибрао и преобратио у саговорника који на сва питања има смислени одговор.

– Нисам Никифоре, истина је, али мене је увек интересовало узношење самога себе изнад реалности. Интересовало ме је да будем скитница којој се звезда заглавила у грлу.

Аћим га је посматрао у неверици и као да је, управо тај, Ананијев одговор евоцирао успомене на рано детињство, на сање и химере, на подсмехе и ретка, веома ретка, храбрења од стране необичних старијих људи да истраје у свом сну.

А сан је био као разарање материје по којој је Аћим сипао сумпорну киселину.

– Тражићу браћу по бесу, да бих једног од њих убио, да бих му рекао: *убио сам те мој наказни анђеле да би те опевао.*

Никифора нико није ништа питао. Ходали су и даље, а магла је постајала све гушћа. И што је најважније, падала је ноћ, као старац који, после дугог изгнанства, долази у своје село са пауком на глави, са вампиром у срцу, са пола стопала, пада на колена, клечи и једе земљу.

– Не сећам се детињства. Мислим да га нисам ни имао. Никада нисам имао погледе на живот као остали моји вршњаци. Моја једина жеља је била да се попнем на пијачну тезгу и кажем: Нисам крив, опростите ми што сам маг.

Након, готово, целодневног шетања, уживања у градским светлима, заносним лепотама девојака, хармонији мирне градске ноћи без тензија, насиља и полупаних глава дошли су испред кафане „Хуље у мом срцу”.

– Проклета беспарица, одкада се нисмо добро напили – рече Никифор.

– Није беспарица најгора ствар на свету. Шта ће нам пијанство ако у току њега не урадимо нешто креативно, уметничко, плодотворно, опомињуће. Нешто што разликује нас којима је потребно гориво за високе узлете од простих пијанаца – Аћим је био надахнут у давању утехе Никифору, коме се пило. У жељи за опијањем призивао је онај тренутак када у стојећем став, клецавих ногу пред целом кафаном гласно изговара стихове Отона Жупанчича:

*На морском дну
шкољка се разбољела,
и сав свој чемер
у бисер је претворила.*

– Пије ми се! Пије ми се. То је један од бољих начина да сироти и надарени човек достигне највећи могући квантум у сопственој машти. Тек тада уметност може стварати мушка, храбра и слободна рука. А зашто ти, Аћиме, не пијеш?

– А зашто ти, Никифоре, мислиш да је уметност оно што ће бити твоје занимање кад порастеш?

– Треба ми акт креације, више него ваздух, хлеб и жена. А зашто ти Аћиме не пијеш? Пред кафаном смо, а не улазимо унутра само због тебе. А где би ти нашао своје наказне анђеле него на оваквим местима?

– Има тих анђела и у салонима, у плишаним постељама где гугучу задовољне женке, на крововима где чађави димњачари искуство опијају призором са висине. Рећи ћу ти зашто не пијем. Моји преци су толико пили да су добро повукли и за мене. Ја се, једноставно, читавог свог живота осећам пијаним, па чему онда локати? Због других? Ја сам срећно биће, алкохол код мене узрокује сузе. Ја и без алкохола видим све дупло. Кад попијем, ствари ми се сведу на нормалу, а њу радо препуштам другима.

– Доста тог замајавања! Ако не умете да дате одговоре које лебде у времену, напуштам вас.

– Не, Ананије! Не остављај нас, молимо те ко Бога – заграјаше, истовремено Никифор и Аћим, стојећи испред књижаре, само десетак метара удаљене од кафане „Хуље у мом срцу”.

Неко тајновито светло из удаљене просторије у књижари, за коју се никако није могло наслутити где се тачно налази, оплемењивало је тај магични полумрак иза излога са књигама.

Ананије је посматрао књиге у излогу налик на бродоломника који након вишедневног плутања по хладној води угледа копно.

Аћим је, једини од све тројице, приметио да су врата књижаре благо отшкринута, а тренутак касније је уочио да је кључ остао у брави и да су ланац и катанац на поду са друге стране врата. Тек тада је схватио колико на срећу неких људи може утицати заборавност и пометеност оних који некуд журе. Опрезно се освртао око себе не би ли приметио неког ко би могао, сутра, да их окриви као провалнике.

Никифор је, чинило се, једини посматрао књиге разложно, онако како то уобичајено чине љубитељи литературе, по повратку са посла или у доколици, са намером да се информишу или купе какву добру и значајну књигу. Када је био сигуран да је поноћ покорила већину најобазривијих, још преданије се удубио у наслове књига у излогу књижаре и сетио се једне дивне приче из пера Станислава Јиржија Леца:

У локалну је књижару ушао непознати младић и након дугог разгледања по полицама пуним уредно слоženих књига упитао је старијег власника књижаре, шта би му препоручио за читање.

‘Ова књижара је подељена на три одељка: У првом се налазе књиге које служе забави. Оне су пријатније за читање. Наћи ћете у њима шаљиве згоде и занимљиве приповести које опуштају. Када их престанете читати све што сте у њима прочитали, заборавићете, јер у њима нема готово ништа што би било вредно памћења.

У другом одељку се налазе књиге које су делом забавне, а делом садрже и некакву истину. Већи део оног што сте у њима прочитали заборавићете, али може вам се ипак десити и да запамтите неку истину.

У трећем одељку су књиге које садрже само истину. Узмете ли књигу из трећег одељка и прочитате ли је, више никада нећете имати мира.

– Да ли да обијемо књижару и уживамо до јутра, у топлини просторије и огрејани ватром писане речи? – пробунца, као у полусну, Ананије.

– Ако овде не схватимо шта ћемо бити кад порастемо, нећемо нигде – рече Никифор.

Аћим је мирно закорачио у књижару на опште запрепашћење Ананија и Никифора и упутио се у удаљену просторију из које је светло осветљавало невелики део књижаре. У кутак у коме ће срести путоказ за књиге које садрже само истину, улазио је побожно, као одабрани мисионар у трагању за одговором на питање: шта ћу бити кад порастем?

За столом у осветљеној просторији седео је човек, високих зализака и високог чела. Седео је мирно, прекрштених ногу, одавајући утисак да се ради о човеку који и поред доброг изгледа, и, очигледно, солидног имовинског стања и даље сања да умире од глади, да пада на матури, да се никада неће докопати великог града.

Аћимове очи су жагариле, зацрвениле се као и усахли образи, а немоћ говора је била толика да је помислио да је заувек завршено са изговарањем речи од којих и зидови плешу.

– Не верујеш да сам то ја? – изговорио је човек високог чела.

– Више верујем делима него људима.

– У праву си. Ја верујем само у физички рад.

– А то је толико далеко од вас? – скрушено прозбори Аћим.

– Није. Ти мислиш да због тога што сам писац, интелектуалац, еротоман не могу бити физички радник. Ја сам у свему побројаном, а и у многим другим пословима само физички радник који опстаје на ногама до последњег атома снаге и последње капље зноја са овог високог чела.

– Много сам слушао о вама, а још више читао ваша дела, ипак, није ми нормално да седите у празној књижари и да, при том, знате да ће доћи људи који желе да открију вашу тајну.

– Можда ти и ниси нигде прочитао, а и не мораш јер мени на челу пише, да ја и не тежим нормалности. Онима који знају да откривају тајне биће јасно да сам ја човек који бира мочварна места да би људе научио да једу хлеб.

– Све што ви говорите мени личи на позу. Мислим да то није ваш реални живот. Ви сте човек који воли живот на високој нози, поштовање, сујетни сте. Ипак, свака част, успели сте, велики сте, неоспорно. Наш Рабле, Достојевски... пред таквим људима ја скидам капу, али не дозвољавам да ми се обраћају под маском.

– Грешиш, дечаче у озбиљним годинама. Зачудићете, али сматрам да нисам успео. Најлепше године сам проћердао. Александар Македонски је имао мање година од мене када је освојио пола света, а ја сам имао само тридесет и пет када сам освојио само Европу и један део Америке.

– У праву сте, тако не говори човек под маском. Тако говори надарени, искрени лудак.

– Како то да схватим? Као љубав према моме делу или као простодушну искреност?

– Безброј пута сам, у сучељавањима, са мојим пријатељима тврдио да су ваше књиге чиста измишљотина, да је све то далеко од живота, да су лишене истине. Да ли сте ви заиста видели истину?

– У сваком случају, ја сам нешто видео, за разлику од тебе, дечаче у озбиљним годинама који се још увек питаш: шта ћу бити кад порастем? А то што сам видео, чини ми се, некога жуља. Хајде, реци ми, да оно што некога жуља није истина.

– Подсмевате ми се зато што још увек тражим себе. Ја само нисам имао среће, или боље речено, срећа је прескочила мене видевши вас.

– Аћиме сине...

– Молим!? – изненађен и повишеног гласа, Аћим се просто унео саговорнику у лице – одакле ви знате моје име?

– Знам имена све тројице од када сте прозборили прву реч у оној слабо осветљеној собици на трећем спрату зграде на периферији.

– Како?

– То било прво место мог гладовања у великом граду. У тој соби сам ја гладовао много година пре вас, што значи да срећа није могла тебе прелетети и слетети на мене јер сам ја и тада знао, превијајући се гладан у хладној соби, да је срећа луда и да је не треба дирати док спава. Срећа је мала, срећа је плава, срећа је као жаба

крастава. Гладовао сам због среће која ми је требала јер су ме газили и уверавали да сам превише слободан и да имам превише среће, која ме је чинила пониженным.

Ананије је, одмах по уласку у књижару, пронашао онај први одељак књижаре у којој се налазе занимљиве књиге. Дуго се задржао поред увесељавајућег штива, смејао се, читао на прескок по неколико пасуса из једне књиге, па се хватао друге. Тек, у једном тренутку је чуо гласан разговор из удаљене осветљене просторије. Одложио је последњу увесељавајућу књигу у полицу и бојажљивим, прикрадајућим кораком пошао ка двојици саговорника који су пламтели разгорелом полемичком ватром.

– Вас тројица лупате главу тим глупавим питањем: шта ћу бити кад порастем?

– Лупамо, јер желимо да се пронађемо, јер желимо своје место ако не под сунцем, а оно, бар, под добрим облаком, желимо, као и сви, мало пажње и љубави напретек.

– А не читате моје књиге?

– Читамо их, Миодраже Булатовићу, наравно да их читамо. Али такви тебе не интересују.

– Ти си луд! Моји јунаци имају иста имена као и ви, и настали су онда када сам изашао из стана у који сте ви ушли, много година касније. Ја сам вас родио да гладујете, да се тражите, да ме нађете и да успете.

На вратима просторије се појавио Ананије. Личио је на некога ко је спреман за кавгу. Неповерљиво је посматрао писца као да је желео да му каже да је он извор свих њихових невоља јер се није појавио раније.

– Није тачно, Аћиме – рече Буле – ја се бавим човеком у минусу, такозваним негативцем и највећи мој напор кад пишем је да направим позитивног негативца, да прикажем човечанство које пати, пишти, које се свети.

Никифор се пузећи ушуњао у просторију.

– Зашто пузиш, Никифоре? – упитали су га сва тројица, у глас.

– Морам. Само се тако може одати почаст ономе који нас је разумео, који је очајавао заједно са нама.

– Напокон неко коме ме разуме – озарено је изговорио Миодраг Булатовић у просторији која је све више личила на полицијске собе у којима се испитују осумњичени, а непозната и строга лица из невидљивог стакла посматрају сваки покрет и послушкују сваки шушањ – како не схватате ликови моји, који сте и не знајући, управо нашли себе, шта хоћу да вам кажем?

– Извините ме што не разумем једног писца. Није то лако. Тридесет великих, исто толико малих слова, па ћирилица, латиница... што је много, много је – уз шеретски осмех и поглед устрељен у Булетове крупне очи, исцеди Ананије из уста.

– Веровали ви то или не, цео мој емоционални систем ради за такве као што сте ви. Гледао сам како огромне скупине људи труну у паралелном свету данашњице. Жао ми је што не схватате колико ми је стало до вас. Знате, већина песама француских легионара почиње

речима: Нисам Француз по крви која ми је у венама већ по крви коју сам источио за Француску. Тај легионар сам ја, Миодраг Булатовић – Буле, а та Француска сте ви.

– Идемо у трећу собу – предложи Аћим.

Сложише се са предлогом Ананије и Никифор.

У потпуно мрачној соби очи су се дуго навикавале на мрак. Ананије је дуго и безуспешно тражио прекидач за светло. Након неколико минута проведених у мраку, пред очима Аћима, Ананија и Никифора почеле су се назирати књиге. Слетале су са полица и лепиле се на дланове, отварале су стране, саме од себе, да би знатижељни трагаоци за самим собом прочитали оно што ће им родити дуготрајну вољу и дубоки мир.

Ананије је згазио своју сумњичаву мисао и почео да чита:

За нас ствараоце, уметнике и мислиоце, не би требало да важе ови закони. Нама треба све дозволити, јер ми, јер само ми представљамо и државу и њену културу, и њен народ, и њену дику и понос, и што је још најбитније, ми представљамо прапочетак света и његов завршетак. С нама је почела земља своје обртање и с нама ће га завршити. Али трагика света је у томе што нас обични људи не разумеју и прогоне. Седе у својим гњилим гнездима, уљуљкују се малограђанским маштањима, а ми, мученици и јадници, мислимо о судбини човечанства и најобичнијих трава, мислимо о љубави птичијих јата и судбини љубичица. И што је најчудније, мислимо о судбинама баш тих људи који нас прогоне.

Никифор га је слушао разрогачених очију, и нервозно чекао завршетак Ананијевог читања, да би он отпочео читање пасуса који скида терет са рамена.

Одасад ћу гледати изнад њих. Јер бити са њима, значи сићи са своје висине, значи не постојати. Треба их надвисити и пустити да умиру и труну без благослова уметности.

Аћим се за тренутак вратио у просторију у којој је, до малопре, водио жустру полемику са писцем прочитаних редова. Светло је било искључено. Празнина је овладала простором у којем су нашли одговор.

Вратио се у мрачну собу, не испуштајући књигу која се залепила на дланове. Дуго је посматрао део који је требало да прочита наглас, мислећи на пакосна весеља, на циничну мушку надмоћ.

Видео је да су му одвели јаре, али је веровао да ће му га вратити. Јер, волео је и поштовао људе са пушкама. И сам је од дрвета, од дашчица, дељао пушке и прсио се, и показивао се као јунак који штити старце и децу, а убија тамну војску у даљини и насилнике што избијају, што се мотају око плота и његове уцерице.

Био је сигуран да ће се војници за час – два вратити с његовим јаретом. Паре које му буду понудили одбиће, рећи ће да их дају оној деци што сваког гађају јабукама: она нека купе јаре за те паре.

Ноћ је била мирна, али само напољу, унутра је почео ураган слетања књига са полица које су завршавале у Аћимовим, Никифоровим и Ананијевим рукама.

Читали су. Гутали су гомилу текста онако како дете које дави кашаљ пије сируп.

Истина, био је сведок безбројних људских жалости, и наднебесних жеља за пуним животом и вапајима за правдом, али и смрт је била његова инспирација, његов медиј, једна од стварности његове маште. Тражио им је непрестано нове облике и симболе за укус својих муштерија, као што се измишљају нови модели женских шешира.

– Знам. Бићу ђаво са четири прста – рече Никифор.

– И мени је сада јасно. Бићу и вук и звоно – рече Ананије.

– Нема сумње, кад порастем бићу магарац кога носе хероји – рече Аћим.

Тихо су изашли из књижаре. Аћим је са пода подигао ланац и катанац и њима обвио лимени, четвртасти рукохват, закључао катанац, а кључеве из браве бацио у најближи контејнер.

– Бићемо маштари! – громко објавише трогласну одлуку Аћим, Ананије и Никифор.

Карађорђевој улицом јурио је трамвај. Испред њега сијале су шине као две здраве мисли изгубљене у ноћи. Трамвај је остављао за собом ноћ и тишину. Сава се гибала под лађама. У сусрет јој је јурио Дунав, сасвим обично и мирно.

Од силне среће што су, коначно, нашли одговор на питање које их је мучило од рођења, нису више били сигурни да ли су мисли створене у Карађорђевој улици њихове или нечије туђе.

Драгиња РАМАДАНСКИ

ТАЈНО МЕСТО РББ

Кабак? Дивно звучи! Опиши ми, али онако, својски!

Кабак је мађарска, руска и татарска реч за тикву. Свежањ таквих сувих тикава везан око сваке руке одржава непливача на води, баш колико треба да се не удави и да што пре научи да плива. Старински рустикални изум за муљевите реке којима ваља некако плутати. Урбана подврста кабака протоиндустријска је направа, начињена од празне конзерве за мармеладу, запремине 3–5 литара, која се везује за леђа и као неки батискаф држи непливача ближе дну но површини. Пловило, што самоунижава а не самоузвисује. Средином минулог века пуно девојчица се на тај начин брчкало по овдашњим купалиштима, све док им тај стил није ушао у крв... Иначе то је и руска реч за биртију, вероватно због претакања алкохола дугуљастом тиквом натегачом. Нешто ми говори да си све ово знао.

То са тиквама сам знао и видео, у бари на крају атара, где смо ловили рибу кошарама. Муља је било али рибе слабо. Било је жаба али и девојчица које су користиле те тикве да не би потонуле. Девојчице никад не потону.

Из личне преписке

Ноћ је већ иза мене, али још није свануло. Идем ка аутобуској станици, ногу пред ногу, згађена обликом својих сенки, које бацам у свим правцима, у зависности од позиције светла: с бандере, из излога пекаре, самопослуге, посластичарнице, из једног, рекла бих, свих ових година, намерно осветљеног дома. Површно познајем његову удобност. Полица с књигама и стилски зидни сат, што увек избија пет пута, док се у дубини комешају сенке. Непознате сенке, ја вам завидим. На тихом испијању чаја, на трептавом екрану док мењате програме, на сигурности вашег јутра, долуталог са новогодишње честитке. На ушатој бержери (видим само нечију руку са шољицом), на предстојећој доколици. Тапкам у снегу с ноге на ногу, подижем лице ка сипкавом небу. Пошто аутобус стиже на ову заобилазну станицу у неодређено време у распону од пола сата, наслањам се на дрво,

ослушкујући. Из даљине се чује пој петлова, који ме још увек узбуђује. Каскање паса и мачака нечисте савести. Завидна незаинтересованост за маторе сокачаре, како саму себе видим у овај рани час, док теглим торбу с књигама. Стиже и моја стална сапутница, ходајући на начин самосвесне младе жене. Увек нас пријатно изненаде фарови аутобуса, када јој предајем своју торбу, да бих се лакше успела високим степеницима. Седам на преуско седиште. После ћутљивог силаска сапутнице (никада се не осврће), тонем у дремеж (у повратку, то је дубок сан, будим се сама у аутобусу, попут заборављеног пртљага). Ноге ми обузимају крупне и болне конвулзије. Само да нико не седне до мене. Једном сам чувеног руског писца цело вече шутирала у цеваницу. Прохтевно, као размажена девојчица. Имао је неуредне нокте, са црним полумесецима. На растанку ме је пољубио у образ, спознајући колико смо слични. Класична издаја, пољубац Јуде. Није било времена да шоферу благовремено сигналишем своју потребу, али ћу то учинити који минут касније. Нагнула сам се над његово раме и замолила га да стане, на шта је он одбрусио: „На станици“. Закочио је кроз пола сата, када се моја потреба регулисала сама од себе: мокраћа се већ била вратила на поновну обраду у бубреге. Није било друге него да безразложно сиђем у зимску ноћ. Сачекала сам други аутобус, и дуго се возила у непознатом правцу...

Свој веренички прстен од плавог сафира мама је скинула поред чесме док је прала пелене. Раздвајање чистог од нечистог, девојаштва од мајчинства. Ишчитававши Левија Штроса, храбро је поднела тај ударац судбине. Рекла бих чак да је прстен подсвесно изложила неумитној опасности, по Фројду. Свих ових година га замишљам, како доспева на прст непознате особе. Мојом кривицом, јер пелене су биле моје. Тако је мама неког усрећила а неког унесрећила. Зар није то механизам зреле интерперсоналности?

Прстен који ми је тата донео са путовања у Италију, зелен као јед, у крунастом држачу, немилосрдно кида чарапе. Након дужег оклевања, одлазим код јувелира и кажем му да измести камен хризопраза у боље дизајнирано лежиште. Да, прегнула бих да се правдам, обезвредила сам очев дар, али... Нико нема стрпљења да ме слуша. А има још толико тога.

Часови хемије у негдањем винском подруму. Силазило се кроз ниска засвођена врата, каменим степеницама, лево. Наша наставница се против свих непријатних истина борила својим стакленим фалцетом. При тумачењу сложених формула, у самртној тишини, препукла би понека епрувета, одређене фреквенције и неодређене садржине. Засмрдело би на мућак или биоскопски пувањак. Али права опасност је без мириса. Маштовито испреплетене златне саонице са нежном сантицом аквамарина раствориле су се док сам испирала епрувету са безмирисном живом. „Меркур је моћан растварач злата” потврдила је наставница, смањивши ми оцену.

Неко је баш тада у Санкт Петербургу куповао поклон за своју жену. Овеће полудраго камење боје мућеног жуманцета, славодобитно ће красити ушне ресице срећнице која нисам ја. Увређена безраз-

ложним багателисањем, моја лева наушница нестаје приликом туширања. Нећу да верујем да је са млазом воде доспела у канализацију, извршивши самоубиство. Покушавам да демонтирам кабину, да се докопам сифона, али без успеха. Остаће напуштена, у гужви длака, у сапунској љиги, у потпуном мраку. А ја одлучујем да живим у нади.

Током сређивања црквене архиве протеклог лета, наишла сам на стотине публикација са истим екс либрисом. Љубичасти рукописни потпис, на соколским, правним и књижевним издањима. Дуговеки адвокат Кнежевић преминуо је, спојивши аустроугарску, старојугословенску, фашистичку и новојугословенску епоху, са неизбежним ратовима. Вероватно је његова ћерка јединица све то поклонила цркви, јер се међу озбиљним томовима налазила и по која школска свеска, књиге за децу, мађарска читанка, уџбеник из гинекологије (студирала је медицину). Сред паучине и отрова за мишеве лежи одбачени шприц. Руски молитвеници, штампани средином 19. века користе се као подметачи. На тврдим корицама прастаре црквене књиге, у техници златно-црног лака, виртуозно је насликан јапански предео. Бруј астматичних тактова из старог хармонијума, допремљеног чак из Америке. Дрвени држач Торе и туце јеврејских религиозних књига, што чаме од 1944. Докторска дисертације из органске хемије др Мила Будака ћушнута међ православне триоде. Избацујем празну кутију, са натписом „женски улошци“. Препознајем свој рукопис, из времена бежаније из Хрватске, када је овде, у парохијском дому, пре двадесет година, скупљана помоћ за избеглице. Било је забрањених старица али и младих жена...

Али куда денути усне престарелог адвоката Кнежевића, превучене сјајем вреле чорбе. Како их заувек обрисати. Чорбу нам сипа, из металне шоље, изврћући је до последње капи, чика Мојица, чија породица је почетком века, на кеју, саградила хотел „Америку“.

За време рата то је био Зелени, а после рата Црвени крст, прво мучионица а потом здравствена станица. Ушушкана хотелска рецепција претворена је у болесничку картотеку. У одајама негдањих будоара често смо се скидали испред леденог екрана рентгена. Главна врата у хотел била су забрављена, као неко слепо степениште, са пурпурним стаклима витража. Уваживши табуе прошлости, у зграду улазимо кроз дворишна жичана врата.

У мензи олајсаног пода свеједнако обедује потиштени адвокат сјајних усана. Мада је касније извршио дуго планирано самоубиство, ставивши прсте у штекер за струју. Вилу господина Кнежевића купио је његов колега, адвокат Герић. Имала сам прилике да завири у њу. Зарђале славине над дубоким порцеланским лавабоима, огромне кожне фотеље. Ту смо одржавали пробе за школске представе, нас неколико миљеница учитељице Герић.

Ево у бегу раздеране читанке. Кодекс, лаган и инструменталан, попут свеске. Хефталица! Хефтологија. Пљувачка. Фирц. Ко ли ће на то пристати. Измакнуто сам дете, само, поврх кадра. Златно небо цурне у слику. Испражњени људи, умрли текстови. Колажна хартија боје

тинте и индига. Дете прекраја. Пре краја. Дете копа у подножју плата, у потрази за јестивим громуљицама мочварножуте чичоке. Чупка брашнасте плодове дафине, облика бискупске капе, величине дугмета за кошуљу. Не гладно већ радознало, као малени агнећ. Жваћка катран. Крчка пужиће с травњака попрсканог егзибиционистичком спермом. Брсти кисељак. Сиска семенке бођоша. Лиже леденице. Сише сласт из ладолежа.

Букварско прожимање сопства и света, душе и другости, с мирисом темењаче. Дете не зна да чита слова-осице. У сенци алеје дивљих кестенова, са парчетом 'леба-масти посутим шећером, по-сластицом поратних шпајзева. Деца имају своје пречице кроз лавиринт, без страха од кентаура, са клупком у рукама, кредом кројача, шпенадлама међ уснама. Имају своје саобраћајне знаке.

Не бој се, Ђепето! Стављамо знак једнакости између ове две тријаде: *уметност, уметник, стварност* и *игра, дете, опасност*. Ми, филије града, што се шуњају крај ћупова с ушећереним медом, неухрањене, гладне, заигране.

Брат узима руж за усне, маже ми уста, образе, шаке, па прелази на намештај, прозоре. „*Háttra kötöm a sarkadat!*” прети му Терез неника која нас чува. За то је требало клекнути и ухватити рукама пете, или тако некако. И онда се дати везати. Специјалност Клари ненике било је кување обичних, укусних јела: кнедли са шљивама, уштипака, ким чорбе, кромпир паприкаша, резанаца с гризом. Опасана белом уштирканом кецељом, повезана убрадачом, котрља се као лопта у смеђим тоновима својих цицаних сукања. Има рупице на образима и паперјасте науснице. Понекад их брије, понекад не. Са обе стране румених образа увијају јој се танани пајсеви. Води ме својој кући, у други део града, на Торњошки пут. Има слабовидог сина а он има сову која мрзовољно чучи на плафонској греди. Још дуго ме је, све одраслију, пресретао њен голицави пољубац. Неко ко вас је чувао као дете, ко познаје ваш мирис, укус...

Тада су и чисто мађарске породице уписивале децу у српске разреде. Некада су то најбољи ученици, потоњи харвардски професори. Такозвана другост је снажан мотивациони моменат. Али не и за Марту.

Становала је у дворишту бивше јеврејске куће, са много приземних станова, хладних, мрачних, мемљивих. Седеле бисмо на степеништу од расклиманих цигала, и бројале станаре (сада знам да су то били уцењени удбаши, самице, самци, проблематичне породице). Неки достојевскијански свет, водњикавих очију, спреман на све. Инцестуозни очух и мајка са вечитом модрицом испод ока.

Трагамо за травком са срцастим листићима („воли ме не воли ме“), цртамо крџетком цигле „шантику“ са седам поља, скакућући на једној ноzi. Марта је спретнија од мене, не само у тој игри. Неки тренер би од ње направио шампионку у трчању. Бодрим је у њеним победама, скидајући јој плачни израз с лица.

У школи за то нема прилике. Била је лош ђак, ничим се није истицала. У својој одликашкој заузетости сасвим бих заборављала

на њу. Све док пред крај последњег часа разредом није прострујала вест: „Данас тучемо Марту“. Чулом затворских питомица, девојчице непогрешиво препознају жртву.

Приморана да вагам шта је важније: потмуло женско заједништво или другарство према Марти (која никоме ништа није скривила али нема никог да је брани), замахујем стиснутом песницом. Излазимо подгуркујући се, док Марта ништа не слуги, по навици кривећи уста.

Трчи, Марта, викнем, свесна да сам управо неког издала (само, кога?). И Марта трчи! Брзо, брже од ветра, све врлудајући, прихвативши изазов утакмице. Гледам како за њом трупћу девојчице са дебелим икс и танушним окс ножицама, како јој пресецају пут споредним улицицама, да би јој потрчале у сусрет, уклизивајући попут рагбисткиња.

Са степеништа новосаграђене банке, као са неке чеке, посматрам хајку. Знам да Марта мора протрчати овуда на путу до куће, ево је, управо стиже. Придружујем јој се кадрилским кораком и трчим поред ње. Мој покушај додира више личи на загрљај него на ударац. Стижемо у њено двориште и осврћемо се: нигде никога. Изгладнело жваћемо растопљени катран, што цури из тер-папира. Као у бајци о Ивици и Марици, крунимо туђе фасаде, штрпкајући тиху, црну масу.

Шпулне за конач, једна у другој, до дужине бодежа, копља, хелебарде. Упутства – ту савити! – шавови су културе. Сигнал да постоје штриц-штриц маказе, сакаћења, прекрајања. Реформулисана опасност. Грал из кога се излива линија. То је прави потпис Ђепетове поетике. Ставити дете у центар универзума, са нерашчитаном знаковношћу околу. Држати шибице подаље. Оно прекраја! Пре краја... Пре уласка у живо благо... Игра се ватром, папирнатом дакако. Дете, биљке и животиње седе на истом степенику. Неочерупана су крила андрогина, срце детета жуди за бешчулним, скоро сакралним цитатом. У глави му храма паметница чавка, што прати га у стопу, крупним корацима.

Незадрживо наступа ромб графита. Свуда, по целом граду, једно те исто опсцено поље. Фите, фертови. Минималистичке усмине, налик мекики. У то време овај хијероглиф краси све тарабе, фасаде и школске клупе. Где ли се део тај дезен, увредљив, смишљен из туђег искуства. Бачена оштробрида каменица. Како се разбија прозор.

Када је коначно избрисана са тараба и зидова та ромбоидна шара? Пропустила сам тренутак скатолошке смене у графизму града. Нико се не сећа тарабског пиктограма. На школама, мостовима, на тек окреченим фасадама, освануле су обле, јестиве трешње. Све је готово исто, али са другим предзнаком: волеће а не претеће, аутопортрети а не портрети. Веселе фонтанеле поднебесја.

Шипарице су близу идеје ђубришта, сметлишта, редимејда, асамблажа, колажа. Оне су уметнице, талентоване за синтезу специја и култура, са пријатељима међу биљкама и животињама. Као и за велико не. Сркању супе. Салутирању застави. Пионирском логоровању. Рецитовану девет Југовића („Окретала, превртала с њоме“). Битно је

не слушати савете. Не јести. Не дати грудима да расту. Негирати све могуће фризуре. Возикати се још непробуђеним градом, у својеручно оликаном хаљетку.

Приволети се сликарству. Томе је највише допринео наш наставник цртања, са дипломом београдске академије и пикасовским имиџем. Подстиче нас да сликамо великом пемзлом, из кофа пуних креча и фарбе. Девојчице и птице. Међу облацима. Магрит у девичанској транскрипцији. Недавно је до мене дошло уље на платну са његовим потписом: рашчупано, мусаво, босонога девојче на осунчаној ливади, наслоњено на стог сена, замишљено чачка нос... У стилу однегованог импресионизма, са скривеним есејизирањем (о доби што највећма мари средњи род).

Што се тиче музике, све је почело када је мама изнајмила концертни клавир и доделила му читаву собу. Са тим готованом само је она имала интимне односе. У црном чипканом комбинезону, распуштене косе, у неконтролисано креативним предмигренозним тренуцима. Паралелна егзистенција у ноћима пуног месеца. Са гласовиром!

Брава, брава!

Слутим да је музика најчулнија, најпутенија уметност, склупчана у срцу рођеног господара. Музичирати за себе, против свих! У том светлу видим своју маму, као поодраслу девојчицу, која бива пуштена у поратне салоне сомборске господе, где самују клавири и пијанина, да вежба до изнемоглости, гоњена неком унутрашњом потребом. Безобзирно не одустајући. А теби преостаје да будеш роб, поручују Бајерове партитурице („Коса, коса tarka, se fule se farka“), уз тиктакање метронома и лимено умпаса-умпаса чика Фабијана.

И у физичкој култури баратам лажним потенцијалима (гимнастика, атлетика, пливање, клизање), све док тренери не увиде колици ми је капацитет плућа. У глуми сам доспела у граничне случајеве и-и ни-ни. Час зла краљица са златним плаштом час вештица (испод црне болничарске пелерине). Све је посуђено, укљуђујући и јабуку са отровним залогојем (који је одгризла учитељица Герић). „Птичице ће пјеват’, свират’, а ми ћемо њима сложено секундират’.“ Дуго сам знала наизуст реплике свих седам патуљака. Најзанимљивије су пробе, у дупке пуној прегрејаној учионици, са буљуком дечака у ниским прозорима наше школе. Глумила сам за зажарене зенице једног од њих...

За плавушног Рудија, у светло плавом џемперу, са дубоко усађеним очима. и косом „лизала га крава“. Био је понављач, изда-
нак случајне породице куртизане и лопова, поникао по пасажима запуштених зграда са много станара и мачака. Из подрума тих кућа струји ледена промаја, која мами девојчице, голих ногу, да се излажу лелујавом мраку, што крије мирисе давнашњих вина. У његовој мимици већ је било блазираности Хемфрија Богарта, гузове је ваљао по-
пут Џона Вејна, и на неки чудан начин био заводљив. Један од дечака, које су тако волели Чајковски, Пазолини, Гомбрович и Ролан Барт.

На путу до биоскопских, вашарских и циркуских представа, њухом би да открије тек издељане лутке, с мирисом на струготину и шепак, и упије их као морска звезда, ширећи тајне кодове улице. Оценио је да сам управо ја та, та, коју треба обожавати, корумпирати и компромитовати. Ја, лажњак са стадиона, из музичке школе и „партизана“. Апартна уличарска муза. Лепотица дана. Читава варош одзвања од навијачког халакања. Њихове мајке уморних стомака, по мрачним капијама града. Вилистан. Вилистан. Вилистан. Физиолошка нелагода коју не унем да разрешим. Звуци таламбаса, егзотични и узбудљиви, намењени да хипнотишу моћну животињу и здруже слабе људе – у једно, стоголаво, обесно чудовиште. Запуштавам уши, и бежим у најскровитији део куће.

.....
Ауктор а не аутор. Какофонија рукописа. Карамбол. Препукло срце. Синописис неукотвљеног живота. Двојник, на другој адреси, под другим именом, што га је рашчинила дозрела стварност. Он ће својим каолинским срцем све да прелепи. Лепак је леп. Лепо је лепак. Он види пукотине бића, које су за нас невидљиве. Слике пуне закрпа, попут пачворка, претаче у мозаичност. Под кабаницом текста, већ на пола туђег, натрукованог.

Можда је то онај „пасвет“ Генадија Ајгија, док лежиш будан у кревету...Време између пса и вука. Путовање око света. Очима, слухом. Осећаји дома као и бездомности једнако су снажни. Не постоје један без другог. Два патицврка, збратимљена невољом, греју један другом леђа. Дивље животиње прилазе све ближе. Већају, обраћају се неком: „Добро вече, мала змијо“. Шкрипа врата, улазе да нам заузму место. Дошло је време бештија. Тешко је срести зенице човека баш као и вука. Психолошка надмоћ пораженог. Његова приповедна стратегија. Његов (књижевни) универзум. Његова свест о бајци. О граници светова одраслости и детињства. Премрежује слике, попут саћа, у зоне мање и веће опасности. Биће самоконтроле синтетише нову (своју!) стварност из крхотина старе (туђе?). Примордијално хтење хармоније. Не разбија стваралац прозор и свет – он га поново лепи. Своје слике шири као веш. Опран. У веш-плаву. Шавови пуцају на местима стила.

Стела ШАРОВИЋ

INTRO

Са доласком вечери, зими, када би магла пала на тротоаре и гране, скидала би танки покров са металног клина и залупила вратима. И ходала, ходала у нади да ће некога срести, да никога неће срести. Ту, уз пут, у мимоилажењу, кревелењу и размени даха. И како би се појачавао звук жамора и треска баса, ритмична и тупа, расло би узбуђење и срж самоће би процветала.

И ПОЦЕПА УСНЕ КРИК

Суботом увече севали би ножеви, фијукали по каменим подовима опасачи са тешким гвозденим копчама које би у брзини кидали се себе и тада би им панталоне претиле да падну.

Зашто је Дете то само видело? Одбрана или немогућност да дигне поглед, залеђен и изгубљен у одсеvu кадрова који су се смењивали пакленом брзином...

На метар од каменог пиједестала ове игре која се понављала и понављала, из суботе у суботу шврљале би махнито његове очи.

Најбоље је када сви оду на своју страну, понедељак је значио ослобађање, дисање, опет дишем, дишем, ипак сам жив, мисли Дете, понедељком, рано, марширајући ка школи.

ЛОЕНГРИН I

Лоенгрин снажним трзајем повуче хладни метал и врата се отворише. Дочека га забезекнуто лице, прелепо у својој изненађености која пређе у узбуђење.

– Где је запело... Тихо, као да то и није питање већ унапред изречена пресуда, повуче се он, одлазећи у салон.

Блу се за себе намршти и крену за Лоенгрином откривајући по његовом тону и ходу да јој сада неће бити лако да му објасни.

Ипак, она и не сања тада да је већ избрисана из Лоенгриновог живота. Имао је моћ да прочита са лица жене колебање и наговештај лажи. Оне би се одмах одражавале на сенкама лица које му се до тада чинило лепшим од претходних. И лепи пали идол сурвавао би се у амбис претрпан телима да тамо мирује вековима.

Након што је послужен опроштајни напитака, Блу се отетура до излазних врата и никада више не препознаде ни улицу у којој је изгубила срећу.

САБАТО

Сатански понос избијао је из њених очију, држања тела док корача дуго, дугом улицом вреве нарастајуће еуфорије ходочасника приспелих са југа. Сећала се Сабата, невиности првог сусрета са његовом литературом и немоћи да се одупре опсесији да препознаје у људима око себе сенке његових ликова.

Правити испаде, клечати на стаклу, посипати се врелим воском, плакати хистерично, сећи се бријачем. Нису ли то сви они предузимали како би сачинили савршену клопку љубави?

А затим би дошли изневерени снови. Па освета.

Поверење би као ратник када отпаше бојно оружје замахнуло последњим неодољивим ударцем који заслепљује.

Опојан крај. Аветињска коњица у јуришу прелази преко тела која попут напуштених чаура чекају да се стопе са нестанком.

У РУЖИЧЊАКУ

Док је пролазила, тај ружињак ју је сакривао, а тешке круне, жуте, беле, прецветале, откидале су се са трновитих грана. Мирисале су нејасно окрутно и беживотно. Ту у близини је вребао створ, незнано да ли у њој или изван ореола њеног неосетљивог тела. Трње је било живо и уливало својим убодима снагу тек толику да и даље дише, живи.

Породица је била многобројна и застрашујућа и чим би се у дну дворишта зачуо неки од гласова, нада је тонула и била је опет на почетку, уплашена до сржи. Када ће једном престати да долазе, помислила би и огртала вео детета и смејала се, смејала се.

Жорж ШЕАДЕ

ПЕСМЕ II
(1948)

I

На једној планини
На којој стада с хладноћом говоре
Како Бог одређује
Где је сунцу почело
Има житница благиости пуних
За човека који у миру хода
Сањам о земљи у којој је зебња
Сасвим ретка
У којој снови падају на зденце
Сањам и овде сам
Пред зидом љубичица и том женом
Чија далека колена су казна бескрајна

II

Има вртова који више немају земље
И који су сами с водом
Голубице плаве и без гнезда их прелећу

Но месец је кристал среће
И дете се присећа велике светле збрке

III

Онима који одлазе како би заборавили своју кућу
И дворишни зид у сенци
Најављујем равницу и зарђале воде
Као и велику камену Библију

Неће знати
 – Посебно гвожђе и јасмин облика
 Срећну Ноћ за преношење светова
 Време одмора које снажи

Никаква песма за њих
 Само ватрена ружа мора
 Само вечна туга извора

IV

Као језера слабо покретна
 Када их јесен препокрије и заплави
 Као вода која је само један шум хиљаду пута исти
 Никаквог одмора нема за тебе мој животе
 Птице лете и везане
 Сваки сан је посебна земља
 И ти у лишћу ове равнице
 А пред твојим лицем толико опраштања

V

Дрвеће путује само својим шуморењем
 Када је тишина лепа од хиљаду окупљених птица
 Што румени су пратиоци живота
 О забавна људска прашино

Годишња доба пролазе али могу се изнова видети
 Пратиоци су сунца на међама даљина
 Потом – као анђели који додирују камен
 Напуштају земље увече

А они што сањају под својим лишћем
 Када је птица стасала и напушта своја подручја
 Разумеће помоћу великих облака
 Вишекратно смрт и вишекратно море

VI

Детету које трчи у шуми пуној
 Свилених звиждаљки
 Рећи ћу како највише волим
 Онога који спи у врту јуна
 Помало брижан
 Због самотности слика
 И зоре и крадљиваца воде

VII

Када је ноћ сјајно разасута
А мисао је недоступна
Кажем планински цвет како бих рекао
Самоће
Кажем слобода како бих рекао очајање
И идем дрвосеча властитих корака
Замећући лажи
У шуми
Пуној правде и романтике

VIII

О моја љубави нема онога што смо волели
А да не бежи попут сенке
Као оне далеке земље у којима губимо име
Нема ничега што би нас задржало
Попут те низбрдице с кипарисима на којој сањају
Гвоздена деца плава и мртва

IX

Шарлу Лисеу

Не знају зашто не иду да поново виде
Воћњаке изгнанства и домаће плаже
Звезде које путују с ногама пуним соли
Када је ноћ тужна многобројним лепотама

Заборављају зашто не иду да послушају опет
Ветар решетки и пса слика
Воду која спава на разнобојном камењу
Ноћ са виолинама кише

Толико чуда ни за шта
Ако то није било сећање на други свет
Са пернатим птицама на ливади
Са планинама попут житница
О моје детињство о моја лудости

X

То није стога што си ти на некој ливади
Много вишој од људских глава
Што си мртва
Ветар одвлачи лишће на земљу
Као неку реку или неки уздах

Јављам онима које си знала
Твоје покораване самоћи
И прелазак с животињама
Планине
У којој граја је вечна када се окрзне

И сети се онога што је дражесно
Доле:
Годишњих доба и жене лишене невиности
Уистину мало ствари да се сенима кажу
О сећања на живот

XI

Реке и руже битака
Нежна застава заљуљана гвожђем

Равнице без земље блистају
Потом јогунаст и бео снег

Мрави су јели одећу чуда
Колико споре бејаху године

Када си носила школску таблицу
Када си сваконоћно спавала над својим детињством

XII

Слепа виолина плакаће за нас
Камени бунар
Зима безоблично доба
Када је грозђе црно

XIII

Разведрићу се у јабучњаку
У тој сеоској води
Неокаљаних корака
И за тебе пријатељице жалосних врба
Голубице лете у безваздушном простору
Одсутност је дужа од година

XIV

Ако ме гледаш као коњаник д'Озанам, бацам лопату умора
у реку... Тада сам говорио с рођаком, једног поподнева, када
бејасмо заробљени у шуми чија стабла упредаху своје претке.

Ветар је донео најлепшу ствар.

XV

Ако си лепа као Жреци моје земље
О љубави моја ти никад плакати нећеш
Војници убијају и њихову сенку која бежи – смрт
– Нама је смрт цвет мисли

Треба сањати у птицама које путују
Између дана и ноћи остављајући траг
Док се сунце удаљава међ стаблима
Правећи од њиховог лишћа другу ливаду

Моја љубави
Имамо плаве очи затвореника
Али тела нам снови обожавају
Издужени ми смо два неба у води
А реч је једина наша одсутност

XVI

Када се лето на маховину спушта
О ти која успомену чуваш на једну земљу
Која није познавала ни твоју браћу ни твоје анђеле
Млада девојко сунце не мисли на то
Млада девојко сунце више не говори:
Ако се икада у моју собу вратиш
О шумо махагонија

XVII

Пада киша на ваша колена ноћне медаље
И увек на вашим ранама анђеопати
Ви која спавате у ружичасто одевена
Бићемо складнији заједно
Сједињени у Богу у црквама љубавника

XVIII

Вратићемо тело пепелу или ружичњаку
Са оком те дивне животиње
О голубице
Близу топионице бронзе где далека
Сунца су прилегла

Потом ћемо посегнути за нашим кривинама и нашим корацима
Испод фонтана без воде месечине
О голубице
Ту где огромне самоће камен једу

Ноћи и дани губе на хиљаде својих сенки
Време је невино од ствари
О голубице
Пролази све као када бејаш непокретна птица

Превео с француског Душан СТОЈКОВИЋ

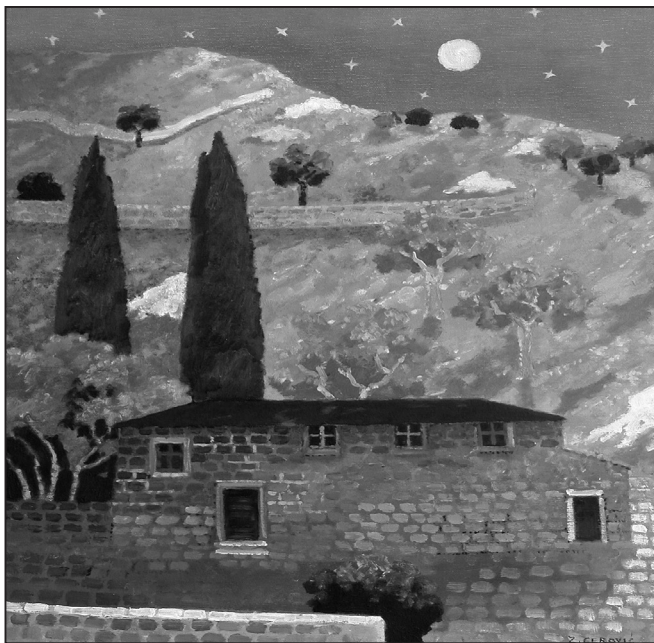
Белешка о песнику:

Жорж ШЕАДЕ, француски песник и драмски писац либанског порекла. Рођен у Александрији 1905, а умро, бежећи 1978. године од грађанског рата у својој земљи, у Паризу у којем се настанио 1989. године. Један од твораца нове француске драме, заједно с Бекетом, Јонеском и Артуром Адамовом.

Познат по драмама: *Господин Бубл* (1951), *Вече пословица* (1954), *Васкова прича* (1956), *Путовање* (1961), *Емигрант из Брисбена* (1965).

Поред неколиких песничких збирки названих *Песме* (1938, 1948, 1949, 1952, 1969. и, постхумно, 1998), штампао је и следеће: *Искре* (1928), *Rodogune Sinne* (1948), *Султанов ученик* (1950), *Сретнеш ли голуба* (1951), *Пливач једине љубави* (1985). Све су написане на француском језику.

Најзначајнији франкофони песници либанског порекла, уз Шеадеа, су: Ектор Клат (1888–1977), Фуад Габријел Нафах (1925–1983), Андре Либерати (1927), Салах Стетије (1929), Венус Кури-Гата (1937) и Жад Атем (1952).

Александар ПРОКОПИЕВ

КУКУШКА 17.

Од неколико тела, свих истоветних по величини и са исте удаљености, оно које је најјаче осветљено биће регистровано људским оком као најближе и највеће.

(Из бележница Леонарда да Винчија)

О тренеру Шпицу знао сам још много пре филма „Треће полувреме” и упечатљивој улози Ричарда Самела. И све то из прве руке, из казивања мог оца Светислава Прокопијева, који је од 1946–48. био центарфор „Македоније”. У филму је приказан део живота Шпица, када је у Скопљу, за време бугарске окупације, тренирао тим ФК „Македонија”. Шпиц је и после рата продужио са препородом фудбала у новој југословенској држави. Крајем 1946. из Скопља одлази у Београд, постаје тренер „Партизана”, чиме започиње деценија врхунских резултата генерације Бобека, Зебеца, Милутиновића, Чајковског (која, 1953. без милости побеђује „Црвену звезду” резултатом 7:1). Животни пут Иљеша Шпица се затвара у фудбалској свлационици, и то у Скопљу, када првог дана октобра 1961. у полувремену утакмице између „Вардара” и ОФК „Београда”, умире од инфаркта. Иначе, управо у тој његовој последњој сезони живота, „Вардар” осваја Куп Југославије. Заиста, Шпицов живот, не само критичних година окупације, него и шире, личи на веома узбудљив сценарио, одакле би могао да се користи пребогат материјал бар за још један филм. Али, у овом запису, лик тренера Шпица (мада искључиво важан), „говори из сенке”, а главну улогу има седамнаестогодишњак Светислав Прокопијев, тада ученик трећег разреда скопске Мушке гимназије. Према сведочењу његових саученика, мој отац је био главна фаца у махалским утакмицама на мале голиће по пољанама у градском парку. Вероватно га је ту Шпиц приметио и одмах позвао да му се придружи на тренингу са фудбалерима „Македоније”.

Баш тада се у очевом животу дешавала велика промена. У марту 1946. он је избачен из гимназије. О том догађају који је преокренуо, а могао је да му уништи живот, слушао сам разне верзије,

у којима се провлачила извесна зачуђеност о његовом понашању при „инциденту”. Када су ми га препричавали његови другови из гимназије, који су му остали доживотни пријатељи, у тој зачуђености било је очекиване подршке, а када ми је моја нана Невенка спомињала тај „несрећни случај из Светине младости” обавезно је додавала „не знам шта му је то требало?!“ Искористио бих, као објективнију, верзију Милана Ђурчинова из његове аутобиографије „Освајање реалности”: „6.ог марта се одржала конференција Омладинске организације наше гимназије. Једина тачка дневног реда била је: Искључење из гимназије антинародних елемената. Запрепашћено смо слушали имена кажњених: Јоцо Јорданов и Војо Георгиев, из нашег, и Свето Прокопијев, из суседног VIIа разреда. Прва двојица су били добри ученици, а трећи, Прокопијев, веома начитан и интелигентан младић, један од најбољих ученика у гимназији. Убрзо се видело да то није била конференција, већ судски процес на коме су пресуде већ биле донешене... Главни грех трећеокривљеног Прокопијева био је његов подцењивачки однос према стиховима тада цењеног државног песника Венка Марковског („Подцењује један велики таленат, једног народног песника”). Он то није негирао на том скупу: – За мене, Венко Марковски није никакав геније – изјавио је – Притом је одрецитовао делове из његове поеме „Гоце”. – Каква је ово поезија? – запитало је све присутне у сали... Устало је неколико ученика у одбрану окривљених. Указали су на бесмисленост осуде и да су аргументи измишљени, али показало се да је у сали било и других људи – високих партијских функционера. Један од њих је устао и драстично запретио бранитељима. Указао је на држање њихових очева за време окупације. – Знамо да су ваши очеви били ратни шпекуланти – рекао је. Други, у дугом кожном капуту и угланцаним чизмама, припретио је: – Ако се окривљени не поправе, лако би могли да се нађу испред шмајзера ОЗН-е! Тако су све ућуткали. Конференција се на крају завршила изјавом: Тројица оптужених да се искључе из гимназије и организације... Одлука је коначно пала: Јоцо Јорданов и Свето Прокопијев били су искључени на две године из свих гимназија у земљи, а Војо Георгиев на једну годину! Сва тројица су била пред матуrom и завршетком гимназије. Одједном су се нашли на улици, одбачени, презрени и бојкотовани...”.

У фусноти овог сведочтва Ђурчинова додато је: „Од Стефке Прокопијеве, Светине супруге, много година касније, после његове смрти, дознао сам о следећим детаљима и оптужбама на процесу: поред мишљења о поезији В. Марковског, он је осуђен и за две своје изјаве: а) пролазећи преко дрвеног моста код Народног позоришта, који је био дотрајао и шкрипао, једне вечери је изјавио: – Ево, као што се овај мост клати и крцка, тако исто крцка и виси и ова наша Југославија. б) Па докле ћемо мајмунски да копирамо све што чини СССР? Зар не можемо да имамо своје мишљење и да водимо своју политику?”

Ове његове изјаве, које он није порекао, биле су достављене ОЗН-и. Колико је, пак, друг Венко Марковски био неприкосновен моћник тих година пре Информбироа, може да посведочи и Наставни програм за македонски језик и историју за ученике од I–IV разреда из

1947, у којему је његово стваралаштво заузимало доминантан положај. Тако су се у првом одељењу, међу обавезном лектиром, налазиле његове песме „Огањ”, „Песма II”, „Ти земљо моја очева”, „Орлови Македоније”, у другом одељењу – „Гоце”, „Вардар”, „Хајдуков завет”, „Тешки зулуми”, „Пред Илинден”, „Илинден 1903”, „Слободно Крушево”...; у трећем одељењу – „Песма о Титу”, „Чорбаци Спиро”, „Мајка Угра”, „13 новембар”, у четвртој – „Језик”...

* * *

Истовремено са невољама мог оца, непријатности трпи и цела породица. Из удобне куће у Кукушкој 17. насилно су пресељени, као „буржујски елементи” у једнособну монтажну бараку у Аутокоманди. У сећању ми је остала упечатљива сцена коју ми је отац више пута понављао, јер је остала запечаћена и у његовом сећању: испред заједничке баракe, коју су делили са још неколико породица – седећи на расклиманој столици, деда, у пиџами, пуши цигарету за цигаретом. И тада се мом оцу, „одбаченом, презреном и бојкотованом”, десио Шпиц. И поред тога што је, према очевицима, мој отац имао изразит осећај за гол (тако је једном, иако га је чувао чувени Вујадин Бошков, успео да постигне хет-трик!), у време када је пунио супарничке мреже, он је, према фотографијама, имао бар десет килограма мање него што би требало да има младић његовог узраста. Депресија после избацивања из гимназије, те уличне провокације скојевских група, све је то још више пољуљало његово самопоуздање које му се сламало у парампарчад. Престао је са тренинзима. Али врач Шпиц није губио веру да је слабаши Свето рођени центарфор и чврсто је решио да га извуче из мучне ситуације. Сигурно је и сам био под снажним притиском власти да мог оца избаци из тима, али он који је одавно одшегртовао страхоте историје, испланирао је да га мора вратити на терен. И ето ти, једног раног поподнева, предратни црни „прага пиколо” зауставио се испред аутокомандске баракe и из њега је истрачао нико други него тренер Шпиц лично.

– Добар дан, господине... друже Шпиц – збунила се нана Родна. – Добар дан, другарице. Што направила Света? – одмах је ушао у њихову колибу и кренуо према оцу који се био скупио у најтамнијем углу заједничке собе: – Шта ти се мучила овде? Хајде назад на терен да играла!

Тако се Светислав Прокопиев спасао од убиственог понижења са којим би се иначе свакодневно суочавао да је остао на улици. По граду су и даље кружиле казнене банде мишићавих скојеваца који су пресретали, гласно вређали и физички малтретирали, као обавезно законско деловање, оне који су се „одметнули” од омладинских партијских редова. Али сада, са фудбалским дриблинзима, Свето је постао миљеник тренера и навијача и тако, изван домаћа уличних хулигана, ранија безвољност временом се истопила као лањски снег. Када је крајем године Шпиц отишао за Београд, мој отац, ако се тако уопште и може рећи, „имао је јавност на својој страни”, што му је омогућило да истрпи године казне без неподношљивих последица.

У породичној историји Прокопиевих, у свакој генерацији, међу трговцима, чиновницима и понеком лекару или фармацеуту, постоји барем по један уметник. Од батко Ђорђије, кога су од легенде градског боема преокренуле у сеоског шерета, па преко композитора Трајка, све до мене, као и до мог братанца, сликара Илије, Прокопиеви знају да изнедре по неки неуобичајни лист на породичном стаблу. Знам да је мој отац имао потенцијал да буде такав необичан, егзотичан изданак јер је његова приврженост према књижевности била такоређи ређи романтична. У животу сам се дружио са неколико писаца који су били и страсни библиофили, али веома ретко сам сретао тако посвећеног љубитеља књиге као што је то био он. Захваљујући тој његовој пасији, наследио сам неколико хиљада књига, са уредном картотеком, у којој су картони били поређани у дрвеним кутијама као у правој библиотеци. На сваком картону његовим читљивим, на десно искошеним рукописом, било је исписано име аутора, са годином његовог рођења и смрти, а испод, поређани по редовима, наслов дела, предговор (поговор), преводилац, издавач и година издања. На пример: Плутарх (46–120) Атински државници Увод и коментар: Ђурић М. *Просвета. Бгд/1950*, или: Босвел Џемс (1740–1795), Живот С. Џонсона, Крешчић А.: О Џонсону и Босвелу, Крешчић *Нарпијед, Згб./1958*; или: Борхес Хорхе Луис (1899–), *Маушарије*; Павловић М.: Приповедач Борхес; Марковић, *Нолит, Бгд./1963*

Година Борхесове смрти, 1986-та, остављена је празна, јер је исте године, у априлу, умро и мој отац. А и тако, задњих година онемоћао болешћу, прикован за апарат за дијализу (коју никада није могао да прихвати) није више био у стању ни да чита, а камоли да прави евиденцију о свакој књизи у нашој библиотеци. Питам се, претурајући по картонима који још увек, тридесет и више година откако га нема, стоје уредно поређани у дрвеним кутијама: када ли је стигао да испише све те податке, када ли је успео да прочита толико пуно књига и да се после тога, дуго враћа на прочитано, подстичући ме да заволим књижевност. А ето, није био писац, професор књижевности, него посвећени грађевински инжењер, предан својој књижевности директора пројектанског бироа „Бетона”, са стотину запослених архитеката, инжењера и техничара. Некадашњи голгетер са луцидним решењима.

* * *

После очеве смрти, међу његовим пријатељима продужила је да кружи прича о легендарној утакмици са „Војводином”, када је, иако је за непосредног чувара имао славног Вујадина Бошкова, вешто га издриблао и онако витак и слаб, успео да да два, а можда три гола. Иако се нису слагали у броју постигнутих голова, сви пријатељи, без изузетка, сећали су се победничке прославе после утакмице, када је бујица навијача подигла голгетера на рамена, а моја мајка је додала како се међу њима тада нашао „друг” из СКОЈ-а који је обавестио Свету да ће бити враћен у гимназију. Испред бараке, заједничког пребивалишта које су Прокопиеви делили са још неколико породица, налазио се бунар са лименом кофом, пред којим се сваког јутра

чекало у реду. А до бунара, кисело дрво, жилав израстао коров, који је, вероватно, сметао станарима, али су они, колико су год пазили да им се вода не прелије из кофе, толико нису нашли за сходно да исеку навалника. Све до тог јутра после утакмице, када је мој деда, без двоумљења, исекао коров, а после пар сати, већ не у безличној пицами, него у оделу, избријан, ишчешљан, каквог га памтим одувек, изашао из бараке и одшетао се до центра града.

Откад је породица депортована из Кукушке 17, отац тамо више никад није крочио. У годинама које су следиле и са променама у односу на раније партијске повластице и казне, део породице је могао поново да се усели у кућу из Кукушке 17, али не и мој отац, који је најпре отишао на студије у Загреб, а када се, после неколико година, отуда вратио као дипломиран инжењер грађевине и запослио у „Бетону“, повео је своје родитеље за собом из оне бараке у Аутокоманди у двособан, „конфоран“ стан у новоградњи.

А та кућа, која је преживела све земљотресе и урбане мафије, иако са прилично офуцаном фасадом, и дан-данас стоји на истом месту, гледа на све четири стране, још увек лепа, са фризом од ружа. Спада у оне ретке скопске породичне куће које су поживеле дуже од људске старости. У њој сад станује Лидија, моја тетка млађа од мене неколико година, што је уобичајена размештена ситуација произашла из успостављених навика код предатних породица, када су женску децу удавали младу, а за мушкарце младост је много дуже трајала, док се не би „навикли“ на живот и „обезбедили“ заједничку будућност. Мада су у случају ујка Славе, Лидијиног оца, узроци таквог задоцњења у женидби били другачији.

Славомира Сечкова, ујака мог оца, упознао сам у његовим касним педесетим. По изгледу, фризури и мимици много ми је личио на глумца Џејмса Кегнија, јунака из гангстерских филмова „Државни непријатељ“, „Мали Цезар“, „Анђели гаравог лица“, које је мој отац гледао пре рата у биоскопима „Балкан“ и „Култура“, а чије репризе сам дочекао, тридесетак година касније, у његовој „Култури“, можда у неком другом биоскопу или на телевизији. Када ми долазе у сећања летњи биоскопи на отвореном у Охриду, Дубровнику, Варни, одмах на великом платну, заједно са сценама са Клерк Геблом и Ерол Флином, видим Кегнија како онако мали шамара своје филмске партнерице, а оне се још више заљубљују у њега. И веома лако могу да упоредим ујка Славу са Кегнијем, јер не само што су имали сличне физиономије, раст и говор тела, него, као и у гангстерским филмовима, ујакова гордост је морала у животу да претрпи шок-терапију. Што је то, што је толико изменило наочитог и темпераментног македонског Кегнија? Нису га уплашиле ноћне рације између два рата, батинања од стране жандара после чега би га свег крвавог избацили пред улаз у Кукушку 17. Не, тај млади адвокат, жилав предатни комуниста издражао је сва полицијска мучења, а затим и патртизанске голготе и победнички марширао главним тргом после ослобођења града. Али на информбировско питање дао је погрешан одговор и завршио на Голом отоку. Пуних шест година. Да ли је онда, тих дугих година голооточких ужаса страдао заједно са човеком због кога је и мој отац био истеран

из гимназије? Можда су дробили камење један покрај другог? Можда су прошли кроз ужасни дочек од стране других робијаша поређаних у шпалир? Вероватно да. И дали су такви, обешчашћени, обезчовечени, имали шансе да размене понеку реч и да ли је Славе Сечков рекао Венку Марковском да је он ујак Светиславу Прокопијеву? Сигурно не. У једној од ранијих прича, „Случај Горчина”, покушао сам да га исцртам онаквог каквог сам га познавао, у лику Горчина, некадашњег голооточког мученика: ...Али, јадник, био је тотално померен. Са офарбаном црвенкастом косом као периком и тамним наочарима, стално је куповао плоче у музичком магазину. После Голог отока, смучиле су му се и политика, па и цео јавни живот. У замраченој соби, са спуштеним ролетнама, пуштао је грамофон. Замишљен, понекад би запевао са плочом, али најчешће је само слушао, дајући такт прстима по ноћном сточићу. Већ је имао једну од најбогатијих скопских дискотека, углавном класичне музике, иако је купио све цезерске и шансоњерске плоче које су се тада могле наћи...

У таквом расположењу и атмосфери, ујка Славе је доживео релативно дубоку старост. А мој отац је умро у 58. години, са још увек младалачком оштрином мисли и неиздржљивим телесним боловима. Није било фер да трпи те страшне болове, накупило се толико горких искустава и притисака да би постигао духовну зрелост пре многих својих вршњака. А притом није изгубио радост и жељу за животом, што се могло прочитати из његових изражајних, кестењастих очију: још бих желео да живим и доживим! Његова учтивост није била конвенционална, његова радозналост није била из учтивости.

Са македонског превела: Јелена ПРОКОПИЈЕВА

БАБА МАРИЈА, МАЈКА МАМИНЕ МАЈКЕ

У мојој најновијој књизи прича, „Делфин”, први део је посвећен мојој мајци. Она је човек кога сам најдуже имао у свом животу. Ушли смо у 66-ту заједничку годину. Четири приче у књизи написане су у различитим периодима, „Писмо” пре више од три деценије, „Гајева 23” пре мање од три године, али без обзира на временску разлику, још осећам јак набој и љубави и љутње, који нису престајали свих ових година све до њене смрти. Иначе, у књизи, доминантан лик који се провлачи скоро кроз све приче је онај старице, некад врло различит од мајчиног, али понекад веома сличан.

Када у граду сретнем неког од њених ученика из гимназије, млађих или старијих од мене, наилазим на хвалоспеве, слушам најлепше приче о професорки Прокопијевој, праведној, елегантној, која их је научила да разумеју књижевност, да знају како читати књигу. Тада ме испуњава гордост, па ипак се питам – да ли причају о истој жени?

Упоређујем свој однос са њом и онај са татом. Дружење с њим најбоље бих описао као „флуидно”, при чему у флуиду, поред ваздушне, осећам и водену компоненту, што је нашој узајамности додавало и дубљу емотивну приврженост. Е, управо таква флуидност ми је мањкала код маме, можда зато јер она није имала много времена за разговоре опуштеног типа. Била је увек заузета неким задужењима и обавезама, знала је да ме прекине речима „остави ме сад, имам посла” и отрчи у кујну. Зашто онда нисам потрчао за њом да је загрлим и цмокнем у образ? И зашто ме је то вређало?

Мама се годинама смањивала као што то, иначе, и бива са старим људима. Тако је било и са наном, и са стара-мајком, баба Маријом. Постајали си све ситнији и нижи, те сам имао утисак као да сам претходног дана порастао.

То, барем у случају баба Марије, није било далеко од истине, јер је она убрзано старила у својим деведесетим, док сам се ја убрзано извишавао у пубертету.

Баба Марија је сваког јутра, пред огледалом, четкала своју дугу белу косу да би је после скупила у пунђу. У кући у Пајко-махали, њена соба чији су прозори широм гледали ка југу и истоку, била је пространа, светла и тада ми уопште није мирисала као што миришу собе старих људи. А осећао се дуван, јер је баба Марија пушила до

краја живота. Замолила би Ђулу, нашу кућну помоћницу, да оде до оближњег дућана и да јој донесе „три парчета цигара“. Једну би испушила одмах, уз кафу, у својој соби, а друге две је остављала за доцније.

Знам да се приче из детињства мењају временом (а онда је прошло пола века), преплићу се са другим успоменама, допуњавају се и после, када се запишу, ауторизују се у једну приватну, субјективну меморију. Овај запис сам отпочео у сплитском стану, где сам био гост једномесечног програма *Writer in residence*. Док сам је писао, вани је поваздан дувао југо и дрвене ролетне на прозорима су клепетале под бруталним налетима ветра. Али унутра, обузела ме је нека сентименталност. Чак нежност.

Тада је напољу почела и киша. Киша и југо. Баба Марија би, када би увече киша овако добовала по прозорима њене собе у Пајко махали, пришла окну по коме су капи ударале и клизиле, па би запалила последњу од три дневне „Дрине“. Дим цигарете, због близине прозора, није стигао да се расеје по соби, него се кружно лепио по стаклу. Кад би се окренула према мени, петогодишњаку који је седећи вукао дрвени воз по тепиху, преко њених сивих очију, тако се бар сећам, надвијала се нека магличаста копрена. Питам се сада – је ли је то било од дима или од старости?

Са љубављу и лакоћом

Башларова „Поетика простора“ била је једна од мојих омиљених лектира у време студентских дана. Његове огледе о кући, фиоци, гнезду, шкољци... кроз чије странице су се низале аутентичне слике изнедрене од душевно искусног, а младалачког сањара. Насупрот згради, о којој Башлар не пише, где се душевна стања преплићу и распрскују кроз својевидан колективни, чак синдикални конгломерат, кућа је прибежиште сопственику, иако и ту он свакодневно мора да се суочава са пренатрпаном и нервозом савременог живота. Па ипак, улазна капија, двориште са стаблима, башта, све то штити и даје сигурност унутрашњем свету и на извешан начин га одваја од неопсредног притиска свакодневице. У башларовској кући нису удомљени само непотребни, неудобни садржаји, она је повлашћен дом песника, мислиоца, човека са маштом... Иако, већ знано из живота, али и из књижевности, кућа може да се преобрази из једног тајног у веома мрачно место, из пријатељског у претеће. Али „Поетика простора“ нема ту намеру да се бави поовским устројствима, већ се усредсређује на оазна стања заштићене слободе.

Са љубављу и лако. Чак и када је теже. Као ових дана, када део породичне куће, у коме је донедавно живела моја мајка, припремам са издавање. Тај простор, њен, али и мој, који се трошио кроз време, али је ипак силно сачуван у мојим успоменама.

Спаваћа, дневна соба, кујна, морају да се прилагоде неким новим станарима, са својим личним навикама, дружењима, илузијама...

Са македонског превела: Јелена ПРОКОПИЈЕВА

Јелица РОЋЕНОВИЋ

ТАЈНА ПРИМОРСКИХ КУЋА СЛИКАРКЕ ЗОРКЕ ЦЕРОВИЋ

Може се сатима посматрати приморски пејзаж из снова познате наше сликарке Зорке Церовић, он пружа толико визуелно уживање.

Лепоту њених слика наш познати историчар уметности Срето Бошњак препознао је као „лепоту лица младости отвореног погледа, а њене плаве, зелене, жуте и окер хармоније помирење човека и света”.

Зорка Церовић (Цетиње, 1947) после завршене Ликовне академије у Београду излаже у престижним галеријама Њујорка, Париза, Рима, Тел Авива, Брисела, Каира, Осла... Живи тихо у свом атељеу поред Калемегдана одакле се пружа најлепши поглед на Дунав и кровове Београда. Кад сам се једног јулског поподнева нашла окружена њеним уметничким сликама, очарана узвикнух: „Ако неко у овој поплави „креативне индустрије” не зна шта је добро уметничко дело на коме се дух може одморити, нека погледа слике Зорке Церовић”.

Она прелази преко моје изјаве и потврђује сведочанство Данила Киша да су не само на Цетињу, где је рођена, већ и у Подгорици где су јој се родитељи преселили, у гимназији, поред строге дисциплине коју је наметао тадашњи систем образовања, предавали врхунски професори.

Најчудније што сам чула је да јој је мајка сестра Милована Ђиласа. Церовићи су са Дурмитора, али јој је деда био официр Краљевине Југославије, а мајка одрасла у Војводини, у Београду се

Зорка Церовић

упознала са оцем, били су у партизанима, тако да је игром судбине њена сестра Роксанда рођена у Београду, а она на Цетињу, одакле су јој родитељи затим прешли са службом у Подгорицу.

Описујући послератну атмосферу у Црној Гори, Киш запажа, кажем, да у то време није било никакве забаве, кише су падале и сви су били упућени на библиотеке. Зорка потврђује Кишову мисао и објашњава тадашњи такмичарски дух међу младима:

„За те генерације образовање је било ствар престижа. Било је срамота да се неке књиге нису прочитале, да се нешто не зна. У Подгорици је после рата било људи из целе Југославије, ми смо се тукли и гађали из праћке, а сад се прича о неким ђачким правима”.

Питам сликарку да ли се нашла на удару када је Ђилас са врха власти пао на дно? – „Родитељи јесу”, одговара, „мајка ми је пензионисана врло млада, отац је изашао из Партије, међутим, тамо је било много људи који су из различитих разлога били изложени прогону, нарочито по линији Информбироа, и није се тај политички притисак осећао у толикој мери. Деца су поред свега тога слободно одрастала. Била су обележена, али су се дружила са свима. У кући смо знали да смо обележени”.

Питам је кад јој се први пут догодило да помисли да ће јој смисао живота бити ликовна уметност?

„Цветко Лаиновић је на моју одлуку пресудно утицао. Био је већ познат сликар и фантастичан предавач. Цртала сам од малена али нисам мислила да ће ми то бити професија. Његова предавања у подгоричкој гимназији била су за све ђаке излазак у непознати свет, који није био наш, социјалистички, мало скучен, није се могло преко границе, а он нама предаје целу италијанску ренесансу, Египат, уметност Рима и старе Грчке. Знао је да нам приближи идеју Лепоте. По завршетку школе Цветко ми је помогао да се припремим за пријемни испит на Ликовној академији у Београду. Дође кући и каже: „Седи Зорка и цртај”! На пријемном смо акт цртали три дана, портрет и мртву природу два дана. Академија је примала мало студената, испит је био тежак, полагало се код добрих професора, мало сам страховала, тако да сам паралелно положила пријемни и на групи за енглески језик. Међутим, кад год сам цртала, осећала сам привлачност тог заната који подсећа на коцкање. Гледам то исто и по Николи, помислиш кад завршиш слику: „Ево, сад сам изгубио, добићу следећи пут”.

То је заиста једна страст.

„Уметнику није циљ да се допадне мноштву или стекне новац, већ да изрази најбољи део своје душе. Цветко стиже у Београд, удала сам се за њега после прве године студија и наставила да студирам, долази Никола и обоје прелазимо у слободне уметнике. Седамдесете су занимљив период, друштво је постало слободније. Почеле су да се отварају приватне галерије, једну од првих водила је Вида Гостушки, и нас неколико са Ликовне академије могли смо своје радове да понудимо приватним галеријама. Била је то изванредна могућност да будем поред Николе и сликам”.

О Цветку Лаиновићу су историчари уметности и писци написали бројне текстове, кажем, уметници од угледа га сматрају најбољим европским сликарем јер је своју мисао као рођени цртач

знао савршено да изрази линијом и бојом, зар је било немогуће да два уметника остану под истим кровом? Зашто живот и уметност не могу заједно?

„Обоје смо јаке личности, али потпуно различите. Цветко је био млад и остао духом млад до краја живота. Имао је неку чудну енергију чисте младости, вечне радозналости. Као и неки други велики уметници био је опседнут женама и то није ни крио. Кад бих му то приговорила одговорио би да се тиме не оптерећујем. Можда је то код њега било помало неуротично да мора да се допадне свакој жени”.

„Не осврће се онај који је везан за једну звезду” – одговорих Зорки Леонардовом реченицом и наставих да износим супротан став као новинарка која га је срела неколико пута пред смрт. Мислим да је мислио на вас кад је написао: „Сан ме је сагорио”. Било је немогуће досегнути виши сан од оног који је сањао, претворио га затим у успомену, да би му се поново враћао. Памтим реч „кајање” која је звучала као свођење рачуна са собом и са светом, издвојену из збирке „Прије молитве”: „Мислити значи кајати се”.

Зорка за часак застаде као да сам јој открила неку велику тајну да се сваки уметник у тежњи ка савршенству коцка са најдрагоценијим. После неколико тренутака тишине одговори: „Могуће је, мада исказ „Сан ме је сагорио” може да се односи и на уметност. Силу уметности. Са Николом је имао добар однос. Цветко није одлазио у цркву али био је дубоко побожан у времену када то други нису били. Није могао увече да легне а да се не помоли и прекрсти, а томе га је деда научио. И да се покаје ако је током дана нешто лоше урадио. И у војсци је имао неког друга који би га сакрио иза неког ћебета док би он изговорио своју молитву”.

Као мислилац о уметности, рекла бих, Лаиновић је био близак идеји да уметност није неутралан процес кад је написао: „Стваралаштво је поигравање са злом”. „Уметност говори далеко више него што наше очи виде” био је уверен и Лубарда, а Бодлер у својој тежњи ка Лепоти која прекорачује границе времена и патње, спаја је са ужасом понора, кад тврди да „модерна уметност има једну тенденцију суштински демонску”.

„Знате, Јелице, Кинези имају изреку да два човека гледају кроз исти прозор и један види звезде, а други блато и обојица су у праву. Питање је само у ком сте правцу усмерили поглед. Избор постоји. Стваралаштво само по себи не припада човеку, то је Божија ствар. У неким религијама је забрањено сликати људски лик. Мислим да уметност одиста оплеменеује”.

Ваша уметност, Зорка, окренух се и одговорих нестрпљиво, „ови медитерански пејзажи поред нас на којима се поглед одмара и душа осећа ритам света и времена, а не „перформанси” чији аутори себе агресивно представљају као уметнике. Зорки открих своју тајну склоност ка белим приморским кућама које је ова уметница обојила меланхолијом, оскудним растињем, косим засадама маслина, плавичастим облацима на ружичастом небу, сенкама дрвећа и чемпреса који би да додирну небо или се оштрим врховима супротставе олујама.

Објашњава:

„Камен је сам по себи леп. Символ. И мени су предлагали да направим „перформанс причу”, с којом се могу зарадити паре. Нисам, међутим, пристала да будем глумица у туђој позоришној представи. Једино што сам желела да понудим је слика, а не ништа. Не волим њихову борбену поетику. Нека жена је купила моју слику приморске катедрале а затим је дошла да ми каже кад се ујутру пробуди и погледа слику лепши јој је дан. Неко други се определио за неку другу слику. Волим да срећем добре људе”.

Сви приморци су везани за светлост малих медитеранских градова, те упитих нашу сликарку најлепших приморских пејзажа, у чему је њихова тајна?

„Постоји дубока мистика тих белих кућа, затворених капија, и кад се на часак отворе и сине нека лепа башта, може се чути, рецимо, прича „ко је у њу ушао из ње никад није изашао”, или на говор „немој је купити, умро је ко год је купио”, као да у свим кућама не умиру људи. Има нечег тајанственог тај камен испран од киша и побелео од сунца. Кад пролазите неком градском улицом и разгледате те старе куће не можете а да се не запитате шта се дешава иза тих зидова, шкура, капија? Шта је ту сад мени најзанимљивије? Да се бавим односом светлости и сенке”.

Говорим да ме њене слике подсећају на Дучићеве стихове из песме „Вечерње” и атмосферу заласка сунца, пролазности: „Нем на изгубљеном валу наред воде,/прве сенке ноћи док расту и броде/ а с острва тужно звони, звони, звони”. Сличне су симболистичке поетике?

„Нисам знала, ти стихови заиста садрже загонетну мисаону дубину. Песник и уметник су то усамљено острво међу људима. На мојим пејзажима и у тим кућама ви не видите људе. Нема буке. Тоје тачно тај стих, музика, слика. Они се осећају, назире се нека тајновита прича која ми пружа бескрајне ликовне могућности да је изразим колоритом, светлошћу и сенком”.

Ова уметница се приликом сликања не држи правила подражавања, мимезиса, већ је својом имажинацијом потпуно променила изглед једне куће у Котору, унела у њу своју светлост, променила боју прозора и врата у ултрамарин, додала на истом мотиву на другој слици грм расцветаног ружичастог олеандера, цвеће пред вратима, два чемпреса у дворишту.

Све њене слике су права светковина духа. Лета. Лекција о скромности, чистоти, похвала сећању, некој стази сунчаног којом смо прошли.

Светлост је апстрактна и долази као истина у животу некад с леве, некад с десне стране, у Пантеону кроз круг према небу и сунцу. Смеје се и оставља ме без одговора зашто долази са леве стране и прави сенку, затим додаје да је право уметника да ради шта хоће.

Питам је како се осећала у Риму, где је представила своја дела и могла изблиза да анализира остварења великих сликара ренесансе?

„Леонардо је фантастичан, али ме је Рембрант као светски

мајстор светлости највише импресионирао. Рембрант је познавао Караваџа и знао је колико је важно да се нова богата трговачка класа гледалаца увуче у драмску причу између њих и призора на слици. Волим и Вермера и Ел Грека, гледала сам његове слике у Њујорку, од свега одскаче.

Право је сваког на свој доживљај уметничког дела, зависно од образовања, интелигенције, емоција”.

За часак се окренух на другу страну и приметих да Зорка Церовић није само велики пејзажиста већ је направила и неколико изванредних портрета међу којима су слика њеног брата, новинара „Времена” Стојана Церовића и сина Николе, али сам пошавши према њеном „радном делу” опазила велики портрет Цветка Лаиновића, толико „жив” да ме је подсетио на чувену Гогољеву причу. Видевши моје изненађење јер се издваја надахнућем са којим је насликан, осмехну се и поче да објашњава како је настао:

„Кад ме неко пита да ли сам га ја радила, одговорим јесам и нисам. Радила сам разне портрете, негде око 1995. године имала сам и изложбу портрета у Хајату, на крају, рекох себи хајде и Цветка да насликам. Он неће да позира, стане па оде. Пожалим се да ми не иде од руке, он узме црну четку и са свега три четири потеза нацрта очи. Нешто му се није ни тада допало, узме нож и скине себи мало боје с носа, такав је његов портрет и остао”.

Да ми на овај скоро невидљиви детаљ није скренула пажњу у први мах то не бих ни приметила, но не може се доводити у питање, рекох, њен рад црном четком на некој светлуцавој боји окера којом је постигла и спољашњу и унутрашњу светлост лика.

Нисам сличан портрет видела.

С десне стране од штафелаја срећем сетни поглед белог једнорога, мистични симбол из најбољег средњовековног романа „Варлаам и Јоасаф”, познат студентима књижевности јер је инспирисао Светог Саву да оде на Свету Гору. Чудим се откуд сликарки пејзажа идеја за ову симболичну причу?

„Код нас врло мало људи зна о религији, хришћанству. То је прича о нама.

Има више од двадесет година откад га сликам.

Једном приликом дође ми други брат из Париза, Станко Церовић (филозоф) и рече да би желео да му насликам једнорога. У париском музеју „Клињи” насликан је на таписеријама, ограђен, мој је слободан. Човек који није слободан не може да се бави уметношћу. Онда, кад је Вида Огњеновић била амбасадор у Ослу, организује ми изложбу на којој се слика белог једнорога одмах прода. После извесног времена добијем писмо неке Швеђанке са молбом да јој насликам једнорога, и пошаљем јој слику. А код нас деведесет процената људи не зна шта је једнорог него ме питају „Какав је ово коњ са нечим”? Не иде се са гомилом нигде.

Инорог је заборављена прича о европском човеку и Богу – рекох ја.

Зорка има и слике прекрасних коња у галопу, беле и риђе, боје теракоте, са мало црвене, зелене. Вели да је њен и Цветков син Никола

наставио да се бави уметношћу, завршио је студије у Фиренци, али кад дође за сад више воли да изађе са друштвом него да размишља о изложби у Београду.

Светлост и носталгија су пејзажи Зорке Церовић размишљама прелазећи погледом од једне до друге слике. Једно платно, негде скривено са стране, на које ми скреће пажњу: царство поезије. Брег осликан бојама залазећег сунца благо се спушта према мору непознатом, граду. На његовој обали са сличним старинским каменим кућама иза чијих ограда се могу видети маслине, чемпреси и стабла поморанци. Подзидан је на више места да морске буре не однесу оно мало земље на којој су непознате руке посадиле поврће. Топао ваздух мирише на лековито биље, лавор, рузмарин, лимун, мајчину душицу. Једна линија љубичасте лаванде извила се према небу. Бела кућа на врху брда, сама и топла као птица на длану, коју су градили неки благородни људи враћа посматрача радости детињства кад је све било чисто као природа овог пејзажа што сећањем опомиње да не треба напуштати стара гнезда.

Добро рече антички мудрац:

„До најдрагоценијих добара долазимо заносом уколико нам се он даје као Божији поклон“.

Сергеј МАЦУРА

ТЕМЕЉИ И КОНСТРУКЦИЈА ПРОСТОРА
У АНГЛОФОНОЈ ПОСТМОДЕРНИ

(Александра В. Јовановић: *Динамика приповедног простора*.
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, 2016, 240 стр)

Студија Александре В. Јовановић под насловом *Динамика приповедног простора* преузима на себе задатак да освијетли неке онтолошке предуслове јављања приповиједног гласа у садејству са постојањем слушаоца (ускостручним вокабуларом изражено, наратера). У овој књизи се постиже не тако често сагласје између теме и разраде, пошто се може пратити линија истраживања која почиње од питања појаве приповједачког гласа, те се бешавно претапа у поглавља све фокусиранија на простор у књижевним дјелима – његову појаву, конструкцију и значај у цјелокупном наративном ткиву. Књига за корпус узима романе превасходно постмодернистичких писаца: Казуа Ишигура, Маргарет Атвуд, Џона Банвила и Питера Акројда (а у погледу ишчезавања субјекта у ништавило бесмисла, и Бекет је члан ове формације).

Прво поглавље разматра дјела Казуа Ишигура *Блиједи обриси брда*, *Слика пролазног свијета* и *Остаци дана*, и њима се бави са позиције која баштини методолошке основе потекле од истраживања времена Пола Рикера, а у имплицитном смислу, од Марсела Пруста и његове реконструктивне (псеудо)хронологије, која је обиљежила епоху модернизма. Поновна изградња субјекта, и можемо слободно рећи, стварање новог ентитета кроз присјећање и приповијест / свједочење таквом чину, доминира у Ишигуровим раним романима, али и кроз њих се провлачи потка готово подсвјесног призивања у текст оног простора који су јунаци и јунакиње настањивали; како то нужно бива при склапању фикционалног уговора, сви ти простори са приказаним предметностима и схематизованим аспектима живе једино у двоструко кодираним регистру књижевних дјела. Најважније је да такве мемоарско-прозне конструкције већ деценијама дијеле исто референтно поље са милионима читалаца, што добро потврђује истиносну вриједност нечег тако емпиријски неухватљивог као што је људска машта. Ауторка доказује постојаност и аналогije

херменеутичког круга на примјеру Ецуко из *Блиједих обриса брда*: „Тако су догађаји из ранијег Ецукиног живота у Јапану који префигурирају Ецукину судбину, као и потоња трагедија, као и имплицитна нарација о архетипском женском циклусу плодности, поништења и обнављања уоквирени у ширу слику историје Јапана, на раскршћу личног и јавног пораза, кривице и кајања унутар скривених, фантомских нарација Ецукине психе“ (стр. 45).

У другом поглављу ауторка се бави разрадом Фројдовог термина *Unheimlich* (злокобно, чудно, страно) са неколико тачака гледишта, и то кроз призму романа *Без умјехе*: пијаниста Рајдер долази у хотел, са чијим особљем почиње искрену комуникацију, да би се касније испоставило да је већина ликова у ствари потекла из вишеструких пројекција његове подсвијести и да служе само као алтер его његовим ближњима из ранијих периода живота, са мјеста која је давно упознао а сада су му се пројавила кроз епифаније свијести (наравно, мотивисане подсвјесним дјеловањем). Остарјели човјек у својој бездомности не доживљава никакву утјеху, нити, по ријечима ауторке, „сазнање о прошлости. Свака прича подрива сазнања стечена у претходној. Једна прича води у нове приче које се бесконачно преплићу“ (стр. 64).

Наредно поглавље још се дубље урања у спацијалне основе постмодернизма тако што почиње од Атвудине изјаве да се вријеме у савременој умјетности више не доживљава као незаустављива ријека, већ као колаж замрзнутих слика, фрагмената и исјечака. И фрагментарна слика свијета и сам спознајући субјект постају просторно ухваћена искуства мимо хронолошке свијести, плодно тло за двојника и (поново) фројдовско тумачење дубинске психологије као нечег потенцијално тмурног и недокучивог. Из ове огледалске епистеме произлази и топос јунака оштећених прошлошћу до те мјере да више нису сигурни ни ко су, па недостатак фундаменталног ослоња надокнађују приповиједањем и тако стварају нови идентитет, слушаоца, а и простор приче – у роману *Алијас Грејс* затворска ћелија осуђенице у ствари постаје мјесто испуњења потиснуте адолесцентске жеље њеног аналитичара, др Џордана, на који начин се потчињена претвара у вођу кроз лавиринт неодредљиве истине или лажи. Амблематични значај простора даје се кроз килт који Грејс тка током радње романа, пошто сва поглавља носе наслов по шарамима на тканини, и то често по когнитивној метафори просторног домена: „Тајна фиока“, „Дама са језера“, „Пандорина кутија“ и „Рајско дрво“. Роман *Слијети убица* доноси нам измаштану причу коју је могла написати било која од двије сестре заљубљене у истог младића: угњетавање спроведено над нижом класом измјешта се на имагинарну планету Зајкрон, и тоне до ритуала одсијецања језика и раздјевичавања (аналогије узалудном жртвовању обје сестре за идеолошке циљеве).

Самјуел Бекет се међу првима бавио истраживањем простора изван форме дјела, оне зоне бивствовања која стоји изван видљивог текста, свесрдно желећи да представи немоћ језика и тако отвори врата деконструкцији и постструктурализму. Између звука и значења код њега се налази тишина као засебан ентитет који руши

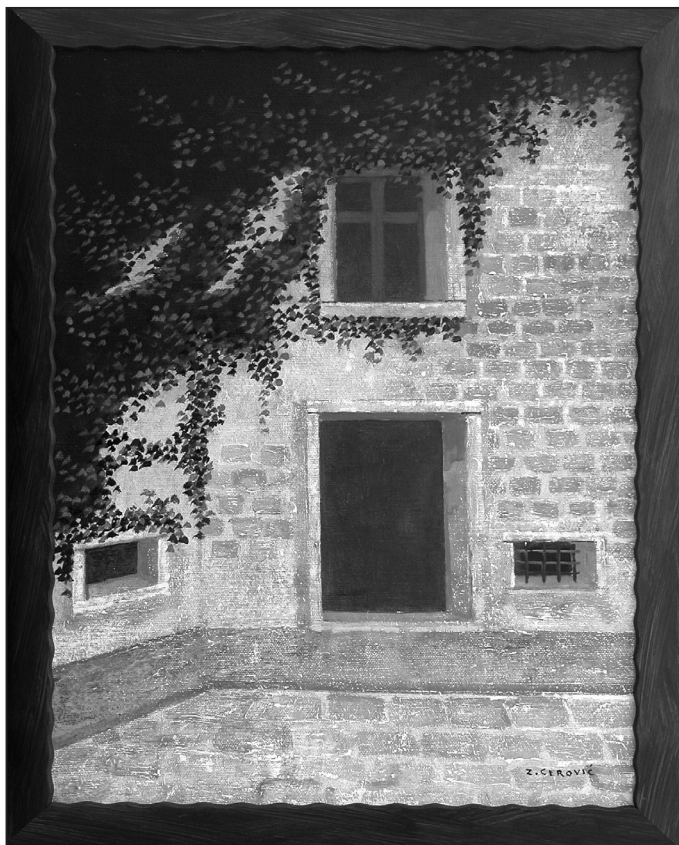
повезаност предмета и представљања; за Бекета „нема ничега што би се могло изразити, нити чиме би се могло изразити, нити одакле би се изразило, нити жеље за изражавањем“ (стр. 113). Молој у истоименом роману приповиједа о предузетој потрази, што имплицира кретање кроз простор, али како самоуништавајућа сумња закриљује референцијалност, схватамо да се његова потрага одвија претежно у глави, која се губи у лавиринту бесмисла; пејзаж који се помиње углавном се пројектира из сјећања на раније периоде живота (ако су и они уопште постојали, јер су темељи објективне истине потпуно урушени). Кроз све већи уплив метајезика потраге и онтолошких категорија Молој се не миче са почетка и само се расипа као трагач за смислом, врло сличан Хамфрију Ирвигеру из *Финегановог бдијења*. Још су екстремнији расап тијела и недефинисаност простора у наредном роману, *Малоне умире*: наратор не жели да створи никакав свијет од ријечи, него управо супротно – саплиће се, заборавља, понавља, досађује се, а при том очекује извјесну смрт. Док се једна прича претапа у другу без видљиве мотивације, Бекет са ужитком приказује немоћ језика да изгради икакав ментални оквир са иоле предвидљивим законима, и то укида на просторном нивоу као темељном. Приповједач разбија илузију четвртог зида, прави разне металеписе и у соби без прозора забија главу у чаршав да би некако „припомогао“ јунацима неповезаних прича; у тој пукотини када прича стаје налази се наговјештај бића празнине које се ријечима не да исказати, него мучном интуицијом наслутити на распадинама широко схваћене реалистичне књижевности. У посљедњем роману трилогије, *Неименованом*, приповједач је највјероватније Малоне који је умро и доспио у неодређени простор, још теже одредљив него пејзажи у претходним књигама. У овом тексту се сваки исказ капиларно противи могућности изражавања, чак и спознавања основних идеја времена и простора – приповједачко ја се урања у нови лик и свака прича постаје све бесмисленија, до те мјере да несазнатљиво биће више нема никакве вјере у језик као средство исказивања стања ствари, пошто се све налази у врсти лингвистичког ништавила, неименљиве објективне примордијалне масе и пустоши. Једино мјесто гдје он чека на себе јесте у тишини, иза феномена именовања, свих јазова које ријечи доносе када дође до покушаја називања ствари.

Џон Банвил предмет је наредног поглавља, које још више показује значај просторне оријентисаности у савременој прози, будући да код њега нема толико изградње ликова колико осликавања пејзажа за које аутор сматра да је његова сопствена визија свијета, те тако парадоксално стоји као импулс реализма у његовој поезици. У трилогији која се састоји из *Књиге доказа*, *Духова* и *Атене* везивна нит је глас Фредија Монгомерија док отискује свијест у простору; док описује сликарска платна, гради нарацију о самом себи, иако су платна измишљена и унутар Банвилове фикције. Многи видови просторног искуства за Фредија су живи и осјећа се нелагодно мислећи да га посматрају, било башта било празна кућа и томе слично. Док он посматра свијет, одвија се размјена између њега и простора на начин који Лакан описује као поглед у процесу контекстуализације

ока – субјект види само са једне тачке, али у простору у којем се креће посматрају га са свих страна (стр. 159). Кроз овакво штиво доминирају екфрастички описи, када слике готово да оживљавају и фигуре силазе са платна у нови дијегетички живот. Када убије служавку Џоси Бел, која за њега представља опасност другости, Фреди креће да реконструише њен живот и тако је ствара у најчистијем умјетничком облику, потпуно туп на неуспјех да пружи одговарајући етички одговор на позив другог. У сљедећем роману читаочева пажња се држи постепеним откривањем идентитета наратора кроз живе описе измишљених слика и могућности фигура са слика да оду вишеструким рачвастим стазама у сижеу, а централни догађај је опис фиктивне слике *Златни свијет* аутора Жана Воблена (анаграм Џона Банвила) – у том чину оживљава чести пасторални мотив боравка веселе дружине у природи, само се не зна да ли су тек дошли на то мјесто или већ одлазе. Једино извјесно у дилеми да ли се приповједач налази у „стварном“ или измаштаном свијету иза слике и огледала јесте управо постојање расцијепаности личности, објашњено и истакнуто на више мјеста у студији Александре Јовановић. У трећем роману Фреди покушава да објасни сопствени однос према женама кроз тумачење слика са тематиком несретне љубави и прогоњења – Фреди себе види у сваком лику и пејзажу као брзо оствариви потенцијал бола, који га раздира у судару са ванумјетничким свијетом. Када се приближи оцјена посљедње, осме слике, Фреди потпуно читава своју љубав према реалној младој жени А. и призива у свијест њен излазак из рама умјетничког дјела, на који начин биће и сјенка, истина и уобразиља непрекидно мијењају стране умјетности и стварности (стр. 193).

Завршно поглавље темељи се на поставкама Анрија Лефевра да постоји природни, апсолутни и апстрактни простор, у зависности од тога да ли је још у натуралном стадијуму, да ли је значајан и у ритуално-религијском погледу, или је у савременој епоси допустио уплив идеологије, економије, образовања, класе, расе, рода итд. Поред ових смјерница, запажа се и умјетност лутања Валтера Бенјамина, помоћу које се прошлост дешифрује уласком у исти простор у коме је стварана – никакво чудо што се сам Бенјамин томе научио у Паризу, том средишту „сагласја“ и тадашњој оствареној метафори Вавилонa. Када Џон Банвил у *Прашким сликама* путује кроз тај град, најбоље га докучује не из прича припадника социјалистичког друштва, него из старих фотографија и дугих шетњи по слојевима историје наслаганим у замковима, кулама, мостовима, плочницима, укратко „инскрипцијама епохе“. Питер Акројд у дјелу *Лондон: биографија* интимно доживљава архивску документацију, а биографију је управо написао да би показао живи дух мјеста и садејства свих житеља кроз дугу историју која су тај простор утемељивала и мијењала, али и остављала путоказе ка дубљој прошлости. За њега се тополи Лондона сведе на неколико: честе пожаре и глад за људским животима, спектакличност, буку, таму, маглу, злочинство, и константну црвену боју грађевинског материјала. За Акројда је непрекидни жамор Лондона у ствари разговор града са самим собом (стр. 225), а бука је мимогредна посљедица занатских и трговачких активности које

су у овом мегалополису дошле можда и до врхунца. Када се томе додају и многе живо обојене униформе са свим преседанима које изражавају, и облици забаве данас тако варварски у суштини, овај градски простор се с правом може сматрати џиновским домаћином непрекидног спектакла. Студија Александре Јовановић слиједи једну нит истраживања о представљању простора у постмодернизму (пored фројдовских и јунговских оквирних темеља), и вјештом градацијом се интензивно пење од једва чујне тишине код Ишигура до доминантне пукотине смисла код Бекета, да би се завршила Банвировим сликањем имагинарног свијета и Акројдовом синтезом о граду-организму Лондону који има сопствено оправдање за онолику испољену буку и бијес, а и флуид који посјетиоца необјашњиво обухвати. Препоручујем је за читање у једном даху управо због органског јединства идеје коју разрађује.

Давид КЕЦМАН Дако

СТРАДИЈА ИЗМЕЂУ ДВА ПРАГА

(Драгомир Дујмов: *Воз савести*; Задужбина Јакова Игњатовића и Српска самоуправа у Ержебетварошу; Будимпешта, 2018, треће издање)

Да је Драгомир Дујмов писац великог замаха који, превасходно у тематском погледу, ходи по до сада једва и додирнутом простору, посебно када је реч о скривеним путањима велике и никад докрајчене, од немила до недрага, па назад, ако је то и како уопште могуће, показала су, многа његова прозна остварења. Мислимо понајпре на збирке приповодака „Згужвано доба” (2001), „Превозник тајни” (2005), „Будимске приче” (2017), те романе: „Бели путеви” (2000), „Воз савести” (прво издање 2015), „Раскршће” (2016), „Време месечарења” (2014), „Огледало од зеленог јасписа” (2015), „Сабља у језику” (2016), „Јесејаво стабло” и „Под небом боје пурпура” (2018).

Роман „Воз савести”, за који је након првог издања добио награду, *Растко Петровић* за 2006. годину, дело које потврђује све раније слутње о стваралачком потенцијалу и умећу овог српског писца (1963. Сентеш, Мађарска) за кога се, након свега оствареног, у овом тренутку може рећи да је међу најзанимљивијим српским прозаистима средње генерације не само у дијаспори. У тематском погледу, њиме је Дујмов као прстом у око не само упро, него и дубоко поринуо у један од страхотних забрана / ничим осветљене, а тако трагичне повести српског народа из Чарнојевићевог јата. Реч је о разобличењу једне од многих и не само српских заблуда: да је срећа једног народа могућа само у „животу под истом шљивом”. Превалити било какав и ма колико тежак пут, уз ма колике жртве, не марећи за страхотност Сциле и Харибде, само да се досегне вековни сан: наћи се на изворишту прве капље, прве речи на своме матерњем језику, са својом вером и својим именом и живети без зебње за опстанак својих изданака. Са таквом чежњом и одушевљењем Срби из Мађарске прихватају могућност да се, неколико године по завршетку Великог рата, након многих страдања, у било чијој војсци да су гинули, а доиста их је свуда било, врате матици где их чека плодна земља, топло и безбедно огњиште, лепа будућност... Први пут је, дакле, једно озбиљно и добро остварено прозно дело у знаку такве, задуго табу-теме: опатија

Срба из Мађарске и њихов удес као бумеранг наивности, заблуди, оном најгорем у српском менталитету: неодговорност за властиту судбину, склоност ка покуравању миту, тешко излечиво национално романтичарство, а што, наравно, највише погађа најнижи друштвени слој, сиротињу, искрене у вери и у привржености свом национу и својој држави.

Централни лик ове трагичне повести је млади будимпештански фотограф Жива Радосав. Посредством његовог животописа осликава се, главном причом и њеним веома честим прозним рукавцима, живот Срба из Батање, места недалеко од Сегедина, одакле је 4. марта 1924. године кренуо први воз препун оптаната, „воз савести” добровољних исељеника за Србију.

Нимало случајно, прозне целине романа Драгомир Дујмов остварује као фото-албум, или као секвенце будућег филмског остварења младог заљубљеника у филмску уметност који најпре у Србију, а потом и бродом за Америку, иде следом свог сна: да има властити кинематограф, да прави филмове и да њима, где год да се нађе, људима приушти истину и радост сазнања. Живети и радовати се! – кредо је који је тако лепо уткан и у само име Живе Радосава. Зналачки је остварен и ауторов наум да овим делом бар донекле скрене пажњу на овај део наше повести о удесу Срба – оптаната из Мађарске, који је деценијама скриван, а сазнање о томе преносило се понајвише усмено и то углавном у срединама где се потомци оптаната и данас налазе. Реч је и о својеврсној обмани, од стране државних и црквених институција, али и о самообмани за коју, ипак, највише одговорности има свака јединка. Беседе агитатора, свештеника и државних чиновника, о Србији као „срећној земљи којом тече мед и млеко”, обећања и самог српског краља Александра показаше се као обмана. Уместо добродошлице на плодној сремској земљи, Батањци возом готово две године путују све до Овчег Поља, у Вардарској долини, где граде Нову Батању, а изложени су свакојаким злу: понижењу, немаштини, погибији, ничим заслуженој мржњи и презиру и то не од туђина, колико од својих. И у Србији и у Македонији (тада са одредницом Јужна Србија), чека их зло веће од оног које су тако немило трпели у Мађарској: где су, бар у невољи, били равноправни са другим мањинским народима, и у рату, на галицијском, италијанском, или било којем другом бојишту, али и у миру, у својим насеобинама, било да је реч о Будимпешти, или о неком од села широм ове земље где су имали своје куће и имања, храмове и институције...

Одричући се мађарског држављанства, а што је био предуслов за оптацију, Срби остају практично без ичега и на страхотној су ветрометини између два ледена ветра: северца-маџарца и оног, такође студеног, југа-вардарца. „Оптација је за многе батањске Србе постала једини начин да се искобељају из замршених стега и да пробију зид опстанка” – пише Дујмов. „Јер, као и сваки човек, и Батањци су такође волели да сањаре, да упијају приче о бајковитим пределима, да се заносе и предају мирисима багрења и јоргована. Надали су се бољем животу. Веровали су да ће их Бог једном одонуд сагледати, да ће их узети под своје и неће их оставити као обележеног Каина да лутају по трновитом свету”.

Остављени и од Бога заборављени путници из воза савести доиста су Каинови потомци. Дујмов их, попут свог главног јунака Живе Радосава, посматра као кроз негатив на стакленој плочи, а цела повест о Батањцима овом књигом остварена је као нитратни, лако запаљиви филм којим се радило у филмској индустрији, почев од браће Лимијер, па све до средине двадесетог века. Погледом у (или: кроз) негатив, видљиво бива оно најмаркатније, или оно неизбежно што опстаје у теснацу између најгушће таме и најнесносније светлости. Као и у многим другим прозним остварењима, тако и романом „Воз савести“ Драгомир Дујмов показује да је писац који поштује историјске чињенице, документарност, али је и писац богате имажинације, заљубљеник у мистично, посебно када је реч о оном садржају који се с колена на колено преноси међу Србима у Мађарској, јер у свом духовом пртљагу имају и своје митове и легенде.

Такође велику пажњу посвећује психолошким нијансама, конкретно, у овом делу, оном, чини се, вечном у српском менталитету: наивности, склоности да брзо заборавља и још брже прашта, подложности утицају ауторитета, било да је реч о држави или о цркви, недовољној критичности, када је реч о властитом национу, те још недовољнију самокритичност, митоманство, вођманију... Обезглављени српски народ, народ који наспрам себе увек има лажне ауторитете, народ који на време не препознаје прави пут којим ходи мноштво, иако тамо, иза свих граница, има „извидницу“ која је већ била у прилици да осети топлину нове светлости и живота бољег од оног у постојбини, путовањем „Возом савести“ доживљава Голготу коју ће, дуго потом, далеко из свог видокруга скрајнути и писци уџбеника историје.

На страницама овог дела Драгомира Дујмова много је туге, мноштво потресних сазнања, а нажалост и много од оног што се догодило и крајем, а не само почетком двадесетог столећа, када су, услед нових страдија на балканском простору, уследиле нове српске и деобе и сеобе у свим правцима, без изгледа да се зауставе. Потресна је то прича о уклетим људима, људима између два прага, од оног косовског, па ко зна којег још доба без чврстог упоришта у себи самом. Тамо где је најпоузданија тачка ослоња у сваком, а тек у времену несигурном.

Милош ЈАНКОВИЋ

ПРЕВРЕЛИ ВРИСАК

(Иван Лаловић: *Словенска фигура*, изабране песме, Граматик, Београд, 2018)

Иван Лаловић је правник по образовању, државни чиновник на положају. Иван Лаловић је отац, тата. Иван Лаловић је песник. Добар песник, прави песник. Иван Лаловић је дванаест година млађи од мене.

Све што сам до сада рекао је тачно, све што сам устврдио је истина. Недовољна, за сад, за оно што имам намеру да кажем, али – истина. Штура, крута и крта, налик на записничко констатовање чињеница које су у вези са неким од правних аката којима се Лаловић у радно време бави.

Историја књижевности памти многе правнике-песнике, који су, као и Иван, били принуђени да од права живе, а да за поезију живе (и поезију живе, у крајњем). Многи од њих (да их не помињем поименце, кога баш занима нека се сам мало помучи) су били подједнако добри у обе своје појавности, али немам никакву дилему око тога шта су они, заправо и заиста, били, тј – шта су они сами о себи мислили да јесу, да јесу унутра, у себи.

Истина је, такође, да Ивану Лаловићу завидим на катрену који је написао, а који гласи: *Одавно, брате, нисам римовао,/ нека се туга у мени тиска,/ као да никад нисам боловао,/ нема из груди преврелог вриска. Жао ми је што ове стихове нисам ја написао, искрено ми је жао.*

Када сам их први пут прочитао, а стигли су ми у облику СМС поруке, сећам се да сам наглас рекао – Свака част, омладинац (из непознатог разлога, чак и мени самом непознатог, од кад другујем са Лаловићем и имам привилегију да себе сматрам његовим пријатељем, ја га, при сусретима и у разговорима, најчешће зовем тако – омладинац – мада, ређе додуше, користим и Иванчук, јуноша, комсомолац...) – да је ово једино што си написао (на сву срећу – није, и тек очекујем од Лаловића да у мени пробуди завист), ја бих ти доделио песничко мајсторско писмо.

Било како било, а биће како мора (мада је, бар теоретски, могуће да буде и што бити не може, и не мора...), после двадесет

година активног бављења поезијом (живљења поезије) и дванаест објављених песничких књига – јуноша Лаловић се одлучио да направи (ауто)избор, вођен, чини ми се, мишљу – да су две деценије које су прошле довољан временски период да песник-правник сам себе запита докле је, и како, стигао. И, када се та црта подвуче, када се одабрано још једном пребере и пробере, да се види шта даље, ако се у том пресабирању већ дошло (и) дотле да се напише овако нешто: *Врхови заузети./Ратови изгубљени./Куда с овим барјаком?*

Узимајући у обзир да сам читаво туце година старији (не кажем ни мудрији, ни паметнији, ни искуснији чак, већ само то – старији) од Иванчука и да ме он, најчешће, при нашим сусретима и разговорима ословљава са – чика Мишо (разлог томе најбоље је да он сам образложи, некад, негде и некеме, ако то икога занима; мада, истине ради, све чешће користи и Чича), сам себи дајем за право да му на ту поетску запитаност одговорим са – У небо, мој комсомолац, у небо, тамо је једино место за тај, и такав, барјак...

Ако си већ кажњен талентом (а јеси!) и ако ти је већ одавно тесна сопствена кожа (а, јесте, знам!), па можеш и умеш, и поврх тога смеш и хоћеш, да спајаш неспојиво, настави да са подједнаком прилежношћу објашњаваш овом сјебаном свету зашто је могуће Илију Громовника и Ресавску пећину стрпати у исту врећу (песму), а да се, при том, ни Илијом ни пећином заправо не бавиш, нити о њима говориш, зашто је изводљиво да у песми Моја зеленоока Србија, ње, Србије, заправо (и једновременно) и буде и не буде – а буде љубави, праве и чисте, велике, искрене и буде, наравно, одличне, мајсторске поезије.

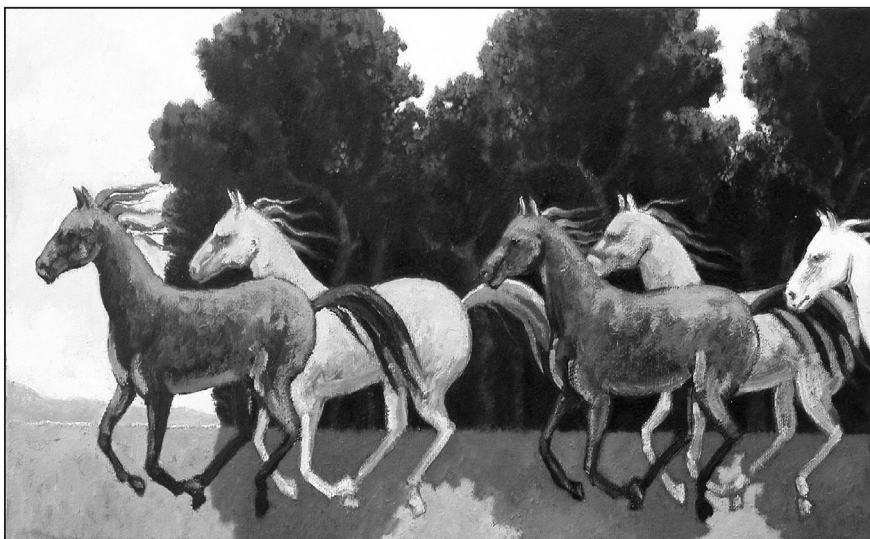
Ништа од свега тога, омладинац, што си написао, што ћеш, даћебог, тек написати, али и од онога што нећеш написати, што ћеш ћутањем опевати и испевати – неће учинити да се јави (или, пак, не јави) преврели врисак у твојим грудима, јер је он, врисак, свакодневно, свакосатно, већ ту, чак и кад се не чује. Заправо, нарочито тада, кад је немумшт, нем, прогутан... Знаш ти то све и сам, види се, чита се, као у оној песми о Сизифу и камену, и потпуно сам сагласан да је у узалудном послу (какав је, данас и овде, писање поезије на пример) у његовом вршењу, у морању његовог вршења, сасвим свеједно јеси ли камен или Сизиф. Као што сам сигуран и у то да нећеш одустати од тог узалудног посла, претворен одавно и у камен и у Сизифа.

Теби, садашњем и будућем песнику, ни од чега, кроз шта пролазиш и кроз шта ћеш пролазити, неће бити лакше, нити ћеш бити сретнији. Веруј ми, знам то из личног искуства. Напротив. Како се године буду низале, а ти будеш неодустајно певао и певао, биће ти све теже и бићеш све несретнији. Бићеш – све самљи – како је то једном маестрално дијагностификовао непревазиђени Бранчило, Брана Петровић. Постаће ти јасно, као што је то постало у датом тренутку и Чудеу, Слободану Стојадиновићу – да твоје песме неко други пише. На крају, доћи ћеш (мораш доћи, ти си прави истински песник, чија је (песничка) судбина управо том чињеницом трајно одређена) до закључка до којег је дошао и Милан Ненадић, што је резултирало тиме да напише: *Ево мене – ево страшног Ништа!*

Право је време било да сачиниш један (овакав) избор и одабир. Знаћеш ти сам, пре свега и пре свих, докле си стигао. Знаћеш и куда ћеш даље, а и како ћеш даље. Знаћеш где си, колико си и у чему си грешио, па онда мирне душе можеш да наставиш да грешиш и даље, у истом и у истој мери. Није потребно да исправљаш, бацаш, одричеш се било чега. То, чиме ниси задовољан, што ниси пробрао и одабрао, битно је допринело настанку овог што си изабрао. Словенске фигуре не би ни било да није било Душиних одблесака и свих других ропотарница твоје душе које си опевао и дао им некаква, у суштини неважна, имена.

На крају, омладинац, да ти Чича каже и ово: Што се поезије тиче, никада не слушај ничије савете. Ти си, благо мени, већ доказани песник, имаш мајсторско писмо које ће, богами, ускоро већ почети лагано да жути, дакле, нема шта ко теби да говори, шта да процењује, оцењује, предлаже, усмерава те, саветује... Или, како то мени једном маестро Брана Петровић рече: „Не пишеш ти ,буразеру, за читаоца, него за себе, због себе, да би могао да преживиш, и себе да преживиш, па ако се читаоцу свиђа – нека чита, ако неће, ко га, бре, јебе.” Надам се да ћеш имати још много стихова на којима ћу ти завидети и надам се да ћу бити у прилици да ти и за следећу књигу изабраних песама напишем понешто, ваљда паметније од овога што управо завршавам.

На преподобног Антонија Печерског, 2018. године, у Београду.

траг ишчитавања - Милош ЈАНКОВИЋ

Милена КУЛИЋ

БЛИСТАВИ ЦВЕТОВИ СИГНАЛИЗМА

(Мирољуб Тодоровић, *Извори сигнализма – интервјуи*,
Библиотека „Сигнал“, Београд, 2018)

Нова књига Мирољуба Тодоровића, објављена у библиотеци „Сигнал“, својеврсна је синтеза досадашњих дијалога о сигнализму. Почев од интервјуа из 1971. године, сакупљено је и објављено 18 интервјуа са Мирољубом Тодоровићем о сигналимa, поетици сигнализма, сигналистичкој поезији, почецима сигналистичког покрета. Оваква врста литературе на прави начин осветљава овај аутохтони авангардни стваралачки покрет, који је почев од назива, теорије и праксе, настао у креативним лабораторијама наше културе. Сједињени и објављени под насловом *Извори сигнализма* (по интервјуу који је водио Иван Правдић 1995. године), разговори о сигналистичкој пракси, може се рећи, пророчки показују оно што Мирољуб Тодоровић, оснивач и теоретичар сигнализма, септембра 1996. године говори, а 2010. понавља: „Искрено мислим да ће наредно столеће бити столеће сигнализма. Ми смо само семе, тек ту и тамо стидљиво проклијало“.

Развој сигналистичке праксе и оно чему данас сведочимо почива на таквом (стидљиво али дубоко проклијалом) семену сигнализма, које је, упркос отпорима и времену „у којем естетике и поетике застаревају брже од неплаћених рачуна“, опстало и прерасло у корениту и чврсту шуму сигнала. „Права разграната стабла, крошње и блистави цветови уметности“ који су иницирани почев од друге половине прошлог века виде се и сада када су сигналистичке идеје претворене у стварност, а „уметници сигналисти, играјући се богова пред тек отшкринутим вратима Васељене и језика непрозирног“ стварају нове уметничке дисциплине. Универзални језик сигналистичке поезије, од самог оснивања, омогућио је да се „речи разбију на њене атоме (слова) које сада третира као основне елементе песничког израза“. Сматрајући да „уметност и наука могу равноправно освајати будућност за човека“, Мирољуб Тодоровић је мишљења да уметност „није нити сме да буде хоби“. Уметност је напорни, стваралачки и истраживачки рад. У том смислу постају разумљиви разговори о књигама песама *Путовање у Звездалију* и *Свиња је одличан пливач*,

чиме је Тодоровић тежио управо приближавању науке и уметности. Док је у ранијим фазама: другој (*Планета и Звездација*), а посебно у трећој (збирка песама у рукопису *Ожлиште и Кретање материје*), очигледно продирање у „затворене језичке системе егзактних наука“ (биологија, физика, астрофизика, хемија), у четвртој стваралачкој фази (збирке *Сигнал*, *Киберно*, *Свиња* је одличан пливач...) ово приближавање је остварено не само продором у затворене језичке системе, већ „коришћењем одређених егзактних, математичких метода (табеле случајних бројева, статистички методи, математичка комбинаторика) и машина (компјутери)“ (1971). Игнорисање сигналистичког покрета и представљање као уништитеља језика, тј. као „чудовиште које ће, ето, прождрети језик и литературу и натерати нас да комуницирамо само знацима и сигнаlima“, по свему судећи, није било успешно. Све што је сигнализам унео у нашу књижевност (по мишљењу Мирољуба Тодоровића 1978. у разговору са Слободаном Вукановићем) не може нико прескочити, нити избрисати: „Сигнализам ће тако постати део наше културне историје, међутим, његове идеје никада се неће угасити, нити окаменити“. Визуелна поезија, која је своје постојање бележила и у старој грчкој, римској, средњовековној књижевности, књижевности барока, све до Аполинерових калиграма, до дадаиста, футуриста и надреалиста, „производ је електронске цивилизације и јединственијег планетарног друштва“, а разбијање дотадашњих структурних елемената – најпре на речи, а онда на атоме-слова – доводи до превазилажења вербалног песничког израза, тј. проширивања појма језика. Фебруара 1979. године остварена је мејл-арт акција Неуспела комуникација са неколико давно умрлих песника, тј. веома интересантна акција којом је најављен постмодернизам, „трансавангардна“ кретања у уметности с краја седамдесетих и почетком осамдесетих година.¹

У разговорима о сигнализму незаобилазна је прича о часопису *Сигнал* – о интернационалној ревији за сигналистичка истраживања, који је „препуштен сам себи, ентузијазму, нади и повременим очају, у непрестаној борби са бирократским идиотизмом и милитантним традиционализмом, прерано нестао са наше и светске авангардне сцене“.² Сигнал је настао 1970. године, једанаест година након рађања

¹Неуспела комуникација је процес који је дуго осмишљаван. У разговору из 1993. године (водио Бранислав Милтојевић) Мирољуб Тодоровић истиче следеће: „Нашим познатим књижевницима: Лази Костићу, Јовану Јовановићу Змају, Ђури Јакшићу, Јовану Скерлићу, Бори Станковићу итд. и двојници вођа српског народа: Карађорђу и Милошу Обреновићу, упутио сам једну серију својих мејл-арт дописница са основном поруком: РАЗМИШЉАЈТЕ О СИГНАЛИЗМУ. Дописнице су се после извесног времена враћале са убележеним коментарима поштар, који су узалудно покушавали да их уруче“.

²Први број часописа *Сигнал* изашао је захваљујући помоћи нишког часописа *Градина*. Други број часописа (број 2/3 из 1971. године) објављен је захваљујући томе што је добијен новац за рекламу једног предузећа за производњу намештаја. Број 4/5 исте године, штампа се у оквиру новосадског мађарског часописа *Uj Symposion*. Остала два броја појављују се 1972. и

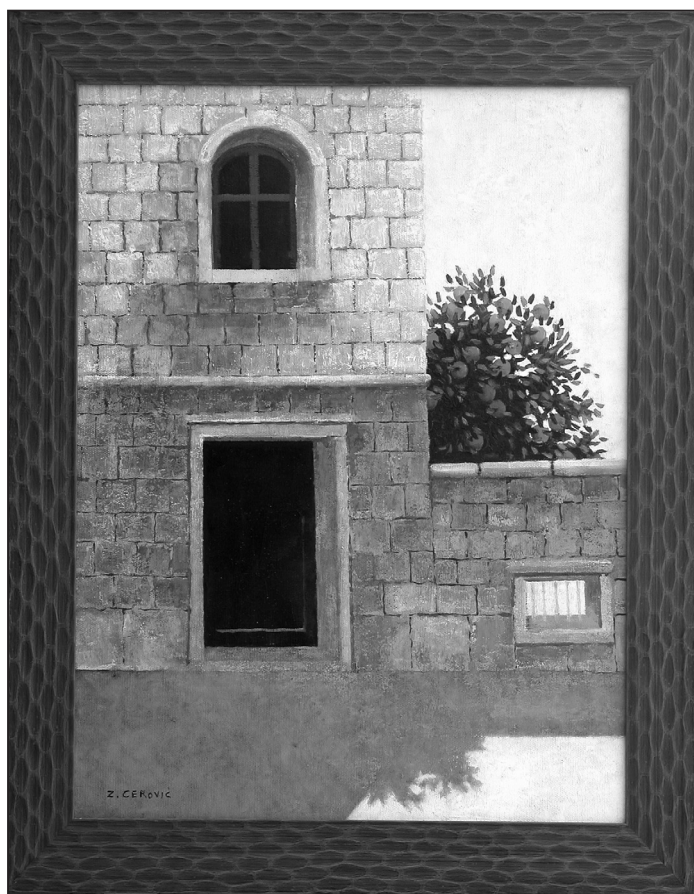
идеје о сигнализму, две године након објављивања првог манифеста, а годину дана након стварања организованог покрета. Захваљујући чврстим међународним везама, сигнализам је успоставио јаке везе са алтернативним уметницима широм света.³ Упркос томе, чињеница је да је сигнализам често оспораван, игнорисан и негиран. У интервјуу из 1987. године Тодоровић истиче да „у нашој култури и литератури није било покрета који је наишао на толики број опонената као сигнализам. Нападала га је и лажна авангарда која се, како то теоретичари кажу лепи уз стварну авангарду, позајмљује нешто од ње `ради покрића своје стварне неспособности`. Негирала га је и авангарда из треће руке због саме чињенице да је изворан. На крају, доживео је да му нож у леђа зарију и сопствени отпадници“.

У разговорима о сигнализму, који као да се настављају један на други, најинтересантнији су они одговори Мирољуба Тодоровића, након постављеног питања: Како је све почело? У овим разговорима, он открива оне непознате детаље о његовој раној, сцијентистичкој стваралачкој фази. Након објављених песама у листу *Пионир* 1953. године и нпр. *Воз* 1955. (под именом сестре Надежде Тодоровић), логично је било интересовање за науку и књиже као што су *300.000 километара у секунди*, Дарвиново *Путовање једног природњака око света* и *Један, два три... до бесконачности* Џорџа Гамова. Идеја о синтези поезије и науке настаје 1959. године, након оглашавања у нишким *Гледиштима* (1958), *Народним новинама*, сарајевском *Животу* (1958), загребачком *Полету* (1959) итд. Тек наредне године, након упознавања са историјском авангардом (футуризмом, дадаизмом, надреализмом, апстрактном уметношћу), упознаје се са књигом Марсела Рајмона *Од Бодлера до надреализма* и Мишела Сефора *Апстрактна уметност*. Тих година настаје прва визуелна песма *Сунце*. Значајни стваралачки помаци, по речима Мирољуба Тодоровића, настају заједно са реализацијом првих сцијентистичких замисли, посебно радом на *Планети*. Разговори са Мирољубом Тодоровићем предочавају језгро поетике сигнализма, које може, упркос пажљивом читању, да промакне оном читаоцу који се бави испитивањем могућности знака (сигнала) у разноврсним областима и гранама уметности. У тренутку када је електронска цивилизација,

1973. године – један на свега четири стране, а други на нешто више страна – новцем који су сигналисти међу собом сакупили.

³Најпре, реч је о Раулу Хаусману, оснивачу чувене Берлинске Даде 1918. године, и проналазачу фотомонтаже, који се већ при крају свог бурног уметничког живота јавио и послао радове за *Сигнал*. Успостављене су, такође, чврсте везе са Јозефом Бојсом, Он Каваром, Диком Хигинсом, Сол Левитом, Беном Вотјеом, Карлом Андреом, Кеном Фридманом и другим првацима концептуалне уметности и Флуктуса. Још чвршће везе су биле са визуелним песницима и мејл-артистима: Микелеом Перфетијем, Клементе Падином, Клаусом Грохом, Еуђенијем Мичинијем, Пјером Гарнијеом, Андријаном Спатолом, Дејвидом Заком, Ричардом Костеланиом, Жилијеном Бленом, Питером Финчом, Енцом Минарелијем, Гиљермом Дајзлером, Аугустом де Кампосом итд. Види: Мирољуб Тодоровић, „Извори сигнализма”, Библиотека „Сигнал“, 91.

о којој се у првој фази сигнализма сањало и размишљало, освојила
цео „планетарни простор и иницирала нове изворе уметности“
– сигнализам спремно дочекује „столеће сигнализма“, у којем
песма остаје „крик из утробе егзистенције“, а сигналисти стварају
један нови свет – путем игре и имагинације. Ова књига интервјуа,
дакле, умногоме помаже да се играмо паметније и да разиграније
размишљамо о сигнализму и његовим изворима.

Маја БЕЛЕГИШАНИН

*ПРИЗОРИ ТАМЕ И СВЕТЛОСТИ И КОНТЕКСТ РЕЛИГИЈЕ У
ЗБИРЦИ САШЕ НИШАВИЋА ЗАБОРАВЉЕНИ ДЕЧАК*
(Саша Нишавић: *Заборављени дечак*, „Прометеј“, „Тиски цвет“,
Нови Сад, 2018)

Четврта песничка књига Саше Нишавића (1959) *Заборављени дечак* (претходиле су јој збирке песама: *Придржавање душе*, *Кошуљица и Гребени*) доноси препознатљив поетски глас овог аутора, али и таква тематско-мотивска уланчавања која је, уз прочишћен песнички језик, чине самосвојним и вредним остварењем. Подељена у четири циклуса, којима су у називу четири хераклитовска елемента (земља, ваздух, вода и ватра), збирка садржи теме детињства и сећања, поетичке теме, религиозне теме и личне борбе, слојеве из националне историје, слике из савремене стварности. Све ове тематско-мотивске сплетове на неки начин обједињују призори таме и светлости, у неким песмама дати одвојено, а у неким дијалектички прожети, док контекст религије гради посебну духовну димензију овој уметничкој творевини.

Збирку отвара поетичка песма „Речи“: „С лампом на челу / Силазим у рударско окно / У подземну реку / По кристале соли / Златне опиљке и варнице (...)“ Већ се у овим почетним стиховима преплићу тама и светлост: силазак у таму је потребан да би се изнела светлост, да би се донеле речи, „капи Божје / Што деле и држе свет“. Тиме је уведен и религиозни план певања, који ће даље бојити песме ове збирке.

У поетичке песме могу се уврстити и „Кртица“, „Тамни пев“, „Птица“ и „Гласови“. Кртица је носилац подземне таме, а лирски субјект жуди за светлошћу: „Снаго земље / Пренеси сунце у лавиринте“, „Просветли ум помрачен“. Свест о тами која је завладала његовим певањем он саопштава у песми „Тамни пев“, у којој позива себе на другачије, радосније певање: „Исцели из себе суште капи / Исцел направи“. Тама овде, као и у многим другим песмама, није само појавна тама, него и духовна категорија изједначена са злом, грехом и ружноћом.

За разлику од ове две песме, „Птица“ је песма о светлости јер доноси слављење Творца гласом сићушне птице, као и назначену спознају лирског субјекта да његово песништво не може досегнути такву лепоту и доброту. Ипак, узвишеност и достојност људског песништва у славу Бога садржана је у дводелној песми „Гласови“; певање прожето сунчевом светлошћу и начелима „небеске азбуке“ ствара код песника осећај лебдења, те се он, „расут у вокале лакокриле“, уздиже „Изнад каљуга и / Усуда овога света“.

О уметности, али не о поезији него о сликарству, говори песма „Златни акварел“, посвећена сликару Вешу Нишавићу. Песма која почиње лепом светлом сликом „Очима детета зуриш у боје сунца / на небеској кожи“ и обраћа се сликару сва је у знаку светлости и лепоте која потиче од Творца.

У Нишавићевој збирци постоји разуђен круг песама које, полазећи од различитих појава овог света, доносе призоре таме и светлости у споју са мотивима религије, то јест православља. Песма „Око“ набраја разне појаве и бића што посматрају лирског субјекта, и опасне и благе, да би дошао до верског мотива: „Живо око са иконе / Што ме у сушт своди“. Слично је и у песми „Чичак“ где он полази од тамних асоцијација које ова биљка у њему изазива, да би на крају стигао до светлосних и обоготворених слика: „То је и волшебан цвет / И сунчева трепља / У руну Божјег јагњета“.

Песма „Трешња“, која представља сећање на косовски погром из 2004. године, од документарног поднасловa прераста у усковитлану слику у којој се преплићу зло и добро, тамно и светло. Из таме и безнађа израња „попут анђела белог“ једно „светло привиђење“ у виду трешње, персонификоване „невесте цветне“. И у песми „Извор“, пуној слика крвопролића из националне историје, лирског субјекта привлачи вода да га „исцели и исповеди / Пре него у понор склизне / И од нас наказа побегне“. Тако се природа, односно вода показује као боља од људи, добија света својства, и попут трешње у претходној песми постаје нада и утеха.

Песма „Горчило“ остварена је као молитва. „Врати нам Госпode / Сунце у грозд и зрно“. Песник тражи светлост и позива Бога да разagna мемлу и злодуха а да дарује „сушт и причест / Агапе и милогошће“. Тражење вида односно светлости поклапа се са тражењем доброте и невиности: „Омекшај нам срце / Врати у дете“.

Понекад су појмови и појаве из сфере религије дати у спрези само са тамним тоновима. Призори таме и личне катаклизме карактеришу нарочито песме „Онај“, „Пад“, „Стругање душа“ и „Црна клупа“. У триптиху „Онај“ описана су искушења која долазе од стране нечастивог и одвлаче од вере и врлине. Призори таме највише насељавају другу песму под насловом „Онај“, где се експлицитно помињу „тамне сенке“ и „црне кутије“, у овој песми зло кулминира. Трећа песма, међутим, позива на молитву и доноси наду и веру: „У глуво доба ноћи / Господ је близу / Да ти сламку наде пружи“.

Песма „Пад“ такође говори о личној борби са злом, када у „зао час чувар задрема“, а призори таме конкретизовани су као „тамна кућишта осињака“. Овде се не помиње избављење путем вере, као

што наде нема ни у песми „Стругање душа“ коју карактерише лексика зла и греха. У песми „Црна клупа“ браћа огрезла у греху претварају се у „тамне сунцокрете“ испод „црне клупе“ у часу исповести. Али нада постоји јер „Саваот разгони / зев црних анђела“.

У збирци постоје и песме које певају о злу и јези, али без контекста религије, без њених симбола и реквизита. Такве су песме „Креветац“, „Језа“, „Мрена“, „Изнад Стикса“, „Сновиђење“, „Страст“. Неке од њих садрже призоре таме. У песми „Мрена“ таму открива изјава „Нигде белог лабуда / Ни белог дана“, а утваре се множе у „црној рупи лажних метафора“. У песми „Изнад Стикса“ језовит приказ на граници сновиђења, „у црном тесту свести“, оличава запомагање незнаног човека које слуша лирски субјект; овде су удружени вода, тама и смрт и у атмосфери целе песме и у синтагми „дух црне воде“. У песми „Страст“ приказана је, у ноћном амбијенту, разорна страст младе жене; страст, зло и тама овде су изједначени, за разлику од оних Нишавићевих песама где је жена представљена кроз светлост и чистоту („Рађање“, „У белини“, „Дозивање“).

У књизи *Заборављени дечак* постоји круг песама које сликају различите појаве савременог доба прожете злом које добија катаклизмичне размере. О политичким демонима говори песма „Гомила“. О таласу избеглица-азиланата, који у бегу од рата налазе смрт у води, говори песма „Белило“, проткана контрастом између светлог и тамног. Наиме, два су вида белине у овој песми: снег и белило (гумица за брисање). Белина снега овде није лековита јер само покрива „отровану реку“. Остаје нада у друго белило, у децју невиност која ће „Избрисати све мрље и тамна слова / Земног буквара“.

У песми „Трећа смена“ јављају се призори катаклизме у сликању радничког живота. Ноћна тама обавија свет ове песме, а црвени пламен из димњака постаје опака светлост те се уклапа у ову језовиту атмосферу којој доприносе и описи звука (врисак).

О демонима савременог света говоре и песме „Пресуде“ и „Картица“. Рачуни и опомене у песми „Пресуде“ упоређени су са „брдом грехова на страшном суду“; човека захвата страх, а позорница збивања је – ноћ. Тама и страх такође чине атмосферу песме „Картица“: „У редовима дугим / Уписани у црне картице / Кроз касе и банкомате / Провлачимо наше сиве животе“. Насупрот том тамнилу телевизијски екран даје светлу, али лажну слику стварности и не исцељује човека коме прети опасност од „малог пластичног убице“.

Насупрот песмама у којима тама односи превагу, прожимање светлости и таме са нежним трујумфом светлости одликује оне песме у којима лирски субјект пева о сећању на своје умрле родитеље. У песми „Повратак“ њему се у ноћној тишини јавља слика мајке која плете. Тамно и светло преплићу се у лепој слици завршне строфе: „Трагом белог конца / (Што мрак пресеца) / Од свега уморан / Теби се враћам“. И песма „Неми сведоци“ пева о мајци које нема: уз белину њених руку просијавају и молитва и „тихи пој ангела“. Песма „Треб“, која пева о чишћењу од зла, садржи у претпоследњој строфи слику метафизичког сјаја: „Наново рођен / У бела платна сећања се / Повијам и певам“, док је последња строфа остварена као нежно обраћање

мајци: „Чистим се чистим / Мајчице моја“, обраћање које носи мелодију раздвојеног лирског десетерца (5+5). Песма „Почивала“, где песник описује гробове својих родитеља, на светао и сетан начин удружује мотиве природе и религије.

И дечак, односно дете, има важно место у овој збирци. Некад је то сећање песника на себе у детињству („Сазревање“), некад је дете које треба заштитити, или симбол детета које представља невиност и веру наспрам зала у свету. А у песми „Заборављени дечак“ дата је конкретна слика са путовања – на перону, поглед једног дечака остаје забележен у души песника кроз слику која спаја таму и светлост: „На путу / Ка самотном северу / Ко свеће у мраку / Забодене / Кроз тунеле и / Измаглице / Очи његове ме прате“. Лик дечака краси и завршну песму „Ружа“, која пева о лепоти дивље руже на планинској литици.

Тако доброта и лепота, уз светлост и веру, као важна места у овој књизи, не дозвољавају да нам дуго остане мучан утисак након читања песама о тами и јези. Као што је Благоје Баковић у поговору указао: „Али, колико год да се тамни пев Саше Нишавића чинио тамним, држим до осећања и виђења да се звезде на небу, ноћу, могу сликати сликањем таме око њих. Тако да оно што остане необојено тим тмурним тоном остаје бритка и јасна светлост. Певајући ту светлост из тамног окружења Саша Нишавић се, још једном, оглашава и потврђује као песник огромне језичке свежине“. У том смислу истакнимо оригиналну и свежу лексiku и тропе из сфере поетске (упечатљиве метафоре и поређења), богату лексiku из сфере религије, као и лексiku завичаја. Уз пронађену мелодију која одговара приказивању разних душевних светлости и тама, поједини стихови представљају просеве епског и лирског десетерца или осмерца, а свакако вреди поменути песме остварене у форми сказа („Певац“ и „Просидба“). Ненад Грујичић, у поговору, примећује да „песме из ове књиге изазивају задивљујуће читалачке рефлексе поводом изненадних слика и приказа, који попут јаких муња разгранавују асоцијације на прочитано и доживљено“.

На основу свега закључићемо да књига Саше Нишавића *Заборављени дечак* успешно обједињује план слике и план звука, док је актуелност и свременост тема и мотива чине изазовном за нова читања и тумачења.

Владимир УВАЛИН

ВРБАСКИ ЈЕВРЕЈИ

Историјат Јевреја на подручју Врбаса може се континуирано пратити од последње две деценије XVIII века до 1949. године, када се преостали живаљ врбаских Јевреја исељава у Израел.

Јевреји су били наши суграђани и чинили су значајан елемент културног, економског и друштвеног живота Врбаса. Након прогома од стране нациста у Другом светском рату, преостали број врбаских Јевреја, који су преживели Холокауст, иселио се у Израел. Можемо слободно рећи да су Јевреји оставили дубок траг у култури нашега града. Они су веома значајни и заслужни као оснивачи индустрије и велетрговина у Врбасу.

Врбас је 1719. српско насеље. Још у XVIII веку, после изгона Турака, Војводина је била мочварна, нездрава област, те веома ретко насељена. 1720. на 1 км² долазило је 2-3 становника. Становништво је живело у нехигијенским и тешким материјалним приликама.¹

Попис бачких Јевреја, по наређењу Марије Терезије, обављен је 1779. године, Према оригиналним документима број јеврејских породица у Потиском срезу био је: Кула 1, Врбас 1, Топола 2, Бајша 2, Пачир 1, Мали Иђош 1, Суботица 1 (остали још нису били стално настањени), Нови Сад, Сомбор и тзв. потиски крунски срез нису били наведени у исказу. Наведене јеврејске породице плаћале су 2.215 форинти главарине.

Тадеус Латиниовић, срески начелник Потиског среза, пише у пропратном писму: „да своје школе немају, међу собом говоре јеврејски, употребљавају јеврејске молитвенике, али друге књиге на јеврејском језику немају, земљу не узимају у закуп“.²

¹Слободан Стојковић, *Становништво и здравствена култура у социјалној документацији Војводине*, у: *Медицински преглед*, бр. 5, Нови Сад 1953, 445.

²Ладислав Фишер, *Јеврејство Бачке: Поводом 180 година суботичке јеврејске општине*, у: *Јеврејски алманах 1955 и 1956*, Београд 1956, 91.

Доношењем закона *Systematica gentis judaeorum regulatio* (1783) променио се живот Јевреја у царевини Јосифа II. Дозвољено им је да похађају школе, да се баве занатом, земљорадњом и уметношћу, чак и да носе браде.³

Угарско намесничко веће у Будиму Расписом (А.С.Ет.Н-1828), 31. марта 1783. године, доставило је решење којим је одобрено отварање јеврејских школа у целој Угарској.⁴

У јесен 1784. приспели су у Врбас први немачки колонисти из подручја Елзаса (*Elszász*), Цвајбрика (*Zweibrücken*), Фалачке (*Pfalz*), Виртенберга (*Württemberg*) и других крајева Рајне (*és a Rajna különféle vidékéről*). Насељавање је настављено и 1785. године. Досељено је око 900 душа евангелика, и око 100 породица реформатске вероисповести.⁵ По Фидриху Лоцу – Малобројни изводи писани на немачком језику и јидишу наводе искључиво немачка имена. Први јеврејски насељеници потичу по свој прилици из истог подручја из којег су дошли швапски колонисти. Они су тада могли да се ослоне на вишевековну традицију јеврејских заједница. Каснији јеврејски досељеници дошли су претежно из Моравске и Словачке, дакле из предела који су у оно време били под хабзбуршком влашћу. За време Марије Терезије и Јосифа II дозвољено им је да се населе у новим немачким насеобинама, јер су им оне и у језичком и у културном погледу биле ближе. За прву половину 19. века располажемо са мало изворне грађе. У почетку настањена већина чланова јеврејске заједнице била је у Старом Врбасу, а онда се већи део преселио у Нови Врбас.⁶

Из извора *Kis Kéra* (данас Бачко Добро Поље) и Старог и Новог Врбаса да се утврди, „кратко после насељавања *швапских колониста* у ова насеља, да има и јеврејских становника.[...] Матични листови јеврејске деце рођене 1809. године у Новом Врбасу доказују присуство јеврејског становништва у тој тадашњој општини“.⁷

Јосиф II Едиктом 1787. године, са почетком примене од 1. јануара 1789. године, приморао је Јевреје да приме немачка презимена. Ово наравно није ишло глатко. У смислу донете уредбе, у списковима су била наређена презимена која су могли изабрати и, разуме се, историјска презимена била су забрањена. За нова презимена морали су платити. Најскупља су била она која су подсећала на племените метале или драги камен, на пример: Диамант, Еделстеин, Голднер, Силберман, итд. Међу јефтинијим су она презимена која су означавала занимање или боју (*Grün, Blau, Schächter*, итд). У неким деловима државе власти су вршиле злоупотребу и за имена која „лепо звуче“

³Милица Алексић, *Јевреји у Новом Саду*, у: *Религија и толеранција*, бр 5 (јануар-јун 2006), Нови Сад 206, 90.

⁴ИАГНС, Ф. 33, Историјат творца фонда

⁵Gustáv Bierbrunner, *A Bács-szerémi ág. hitv. ev. egyházmegye, Monografiája az Egyházmegye megbízásából*, Ujvidéken, 1902, 167-168.

⁶Фидрих Лоц, *Књига о Врбасу, прилог историји општина Стари и Нови Врбас*, Врбас 2014, 127-128.

⁷Милорад Обрадовић, *Прилог проучавању др Давида Грубија, утемељитеља медицинске микрологије*, Нови Сад, 2006, 15. Доктор Давид Груби (Бачко Добро Поље, 1810 – Париз, 1898).

тражиле су ванредно високе своте. У то време на територији Бачке у евиденцији је близу 300 јеврејских породица.⁸

Друштвена улога Јевреја у Хабзбуршком царству постепено је јачала током XVIII и XIX века, нарочито на привредном плану. Они су углавном концентрисани у највећим центрима Монархије, пре свега у Бечу и Будимпешти, али су настањивали и мање градове, па и села. Према неким историографским оценама развој мађарске културе био је у рукама Јевреја. Сами Јевреји су период између 1868. и 1918. године упамтили као „златно доба“. То је било време када се јеврејски трговачки капитал успешно преобразио у индустријски и банкарски. Овај процес је могао да се прати и на простору Јужне Угарске, односно Српске Војводине, нарочито у периоду после Нагодбе 1867. године. И овде су се Јевреји везали за национализам владајућег, мађарског народа, а настављен је тренд повећања њиховог броја првенствено досељавањем из других делова Угарске.⁹

На основу црквених шематизама из 1826. и 1827. године, Лудовикус Нађ саставио је попис становништва Бачко-бодрошке жупаније за 1828. годину. Стари Врбас тада је имао 3.026 православца и 227 католика, а Нови Врбас 97 католика, 2.696 протестаната и 17 Јевреја.¹⁰

Тридесетих и четрдесетих годинама XIX века живело је у Врбасу (оба) укупно 250 Јевреја. У почетку су, највећим делом, ситне занатлије и трговци. На прелому између два века наилазимо на прве лекаре, као и на прве индустријалце и трговце.¹¹

Године 1857. у Врбасу је 351 Јевреј, од тога у Старом 99, а у Новом Врбасу 252.¹²

Од 1870. године веома мали број јеврејске омладине је у овд. Гимназији. Они чине свега 4,5% ученика. „Разлог је овоме, по свој прилици у томе, што у јужној Бачкој није већи број Израелаца“.¹³

Педесет година након свог последњег боравка у Врбасу, Мери Вајс Хан Гугенхајм, сећајући се своје младости у Врбасу, започела је да пише своје мемоаре, остављајући истовремено драгоцене податке о самом Врбасу.

„Породица моје баке Мерише преселила се у Врбас око 1895. године (1896-1897). Отац моје баке, Мориц Вајс (Weiss), био је рабин. Пре доласка у Врбас Мориц Вајс службовао је у Ечкој,

⁸Л. Фишер, *нав. дело*, 92.

⁹др Милан Кољанин, *Идентитет и лојалност: Југословени у српско-мађарским односима у Војводини 1919-1941*, у: *Српско-мађарски односи кроз историју*: Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 15. VI 2007. у Новом Саду=A szerb-magyar viszonyok a történelemben: a 2007 június 15-én Újvidéken megtartott nemzetközi tudományos tanácskozás tanulmánygyűjtemény, Нови Сад 2007, 349-350.

¹⁰Золтан Ђере, *Становништво Бачко-бодрошке жупаније према попису Лудовикуса Нађа из 1828*, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 42/1990, 143, 149.

¹¹Ф. Лоц, *нав. дело*, 128.

¹²др Antal Hegediš, Katarina Čobanović, *Demografska i agrarna statistika Vojvodine*, Novi Sad, 1991, 125.

¹³Šandor Sekelj, *Stogodišnja novovrbaska gimnazija, Vrbas juče*, Vrbas 1993, 30.

где је било 10–12 јеврејских породица, а затим у Сентешу, велика јеврејска заједница. Мислим да у то време Мађарска и Србија нису биле у добрим политичким односима. За време боравка у Сентешу није се слагао са председником заједнице и мислим да ни приход није био адекватан. Зато је одлучио да потражи другу заједницу, коју је пронашао у Врбасу. Претпостављам да је Мориц Вајс, као рабин, радио у Врбасу до своје смрти, 1923. године.

Врбас се састојао од два места, Новог Врбаса и Старог Врбаса, имао је две градске скупштине, два савета итд. Али је у ствари био један град, не село, и не велики град, већ нешто између. Нови Врбас имао је Гимназију, Средњу школу за девојчице, фарму млека, која је правила путер и сир, и фабрику која је правила конопце, тенде и слично. Такође су постојале и друге добротворне и образовне организације. Становништво су чинили Немци, Мађари и Јевреји. Стари Врбас претежно је био српски и руски (русински), са малим бројем Немаца и Јевреја.

Свака вероисповест имала је властите школе, цркве и друштвене контексте. Када сада размишљам о томе, чини се занимљивим да је то била територија Мађарске, али ни једна етничка група није могла да говори мађарски, већ само немачки, српски или руски (русински), чак и њихови давни преци. Само су Јевреји учили мађарски у својим школама и говорили га. Јевреји су добре патриоте. Међутим, учили смо и преовладавајуће језике региона, тако да сам тамо учила немачки језик. Девет година живота, првих девет година, говорила сам мађарски језик.

Имала сам девет година, мислим да сам била у трећем разреду у школи; али сам враћена у други, јер сам раније кренула у школу. Али убрзо, откривши да знам исто, па чак и више од осталих, учитељ ме је поново пребацио у трећи разред.[...] Мислим да нови положај није био финансијски бољи за моје родитеље. Мојим родитељима било је тешко да нас хране и облаче, тада нас је било шесторо деце. Имала сам неке пријатеље, њихови родитељи су били врло религиозни па су и они били такви, то су били такозвани „шасидим“, строжи од „православних“. Заправо сам мислила да су фанатици. [...] Елиту у Врбасу чинили су Јевреји и неки хришћани, који су радили као учитељи, државни службеници и свештеници. Било је четири доктора, два у Новом Врбасу и два у Старом Врбасу, а сва четворица били су Јевреји. Када је мој брат Филип завршио четворогодишњу Гимназију у Врбасу, отишао је у Нови Сад да похађа још четири године Гимназије.

Мој брат Јакоб био је изварендан ученик Гимназије у Врбасу. Писао је поезију. Мислим да је тај таленат наследио од мог оца, писао је чланке за новине и часописе, на немачком и мађарском језику. Написао је драмско дело *Purim* за сцену, на јидишу, који је приказан у готово свим јеврејским заједницама у Мађарској. [...]

У то време завршила сам средњу школу, од четири године. Директор школе је дошао код мог оца, кажем оца, јер је он доносио све одлуке. Рекао је мом оцу – да ме пошаље на Универзитет у Будимпешти или на колеџ, пошто имам пуно талента и да треба да

их развијам. Али мој отац, који је био против еманципације жена, одговорио је директору – да знам довољно да будем супруга, мајка и домаћица. Директор се трудио да убеди оца, да се предомисли, али безуспешно. Тада му је рекао, на немачком: „Schade für das Mädchen“, што значи: „Штета за девојчицу, протраћени таленат“. Тако сам учила све да будем мајка, куvariца, супруга. [...]

Имала сам добар глас за певање и умела сам да глумим. Нисам знала да читам ноте, све песме сам учила напамет. Имали смо веома леп парк и било је повремених прослава националних празника. Моји родитељи дружили су се са учитељем и његовом супругом, која је такође била учитељица. Обоје су припадали клубу који је организовао представе у парку и преко њих и ја почела да будем део представа које су се приказивале у парку.

Једног дана, наставник музике и певања присуствовао је једном од наших догађаја и видео ме како глумим и чуо како певам. Био је из Будимпеште. Дошао је код мојих родитеља и рекао им да имам богатство у грлу, те да ме пошаљу на конзерваторијум у Будимпешту, где бих могла да изучавам музику и образујем свој глас. Рекао је да могу постати сјајна глумица или концертна певачица или обоје. Мислим да би ме мајка пустила да идем, али не и мој отац. Није желео да њихова кћерка постане глумица или било шта слично, рекао је да су све оне неморалне. И тада сам изгубила још једну шансу. Али можда је било боље овако, ко зна? [...]

Имала сам две сестре Мизи и Дебору. Када је Дебора имала 10 година, мајка је родила сина, нашег брата Андора (Andrew). Недељу дана касније у нашој кући била је прослава поводом обрезивања. Мој отац био је обучен мохел. Зашто је добио дозволу и имао је своје инструменте и лекове за то.¹⁴

У Боњхаду сам упознала Ханове. Ханови су имали много деце, речено ми је чак шеснаест, знала сам за њих петнаест, можда је једно дете умрло рано. Мој будући муж Израел и његов брат Херман, емигрирали су у Америку 1899. или 1900. године. [...]

Познајем лепу девојку у Европи, покушаћу да ти је доведем, а та девојка била сам ја. У сваком случају, добила сам пасош. Са госпођом Фишер нашла сам се у Будимпешти, мој отац ме је дотле испратио. Још видим 1907. годину, моја јадна мајка стоји поред капије, плаче, и говори: „Да ли ћу те икад више видети?“

Удала се за Израела Хана и настанила се у држави Пенсилванија. Од 1908. до 1921. родила је седморо деце: шест синова и једну кћерку, која је умрла 1918. године. Мој отац Ервин био је најмлађи.

Касније у својим мемоарима, она се сећа повратка у Врбас, 1927. године, како би посетила мајку (Redžina Stajner Vajs) и преживеле браћу и сестре. Њен отац тада је већ умро. Мој отац Ервин Л. Хан, који је тада имао 6 година, био је са њом. (Постао је физичар. Познат је по открићу које је омогућило развој магнетне резонанце, која се користи у медицинској дијагностици.)

¹⁴Mohel, лице које врши обрезивање новорођене деце код Јевреја.

Ово су њене речи:

„Па није ми се допало оно што сам видела, ништа се није променило за 20 година. Исти стари прашњави путеви и као да су исти стари људи. Кад год сам дошла или напустила неко место, морала сам да се региструјем у Скупштини града и у возовима сам увек морала да показујем пасош на свакој граници и увек су ми отварали пртљаг [...]“.¹⁵

Врбашанин по рођењу, Стеван Фишер (1904), био је власник апотеке у Бездану. Живео је и у Новом Саду,¹⁶ док је Јелисавета Шаш-Золтан држала апотеку у Врбасу.

Међу врбаским Јеврејима лекарима треба споменути: Александра Фирста;¹⁷ Веру Фирст-Ронаи, службовала у Сомбору; Фидриха Хецла (1899-1944); др Белу Сенштајна и др Јулија Таубера, стоматолога (1906), који је службовао у Чантавиру и Београду.

Јоланда Хојман, хемичар, професор универзитета, истраживач, научни радник у периоду од 1937. до 1941. била је запослена, као хемичар, у Фабрици шећера у Н. Врбасу.¹⁸

Што се тиче језика са којим су се Јевреји на територији Дунавске бановине 1931. године служили, наводи се да је најраспрострањенији био мађарски језик, говориле су 8.003 особе, на другом месту је немачки 5.303 особе, док је јеврејским језиком служило 2.439 особа (предратни попис).¹⁹

Међу меценима часописа *Каланђа* ([*Kalangya*] *Крстина*) треба навести Вилмоша Вилта (*Wilt Vilmos*) из Новог Сада и Еугена Шварца (*Schwarz Jenő*), генералног директора шећеране у Врбасу. „За нас је интересантно да су материјалну помоћ једном мађарском часопису очекивали и добили од особа не мађарског порекла (Јевреја)“. Да би потпомогао развој војвођанске мађарске књижевности, приликом књижевног конкурса *Kalangya* 1937. године, Е. Шварц дао је часопису на располагање 20.000 динара.²⁰ У периоду од 1939 до 1940. године излазио је у Врбасу, уредник је Карољ Сирмаи.²¹

¹⁵Deborah Hahn, *Метоари моје bake*, 19. IX 2018. Мери Вајс Хан Гугенхајм умрла је у 90. години живота, 26. II 1982. године, у Pittsburgh, PA, SAD.

¹⁶<http://elmondosefarad.wikidot.com/novi-sad-prezivali>, 03. VI 2018.

¹⁷Фирст, Александар (1899–1944), лекар из Врбаса. Медицински факултет завршио је у Будимпешти. У НОП од 1941. године. По директиви Партије (КПЈ) организовао је на почетку устанка курсеве прве помоћи у Врбасу. Крајем маја 1944. године одведен у Аушвиц. др Јаша Романо, *Јевреји Југославије 1941–1945, жртве геноцида и учесници НОР-а*, Београд 1980, 365.

¹⁸Знаменити Јевреји Србије: биографски лексикон (ур. Александар Гаон), Београд 2011, 255.

¹⁹Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији*, Београд 2008, 47, 61, 138.

²⁰Katalin A. Hegedűs, *Mađarsko nemačke veze u vojvodanskoj mađarskoj prozi i periodici međuratnog perioda: (doktorska disertacija)=The relationship between the Germans and Hungarians reviewed through the Hungarian fiction and periodicals in Vojvodina between two wars*, Beograd 2015, 59, 85.

²¹Марија Орбовић, *Културни живот Врбаса у огледалу завичајне штампе*, Библиографија 1872–1944, Врбас 2018, 178.

Сваки одрасли Јевреј требао је да зна да чита верске књиге, те је свака јеврејска заједница тежила да има лице погодно за подучавање деце читању и писању на хебрејском језику. То је условило да међу Јеврејима, нарочито међу мушкарцима, такорећи није било неписмених. Ради систематизованог образовања осниване су, још пре одобравања јавних основних школа, јеврејске верске школске установе за основну и средњу верску наставу, које су издржавале поједине јеврејске заједнице.²²

1839. године у оквиру Јеврејске црквене општине у Новом Врбасу отворена је јеврејска основна школа. О настанку и развоју основног школства на јеврејском језику у Новом Врбасу писао је учитељ Соломон Блум.²³

Наставни језик у јеврејским школама у почетку био је хебрејски. Латински је у употреби до 1834. године. Наредбом цара Јосифа II од 1784. године уведен је немачки језик у школама и забавиштима. Од 1876. године као званични наставни језик у јеврејским (и другим) школама уведен је мађарски, а 1920. године српскохрватски језик.²⁴

По настајању Краљевине СХС као службени језик усвојен је српскохрватски. Био је то језик југословенске државе који су сви чланови јеврејске заједнице углавном разумели.

Сакрална места окупљања за прве Јевреје, насељенике Бачке, били су молитвени домови. Током XVIII века међу местима Бачке у којима је забележено постајање јеврејских богомоља наведен је и Врбас.²⁵

Гробља, односно надгробни споменици, сматрају се као посебан и веома важан сегмент материјалне културе једног народа, осим што одражавају и његову духовну културу. Јеврејска гробља у Војводини углавном су из периода владавине Аустроугарске, с краја XVIII и из XIX века.²⁶ Јеврејско гробље у Новом Врбасу утемељено је 1901. године, мада је старо вероватно било од 1800. године.²⁷

Хевра кадиша (арамејски, свето друштво) јесте религиозно

²²Павле Шосберггер, *Школе и настава код Јевреја у Војводини*, у: *Сеоске и салашарске школе у Војводини*, Нови Сад 1991, 252; При већим општинама оснивана су и разна добротворна друштва, хедере-основне и јешиве-средње верске школе. *Споменица Савеза јеврејских општина Југославије 1919–1969*, Београд 1969, 21.

²³Solomon Blum, *Izraelska narodna škola*, u: *Vrbas juče*, Vrbas 1993, 49–51.

²⁴Решењем просветног одсека за БББ у Новом Саду, 11. III 1919, које је одобрило Министарство просвете, у јеврејским школама мађарски језик замењен је српскохрватским наставним језиком. Министарство просвете Решењем, ОН бр. 31691/1920, наредило је да се јеврејска деца распореде по одељењима са српскохрватским наставним језиком.

²⁵Олга Андраши, *Јевреји у Бачкој*, <http://www.makabijada.com/dopis/gradovi/backa.htm>, 23. IV 2018.

²⁶Радовановић, Војислав, *Бет Кеварот – Кућа мртвих Јевреја, жалобни обичаји, Култура*, часопис за теорију и социологију културе и културну политику, бр. 138, Београд 2013, 432–434.

²⁷Павле Шосберггер, *Јевреји у Војводини, кратак преглед историје војвођанских Јевреја*, Нови Сад, 1998, 14, 42.

добротворно друштво, чији се корени налазе још у античкој јеврејској држави. Међу друштвима која су радила почетком XIX века, наведено је и врбаско. Делатност Јеврејског добротворног женског друштва (Добротворна женска задруга, *Frauenverein*) је помоћ сиромашним удовицама, стипендирање ученика, помоћ породиљама, деци, старима и сл.²⁸

За време јеврејског празника Пурима, сваке године, Јеврејско женско друштво из Старог и Новог Врбаса организовало је забаву са плесом. Приход са бала 1886. године приложен је „у корист дечјег вртића (*Ovoda*)“, док је друго вече бала поводом Пурима 1889. било „врло посећено и трајало је до зоре у живом расположењу“.²⁹

Нешто више о врбаској јеврејској заједници сазнајемо од Ф. Лоца, који је записао: „Само један једини пут током свог постојања, Јеврејска заједница се – као последица избора за Земаљски сабор Јевреја у Мађарској (1868) – поделила на нововрбаску и староврбаску. Таквој слози и компактности допринели су челни људи заједнице, који су својом првом и основном дужношћу сматрали да очувају њено унутрашње јединство, али и да се негују добри односи са другим верским заједницама.

Посебну заслугу за врбаску јеврејску заједницу стекао је Симон Попер (*Simon Popper*). У његовој кући, поред реформатске цркве, била је прва јеврејска богомоља. Његов син Данијел играо је велику улогу у верском животу жупаније, док је Јакоб Кригсхабер (*Jakob Kriegshaber*) био на гласу због своје добротворне делатности за све, без обзира на верску припадност. Антон Бергер (*Anton Berger*) и Давид Бихлер (*David Büchler*) били су иницијатори акције да се приступи градњи синагоге, која је саграђена 1858. Она се налазила у улици (*Tempelgasse*) на граници између Новог и Старог Врбаса. Својим радом на добробит јеврејске заједнице истакли су се још: Јозеф Шварц (*Joseph Schwarz*), Јозеф Крисхабер (*Josef Krieshaber*), Натан Лебл (*Nathan Löbl*), који је дуго руководио верском заједницом и чијем труду има да се захвали да је јевреска школа добила ново здање“.³⁰

За рабине у Новом Врбасу, утврђени су: Абрахам Хофман (1851–1858); Леополд Давид Штрасер (1860–1888); др Шолем Шапира и др Алберт Крисхабер, а за канторе: Давид Полаковић, Микша Бок, Мор Јакобовић (1925–1930) и Јосип Клајн (1944).³¹

Јевреји у Југославији тек су се 1918. године нашли у једној заједници и на заједничкој територији (Краљевини СХС/Југославије). Уједињењем југословенских покрајина у слободну и јединствену Краљевину и Јевреји ових крајева ушли су у њен састав. Они у Југославији уживају сва права као и остали грађани. Од тада Јевреји настоје да што је више могуће изграђују свој живот и прилагоде га новонасталом стању. Као лојални грађани они су увек свој рад подешавали интересима домовине Југославије.³²

²⁸Исто, 59–61.

²⁹М. Орбовић, нав. дело, 302.

³⁰Ф. Лоц, нав. дело, 128–129.

³¹П. Шосбергер, *Јевреји у Војводини*, 50.

³²Риста Ст. Делић, *Јевреји у Југославији*, Београд 1938, 46, 57, 108.

Тада су се у оквиру исте државе нашли Јевреји Србије (Сефарди) и оних југословенских земаља, које су до тада биле у саставу Монархије (Ашкенази). Међу њима је било доста разлика по пореклу, језику, култури, традицији, па и социјалној структури.³³

„Велики оброци били су у 12 часова, у подне. Почињала сам да кувам у 9 сати. Морали смо да наложимо шпорет, ложили смо дрво или нешто слично. Све је морало бити чисто, опрано, исечено, сортирано, поврће и суве житарице. Пилетина или било која друга живина била је свеже заклана и припреман је кошер (припремање хране по јеврејском закону). [...] Осим тог, говедину и живину клао је професионални шошет, а мој отац био је то“.³⁴

Поред свих постојећих разлика, заједнички интереси и циљеви ускоро су повезали Јевреје у Југославији у организациону целину која их је све више приближавала и у садржајном погледу.³⁵ Савез јеврејских вероисповедних општина (СЈВО) основан је 1920. године, и тада су основане и друге културне, социјалне и националне установе југословенских Јевреја.

Јеврејске вероисповедне општине (ЈВО) на подручју Краљевине организоване су у СЈВО, осим ортодоксних које су организоване у Удружење ЈВО.³⁶

Према статистици Јевреја Краљевине СХС за 1924. годину (односно 1929. годину), јеврејска богоштовна општина у Новом Врбасу имала је верски храм (синагогу) саграђен 1914. (1901); општина је имала 80 (79) чланова, односно 209 душа. Податак када је гробље утемељено није исказан. У тим годинама склопљен је по један брак. У народним школама било је по петоро јеврејске деце, од тога четири девојчице; у Гимназији је 21 ученик Јевреј. Даље се наводи: три су лекара, један чиновник (градски-државни), један заступник у градском већу. Полазника у Талмуд Тори није било. У току тих година склопљен је по један брак, рођено је по једно дете и по три су смртна случаја.³⁷

Према П. Шосбергери „Нова синагога у Врбасу према неким подацима, саграђена је 1901, а према другим 1914. године. После 1948. године синагога је порушена. Поред синагоге постојале су зграде које су биле у саставу верског објекта: стан за свештеника (кантора),

³³У материјалној и духовној култури Ашкеназа налазе се елементи немачког, мађарског и пољско-руског порекла, који су као свој матерњи језик употребљавали јидиш. Сефарди су потомци Јевреја прогнаних из Шпаније, Португалије, Италије, Турске и осталих балканских држава у XV веку, а њихов матерњи језик називао се ладино. мр Младенка Иванковић, *Јевреји у Југославији 1918–1952*, у: *Писати историју Југославије виђење српског фактора*, Београд 2007, 120. др Алберт Вајс, *Јевреји у новој Југославији*, у: *Јеврејски алманах*, Београд 1954, 346.

³⁴D. Hahn, нав. дело.

³⁵др А. Вајс, *Јевреји у новој Југославији*, у: *Јеврејски алманах за 1954*, 20.

³⁶Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији, § 1. и 2, *Сл. новине КЈ*, бр. 301-СХХVII/1929.

³⁷*Јеврејски алманах за годину 5686 (1925-1926) и 5690 (1929-1930)*, Вршац, 1925 (1929), 288–289, 230–231.

шактерај и школа која је радила од 1938. године. Такође је постојала и веома активна верска школа Талмуд Тора. Последњи кантор био је Јосип Клајн³⁸.

Према запису Иштвана Ђенгеа „По фотографији се види, да је синагога била грандиозна зграда. До избијања рата само је темељ извучен из земље до висине 50–60 цм и онда се стало. После формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца она је довршена. Могла је бити висока скоро двадесет метара. Прочеље је било у садашњој Улици палих бораца, јер је подигнути стуб стајао у главном улазу, на којем су само мушкарци могли улазити. Он је висок 2,6 м. Ако се узму у обзир постоље и капител, онда прелази 3 м. Кров је био од олова. На прочељу, нижег крова биле су две камене Мојсијеве плоче „Десет божјих заповести“ које се данас налазе у Израелу, где су исељени врбаски Јевреји подигли споменик у националном парку, 40 км источно од Хаифе, у спомен убијеним и помрлим врбаским Јеврејима у Другом светском рату. На том се прочељу налазе наше две „Мојсијеве плоче“, које је спасао свештеник Рериг Ђула, а изнео их је под некадашњим именом Вол (*Wohl*) Иштван, а по садашњем Товај Аврам, који је ишао у нашу гимназију“.

Даље он наводи: „Срушена је, према неким казивањима, 1947. године. До сада нисам наишао на писани документ по којем и чијем решењу је то учињено. Ипак су две драгоцене ствари спасене, као остаци некадашње синагоге. У постоље подигнутог спомен стуба похрањени су подаци врбаских Јевреја, који су побијени у Аушвицу“.³⁹ Виктор Манакин навео је за 1931. годину да у Новом Врбасу постоји синагога.⁴⁰

Према попису из 1921. године у Врбасу је 251 припадник Јевреја, од тога у Новом Врбасу 211.⁴¹ У наредном попису, након 10 година, у оба Врбаса нису били наведени (исказани) Јевреји, мада се знало да их је у Кулском срезу било 369, а од тога је 208 у оба Врбаса. Они су тада исказани у групи „без конфесије и непознато“.⁴²

Према статистици Јевреја Краљевине СХС за 1924. (1929) годину, састав јеврејске богоштовне општине у Новом Врбасу је исти и сачињавали су је: Адолф Лењи (*Lönyi*), председник; Аурел Рајх (*Reich*), потпредседник; Леополд Клајн (*Klein*), секретар; Мор Јакобовић, кантор; Александар Фридман (*Fiedmann*), Хевра кадиша; Берта Лењи, председница госпојинског друштва; Леополд Клајн, председник омладинског друштва.

³⁸Павле Шосбергер, *Синагоге у Војводини, Споменица минулог времена*, Нови Сад 1998, 75–76.

³⁹Иштван Ђенге, *Суграђанима за незаборав*, Глас, 8. XI 1990, 5; *Синагога*, Глас, 21. XI 1991, 4.

⁴⁰Viktor Manakin, *Opšta državna uprava: banovine: srezovi, opštine i gradovi: sastav, statistika i šematizam svih državnih ustanova*, Zagreb, 1932, 308.

⁴¹Соња Виличић и др. у делу *Портрети и сећања Јеврејске заједнице у Србији пре холокауста*, Приручник за наставнике и наставнице, поред осталих места до 1940, наводе да је у Новом Врбасу био 251 Јевреј.

⁴²Васа М. Ковачев, *Прилог историји радничког покрета у Врбасу 1919–1939*, Врбас 1972, 12; Да је у Новом Врбасу 1932. године деловала Јеврејска вероисповедна општина потврђује нам и В. Манакин.

Помажући чланови Савеза рабина Краљевине СХС за 1929. годину, били су Нововрбашани: Исо и Оскар Бергер, др Шандор (Александар) Фирст (*Fürst*), Вилма Фирст, Маркус Сингер и Натан Шосбергер (*Schossberger*).⁴³

Ложа „Др Самуило Алкалај“, бр. 1166, основана је 1934. године у Новом Саду и имала је чланове из Новог Сада, Суботице и Врбаса.⁴⁴

Организација Црвеног крста делује у Новом Врбасу од 1923. године. Године 1930. Аранка Бергер била је благајник Одбора, а Јелисавета Сас члан Одбора.

Половином 1925. године у Новом Врбасу формиран је Пододбор Јадранске страже, где је Марко Сингер, благајник Одбора, а Натан Шосбергер, члан Одбора.

У Државној основној (народној) школи у Старом Врбасу, у одељењу са мађарским наставним језиком од I до IV разреда радила је учитељица Хермина Е. Вајценхофер.⁴⁵

Шк. 1935/36. године, свештеник Јосип Клајн именован је за вероучитеља јеврејске вероисповести у Државној мешовитој грађанској школи у Старом Врбасу. На крају шк. 1937/38. године у Школи је 103 ученика, међу њима је и 7 Јевреја. Од тога је у првом разреду 2, другом 1 и трећем 4.⁴⁶

Омладински културно-привредни покрет (ОМПОК) у Војводини основан је 1936. године. Међу оснивачима и у управи исте, налазио се и изванредан број напредних Јевреја. У Новом Врбасу то је Фрања Силберлајтнер.⁴⁷

У предратној Омладинској секцији Женског покрета у Војводини, био је учлањен велики број Јеврејки. Међу њима су Агнеза Сас и Ана Вол.⁴⁸

Сомборски дневни лист „Új Hírek“, 27. децембра 1937. године, донео је чланак под називом „Екстремни немачки националсоцијалистички агитатори дижу хајку против Мађара и Јевреја у Врбасу“, у којем се, између осталог, каже: „У Врбасу су се ових дана појавили летци са натписом „Немци не купујте код Јевреја“. Истовремено, са појавом летака, на кућама Јевреја и многобројних Мађара урезани су или јаком бојом нацртани кукасти крстови. Пре

⁴³ *Јеврејски алманах за године 5686 (5690)*, 301 (242, 256).

⁴⁴ П. Шосбергер, *Јевреји у Војводини*, 67.

⁴⁵ Вајценхофер, Хермина Е. (Сатумару, Румунија, 1887 – Аушвиц, 1944), Грађанску и Учитељску школу (1905) завршила је у месту рођења. Од 1. септембра 1928. почела је да служи у Државној народној школи у Старом Врбасу. Пошто је потпуно говорила мађарски и немачки језик предавала је у мањинском одељењу (мађарском). Допунски испит у Краљевини СХС положила је у Београду 1927. године, а Практични учитељски испит 1934. у Новом Саду. Народности је јеврејске. ИАГНС, Ф. 64, К 59, бр. 106/1936.

⁴⁶ ИАГНС, Ф. 187, Записник са седнице Наставничког већа ДМГШ у Старом Врбасу, 10. X 1935; 20. VI 1938.

⁴⁷ др Ј. Романо, *нав. дело*, 47. Међу организаторима ОМПОК-а у Београду били су Врбашани Иса Секички, Фрања Силберлајтнер и Ирина Копчански. *Наш живот*, бр. 3/1937, 6–7.

⁴⁸ Василије М. Ковачев, *Врбас у НОП-у*, Врбас 1971, 48.

неколико месеци доведени су у врло незгодан положај један лекар и један трговачки путник“.⁴⁹

У Јеврејском народном календару за 1938–39. годину, Давид Леви, секретар СЈБОЈ, навео је да је у Новом Врбасу 217 Јевреја. Године 1940. у Новом Врбасу је 233 Јевреја. Председник ЈВО у Новом Врбасу је Аурел Рајх, а свештеник Јосип Клајн.⁵⁰

Априла 1939. године у Новом Врбасу националсоцијалистички немачки омладинци разбили су прозоре на синагоги уз узвике: „Јеврејске свиње, смрдљиви Чивути!“⁵¹

„Политика“ је, 6. октобра 1940. године, пренела „Да је Влада Краљевине прописала Уредбу о мерама које се односе на Јевреје у погледу обављања радње са предметима за људску исхрану. Од дана ступања на снагу ове Уредбе неће се издавати Јеврејима ни друштвима са капиталом Јевреја овлашћења, као ни дозволе за бављање трговачких радњи са предметима за људску исхрану на велико“ (чл. 6. Уредбе).

Уредбом Министарског савета, за упис у I разред шк. 1940/41. године, утврђено је да се на универзитетима, високих школама у рангу универзитета, вишим, средњим, учитељским и другим стручним школама може уписати само одређен број ученика јеврејског порекла.⁵² На основу Одлуке А. Корошца, министра просвете, (IV бр. 14097), од 15. октобра т.г, у Реалну гимназију у Новом Врбасу могао се уписати само један Јевреј.

Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије, Решењем (бр. 42353), 22. новембра 1940. године забранило је упис у I разред Јеврејима у свим школама свог ресора, а већ уписаним да се врати школарина, пошто више нису могли бити ученици.⁵³

Прву фабрику уља у Врбасу, основао је јеврејски трговац Јакоб Лењи (*Lönyi*) 1855. године. Крајем треће деценије прошлог века Лењијева фабрика трпи многе промене у погледу организације и власничких односа. Под именом „Војводина“ први пут је регистрована 4. августа 1928. године. Од 18. јула 1930. године фирма је регистрована као: Фабрика уља „Војводина-командитно друштво Лењи и другови“. Ова фирма као заштитни знак имала је три шестокраке звезде, распоређене као темена једнакостраничног троугла.⁵⁴

⁴⁹Дан, 29. XII 1937, 3. *Új Hirek* (Нове новине, Сомбор 1930–1941).

⁵⁰Споменица Савеза јеврејских општина Југославије 1919-1969, Београд 1969, 204.

⁵¹М. Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у КЈ*, 18–19, 323.

⁵²Политика, 6. X 1940, 3; Уредба о упису лица јеврејског порекла за ученике универзитета, високих школа у рангу универзитета, виших средњих, учитељских и других стручних школа“, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 229, 5. X 1940, 692.

⁵³ИАНС, Ф. 181, *Распис Краљевске банке управе ДБ у Новом Саду*, бр. VIII - 34715/40, 14. XI 1940.

⁵⁴*Vital 140 godina, razvoj industrije ulja u Vrbasu od 1855. do 1995. (au. Miroslav Aleksić)*, Vrbas 1995.10–16. При Пореској управи у Кули, из реда индустријалаца, као члан Пореског одбора, за трогодишњи период (1938–1940), именован је Јосип Лењи, сувласник „Војводине“, Фабрике уља к.д. у Новом Врбасу. *Сл. гласник ТИЗК Нови Сад*, бр. 6/1940, 123.

Производњу ликера, рума, коњака брендија и сирћета за јело, те продајом жестоких пића и воћних сокова на велико у Новом Врбасу обављало је предузеће наследника Марка (Маркуса) Бергера. Творница је основана 1872. године. Запошљавала је стално 10–12 радника. Специјални производ предузећа је ликер „Златибор“.⁵⁵ Наследници су Исак и Оскар Бергер.⁵⁶

Натан Шосбергер поседовао је у Новом Врбасу фабрику сирћета, ликера, рума, велетрговину ракије, алкохолних и безалкохолних пића (подаци за 1936–1939).⁵⁷

У времену пред сам Други светски рат у Врбасу раде Фабрика уља Лењи (*Lönyi*), фабрика сирћета, више трговачких радњи. Генерални директор Фабрике шећера „Бачка“ д.д. био је Еуген Шварц (*Schwarz Jend*)⁵⁸, а један од директора је Едмунд Хас. Истражен је и податак да је Марк Бредер имао млин за со,⁵⁹ Сингер је власник кудељаре у Старом Врбасу,⁶⁰ Клајн оснивач млина; Гросманова фабрике шибица, годишње је извозила 250.000 паклица. Ова фабрика била је под монополском контролом.⁶¹

Након ослобођења Врбаса, из извештаја Виљема Клајна, руководиоца Фабрике уља „Војводина“, који је упутио Привредном одсеку ВО ББ у Новом Саду, дају се подаци:

„Лењи Јосип, главни акционар, јеврејске народности, однешен од стране окупатора 11. августа 1943. године. Надаље нам је непознато. Када је изашао Закон о Јеврејима, именовани је издао фабрику у закуп своме дугогодишњем намештенику прокуристи Клајн Вилмошу, а он је сам надаље остао као тајни ортак. Именованог садашње место боравка је непознато. 2. Фирма Рајх и Фридман, поменута фирма је јеврејске народности и чланови исте однети од стране окупатора 1943. и место где се налазе није нам познато. Симон Јосип из Београда, ближе податке не можемо дати, јер се налази у Америци (САД). Ови подаци су били до 11. августа 1941. године, док је било акционарско друштво „Војводина“ А.Д. Стање фабрике под окупацијом, т.ј. када је исту преузео Клајн Виљем у закуп, било је следеће: 1. Клајн Виљем, по народности Немац, који се и сада налази овде и уложио, као покретног капитала, суму од 50.000 Пенга (*Pengö*).

⁵⁵Aleksandar Stanojlović, Milan Damjanović, *Industrija Vojvodine*, Zagreb 1924, 30.

⁵⁶Бергер, Оскар (Србобран, 1891 - ?), од оца Марка (Маркуса) и мајке Цецилије, рођ. Штајнер, са последњим пребивалиштем у Врбасу, Одлуком Среског народног суда у Кули, Посл. бр. Ог. 8/1947, 2. VI 1947, проглашен је умрлим и као дан његове смрти установљен је 2. VI 1944. ИАГНС, Ф. 309, К 81, 4976/47.

⁵⁷Сл. гласник ТИЗК Нови Сад, бр. 1/1936, 27; бр. 5/1938, 91; бр. 7/1939, 164.

⁵⁸Еуген Шварц 1934. члан је Индустијског одсека Трговинско-индустијске и занатске коморе (ТИЗК) Нови Сад. Славко Станић, *Привредна коморског подручја и извештаји о раду у 1934. години*, Нови Сад, 1935, 371.

⁵⁹П. Шосбергер, *Јевреји у Војводини*, 92, 120–121, 129–132, 201.

⁶⁰Сингер, Људевит (Стари Врбас, 1884 – ?), власник кудељаре у Старом Врбасу, завршио је трговачку академију у Панчеву. Бранко Богојевац, *Шематизам индустрије Дунавске бановине*, Београд, 1940, 99.

⁶¹V. Manakin, *нав. дело*, 282.

2. Као други улагатор био је Лењи Лорант, јеврејске народности, син главног акционара Лењи Јосипа и био је намештен у фабрици као инжењер хемије, који је такођер уложио суму од 91.000 Пенга, однет је од стране окупатора 1943. Место где се налази није нам познато. 3. Др Зентаи Владимир, зет главног акционара, јеврејске народности однешен од стране окупатора, који се сада налази у Титовој војсци, као поручник у Београду, и уложио је суму од 89.000 Пенга. 4. Симон, из Београда, ближе податке не знамо, налази се у Америци, уложио суму од 208.000 Пенга. На дан 31. августа 1941. године Осигуравајуће друштво „Јадран“ проценило је фабрику на 900.000 динара⁶².

Зна се да је у оба Врбаса између два светска рата било пет млинова. Један од њих је млин „Патрија“ чији су власници браћа Елијас. Млин је основан пре Великог рата. Власништво: Бачки умјетни млин „Патрија“ Бачка Топола. У закуп су га узели браћа Елијас (Лазар и Јаков), 1939. године.⁶³ Власник је од стране Немаца одведен у заробљеништво. По повратку из интернације, током 1945. године, судским путем добио је повраћај млина, као сувласник. Живео је у Бачкој Тополи.⁶⁴

Други млин је „Крунски млин“ власништво Еугена Клајна.

Кудељара Људевита Сингера основана је 1932. године.⁶⁵

Благајник Ново-Староврбаске занатлијске Корпорације (Удружења), преко 36 година, био је Самуел Вајс (*Samuel Weiss*), трговац.

Године 1927. у оквиру Корпорације (Удружења) било је 56 трговаца, а од тога су пет Јевреја: Reich i Friedmann, Fischer i drug, Samuel Weiss.⁶⁶ Године 1928. трговином се бавило 60 особа, од тога је 8 Јевреја, а 1929. године 55, од тога 5 Јевреја. Ту су: Reich i Friedmann, Fischer i Bischof, A. Horovitz i sin и Samuel Weiss.⁶⁷

Међу три стаклара у Врбасу, у периоду од 1927. до 1929. године, је и Херман Леви.

⁶² АВ, Ф. 195, К 86, 512.

⁶³ Б. Богојевац, *нав. дело*, 68.

⁶⁴ Из картона млинова у Бачкој може се видети да је млин „Патрија“ пре рата власништво браће Елијас, са дневним капацитетом прераде 10.000 кг. АВ, Ф. 195, К 89, 540.

⁶⁵ У акту Државне кудељаре „Врбас“, од 29. XII 1947, за ранији назив предузећа наведено је: „Сингер и ком“, те да је конфискована, бр. 9513, 21. XII 1945. ИАГНС, Ф. 309, К 81, 5704/47. Власници кудељаре били су Лајош Сингер, Ронаи и другови. Милорад Васовић, *Врбас и његова комуна*, Нови Сад, 1968, 176.

⁶⁶ Леви, Хермана, Матија (Ст. Врбас, 1915 - ?), 1927. године као трговачки шегрт, ступио је код фирме *Рајх и Фридман* и ту био до 1941. године када је као Јевреј отпуштен. Од 1941. до 1945. је на принудном раду у Мађарској. Повратком у Врбас прво ради у УНД, до јула 1945, а затим у *Ранопозу*. ИАГНС, К 81, 4178/47; Карактеристика МНО Врбас, Пов. бр. 240/47, 28. IV 1947; Акт *Зазнип-а*, 13. XII 1948.

⁶⁷ Рајх, Аурел (Параге, 1881 - ?), од оца Јакоба и мајке Розалије, рођ. Шосбергер, Одлуком Среског народног суда у Кули, Посл. бр. 291/47, 27. I 1947, проглашен је умрлим и као дан његове смрти установљен је 12. V 1944. *Исто*, К 81, 4442/47.

У Новом Врбасу трговином на велико бавили су се Рајх и Фридман. У 1936. и 1937. години – трговином кратке робе; 1938. – трговином кратке робе, галантеријске и стаклене робе; а 1939. године – трговином мешовите робе, гвожђа, боја и бензина.

Велетрговина мешовитом робом „Рајх и Фридман“ (*Rich und Friedmann*) била је спољни члан Фабрике уља „Војводина – командитно друштво Лењи и другови“.

Лист „Дан“, 24. септембра 1937. године, пренео је белешку „Detsches Volksblatt“, под насловом „Москва и стиснута песница у Новом Врбасу“, у којој је наведено:

„Како смо већ јавили, дошло је приликом посете гостију из Сарске области, августа месеца, до једног веома непријатног инцидента. Јеврејски трговачки путник Јакобовић, када су гости из Рајха ушли у једну познату гостионицу, поздравио их је са стиснутом песницом, вероватно, да би дао израз свом осећању. Власти су повеле истрагу чији резултат до сада још није познат. Зна се само толико да су извршене преметачине код једномишљеника и сународника Јакобовића“.⁶⁸

Према писању дневног листа „Дан“, 7. јула 1936. године, пожар је уништио до темеља познату трговину „Фишер и Писон“ у Новом Врбасу. Ова трговина налазила се у Главној улици, те је пожар изазвао праву узбуну. Постојала је опасност да се пожар прошири и на суседну зграду у којој се налазило стовариште фирме „Стандард Ојл Компани“. Штета причињена пожаром процењена је на око два милиона динара.

У 1937. години Фишер се бавио трговином бакалске, колонијалне и кратке робе, а 1938. године трговином мешовите, колонијалне, галантеријске и стаклене робе.⁶⁹

Известан део своје имовине задржали су Јевреји све до 19. марта 1944. године, до окупације од стране Немаца.⁷⁰ У Новом Врбасу Јеврејима су преотели фабрику уља и сирћета и неколико велетрговина, а тадашња Јеврејска општина проценила је штету на 31.500.000 динара.⁷¹

После Другог светског рата покушао је инж. Лоранд Лењи да организује оно мало преосталих Јевреја у Врбасу, али у томе није имао много успеха. Наиме, 1948. године проглашењем државе Израел, последњи преживели врбаски Јевреји из некада развијене ЈВО, одлучили су да се сви до једног иселе у Израел, па се на тај начин и угасио живот Јеврејске заједнице у Врбасу.⁷²

⁶⁸Дан, 24. IX 1937, 3.

⁶⁹Сл. гласник ТИЗК Нови Сад, бр. 4/1937, 99; 4/1938, 80.

⁷⁰СЈО ФНРЈ (ау. З. Левнтал), нав. дело, 176.

⁷¹Мост, Билтен Удружења усељеника из бивше Југославије у Израел, бр. 4/2016, 33-34.

⁷²За име и имовину Лонарда Лењија везано је и решење ИО СНО Кула, од 27. IV 1949. године, где се каже: „Да се инж. Лењи Лонарду из Врбаса, исељеном у државу Израел, ради заштите његових права и интереса у поступку ради национализације имовине, за старатеља постави Шуваков Славко, члан МНО-а Врбас“. ИАС, Ф. 218, *Записник са седнице ИО СНО Кула*, 27. IV 1949.

„Моја бака тврди да је њена мајка умрла у Врбасу након Другог светског рата, 1945. или 1946. године (око 86 година живота). [...] Можда моја бака није знала шта се заправо десило њеној мајци, или није желела да зна. Моја бака је имала две млађе сестре, једну у Будимпешти, а другу у граду у близини Врбаса, која је вероватно умрла у холкаусту, али не могу то потврдити. Веома тужно.

Постоји још једна занимљива прича о породичној историји моје баке у Врбасу, која ће бити укључена у мемоаре, када завршим све. Ради се о њеном брату Мајклу, који је из Врбаса депотован са сином Фредијем у радни логор са slabим обезбеђењем, крајем рата. Било је чиста срећа то што нису завршили у Аушвицу или неком другом нацистичком логору смрти. Успели су да побегну и на крају су се вратили у Врбас. Мајкл и Фреди, емигрирали су из Врбаса у оно што је постало Израел.“⁷³

После Другог светског рата међу врбаским службеницима треба споменути чланове породице Леви: Белу, Јулијану и Матију, те Ивана Хоровица.

Крајем августа 1946. године у Врбасу је 41 Јевреј, а почетком фебруара 1948. године 30.⁷⁴ У статистичком податку за становништво Врбаса, 19. фебруара 1948. године, од укупно 16.600 становника, за Јевреје је наведено: 20 (м) и 10 (ж).⁷⁵

ФНРЈ је била једна од првих земаља која је званично признала независну државу Израел. Учинио је то 19. маја 1948. године, само пет дана након што су представници јеврејског народа објавили Декларацију о независности. Стварање независне државе Израел собом је повукло један од највећих миграционих покрета двадесетог века. Крајем јула 1948. године седница ИО Савеза ЈВО Југославије означила је и дефинитиван почетак припрема за масовну емиграцију у Израел. Јеврејима из свих крајева Европе и света, придружили су се и припадници југословенске јеврејске заједнице, у оквирима пет таласа организованог исељавања (децембар 1948 – октобар 1952 године), тзв. алије за Израел.⁷⁶

У Школској матици, тадашње ОШ у Врбасу, која се почела водити од шк. 1945/46. године, под бројем 2839, уписана је Ројка Леви, од оца Матије и мајке Јелисавете, рођена 9. марта 1941. у Врбасу, народности-вере: Јевреј-Мојсијеве. Школске 1948/49. године похађала је I разред и са успехом га завршила. У рубрици Примедба, забележено је: „Крајем шк. године отселила за Палестину, без преводнице, а са потврдом о завршеном I разреду“.⁷⁷

⁷³D. Hanh, *нав. дело*.

⁷⁴мр М. Иванковић, *нав. дело*, 129.

⁷⁵ИАГНС, Ф. 309, К 82, 576/48.

⁷⁶Појам алија (дословно: „успон“) потиче из Старог завета, у коме означава повратак Јевреја у Палестину, од такозваног Вавилонског ропства (586–539 године п.н.е.). Аналогно томе је истим именом од краја XIX века означавана масовна имиграција Јевреја у Палестину, а после 1948. и у Израел. Милан Радовановић, *Писмо југословенског исељеника у Израелу*, Архив, часопис Архива Југославије, бр. 1–2, Београд 2014, 239, 241.

⁷⁷АОШППНБВ, *Школска матица ОШ Врбас од шк. 1945/46. године*

Према попису СЈВО, новембра 1951. године, после извршене четврте алије, на дан 1. новембра т. г, у Врбасу је 11 Јевреја.⁷⁸

У недељу, 24. новембра 1991. године, у 11 часова, откривено је спомен обележје у знак сећања на Јевреје, житеље Врбаса, који су у току Другог светског рата страдали у концентрационим логорима широм Европе. Спомен обележје открили су Иштван Ђенге и Иван Фишер. Стуб је уграђен у шестоугаони постамент. На постаменту, око стуба, постављено је шест мермерних плоча са натписом на хебрејском, енглеском, немачком, српскохрватском, мађарском и русинском језику: *Нека вас овај стуб подсети на порушени храм и 176 Јевреја Врбаса, који су убијени само што су били Јевреји!*

„Јеврејска историја је хроника одлазака, исчезавања, дневник неразумевања и мржње, музеј самотних делова који су некада творили поносну целину“, речи су Давида Албахарија, председника СЈОЈ, приликом откривања спомен обележја.

Освећење спомен обележја обавио је рабин Цадик Данон. Упућујући речи захвалности на свему што је ова средина и у материјалном и људском смислу учила у знак сећања на Јеврејску заједницу, изјавио је: „За мене је то врло дирљиво. Кад би људи такве осећаје развијали, осећај сарадње, другарства, мислим да не би било ових страха“.

Након тога, тачно у подне, одржана је комеморација на Централном гробљу, уз верски обред. Том приликом говорио је Лавослав Калдербург, почасни председник СЈОЈ.

„Сваки гест пријатељства, сваки гест спремности да појединачно или групно сачувамо и отргнемо нешто од заборава, део је активности Савеза јеврејских општина Југославије“, рекао је Давид Албахари, истакнути књижевник времена у коме живимо.

Том приликом, Давид Албахари, на новинарско питање – На шта ће Вас убудуће асоцирати реч Врбас, одговорио је:

„Већ од раније асоцира на Фестивал поезије младих [...]. Дакле, то је прво, а друго, ово што у некој мапи свог јеврејског бића знам да је то један град који је на свој начин, као и неки други градови, покушао да открије себе имајући своје те исчезнуле јеврејске суграђане који су у једном метежу, у једној пометњи рата одавде исчезли, а који, сасвим сам сигуран, да се то није десило и дан данас би били овде као подједнако уважени и прихваћени грађани овог места“.⁷⁹

⁷⁸М. Иванковић, *нав. дело*, 341.

⁷⁹Јелена Перковић и Марија Вујковић, *Траг наде и светлости, Глас*, 5. XII 1991, 4.

Милица МИЛОВИЋ

*ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ
РАЗВОЈА ГЛАВНОГ ГРАДСКОГ ТРГА У ВРБАСУ*

Трг је место моћи, цркве и тржнице.

Трг, центар живота сваког насеља, поред улица чини кључни елемент морфологије града. Настајао је обично у центру неког насеља као главно чвориште и раскрсница путева. Формиран током времена, оивичен различитим објектима које му исцртавају границе, његов облик, површина коју заузима и садржај су се динамично мењали. Током свог трајања, трг је обликован путем проширивања, рушења и изградње нових делова и објеката и постепено добијао данашње препознатљиве обресе. Сам главни градски трг у Врбасу подразумева простор испред зграде општине и парк прекопута ње, упркос томе што је пресечен улицом. Овај рад настаје у покушају реконструкције развоја главног градског трга у Врбасу као урбане градске целине. Са уским фокусом на само градски трг, у доступној литератури написној о историјату Врбаса, тражени су подаци који би ближе допринели разумевању како је трг настао, градио се и развијао током времена. Додатно у те сврхе употребљени су и амбијентални прикази од периода настанка првих фотографија и штампања првих разгледница Врбаса до данас. Разгледнице чине значајан документ јер комуницирају скуп најважнијих атрибута места у одређеном раздобљу и чине начин промоције свога града. Прве разгледнице Врбаса штампане код нас изашле су 1898. године из штампарије Георга Бороша, мада нису увек биле штампане само од локалних штампара.¹

XVIII век

Главни градски трг, данас Трг Николе Пашића, био је и остао главни симбол града. Свој настанак дугује формирању камералног насеља Нови Врбас почев од 1784. године. Поред раније насталог насеља српског становништва, током јозефинско – леополдијанских

¹Марија Орбовић, *Културни живот Врбаса у огледалу завичајне штампе, библиографија 1872–1944*, Врбас, 2018, 111.

колонизација досељени су Немци. Они насељавају Нови Врбас, који настаје западно од старог српског дела. Нова насеља подизана су у близини старијих, која су се већ налазила дуж важних путева и раскрсница. За разлику од већ постојећег српског насеља, које се формирало без посебно утврђених планова, са кривудавим улицама и слободно у простору распоређеним кућама са православном црквом у центру села, план града за ново насеље исцртан је а атар премерен од стране геометара са прецизном поделом парцела за нове досељенике Врбаса. Камерални инжењер Михаел фон Керешкењи (Michael von Köröskényi), који је вршио премеравања у те сврхе, формирао је правилно омеђен простор нововрбаског и староврбаског атара и насеља. Ново насеље имало је три паралелне улице које су на четири места пресечне под правим углом попречним улицама, док је у средини насеља остављен већи слободан простор на којем су груписани најважнији објекти у селу. Карта центра Новог Врбаса из 1786. године нам предочава тај простор и објекте ситуиране на њему. Оријентишући се по здањима које данас уоквирују главни градски трг, на простору код данашње зграде библиотеке и позоришта налазила се општинска кућа, једна угаона зграда, и до ње кућа нотара. Средином 19. века, око 1849. године, општинска кућа је порушена и на њеном месту подигнута је реформатска школа, која је на том месту остала до краја Другог светског рата.² Преко пута њих, на месту где је од почетка настанка насеља био смештен војни квартир, изграђена је крајем 19. века нова зграда Општине, која је порушена 1970. године. С друге стране улице од војног квартира, на месту данашње зграде Градског музеја налазила се гостиона и поред ње месара. Са друге стране парковског дела трга, прекопута данашње зграде музеја, једна до друге биле су постављене парохијске куће црквених заједница реформаторске и евангелистичке вероисповести, а ниже њих, на углу са улицом Саве Ковачевића била је заједничка школа. Како наводи Фридрих Лоц: „то су биле обичне колониистичке куће, само је гостиона била саграђена од печене цигле, имала је тршчани кров и она је била највеће и најлепше здање у селу.“³

XIX век

Од почетка 19. века, почетни слободни простор у центру села постепено се сужавао са смештањем нових објеката на тргу, чија изградња нам сведочи о економском напредку насеља. Нови Врбас се као насеље проширило и до средине 19. века спојило се са Старим Врбасом, а у Виноградима (Weingärten) је почела да се формира нова четврт са стамбеним објектима. Прве колониистичке куће почеле су да замењују лепше саграђени стамбени објекти: својом дужином изведени на улицу, са пространим собама и ајнфорт капијама, посебно у Главној улици, одакле су нестајале и малене баштице испред кућа у корист јавног простора и канала за одводњавање. Село је почело да поприма изглед вароши.

²Фридрих Лоц, *Књига о Врбасу*, Врбас, 2014, 58

³Исто, 48

Свакако најупечатљивији догађај везан за период почетка 19. века биле су изградње двају протестантских цркава на главном градском тргу „у тада још веома широкој попречној улици (Hauptkreuzgasse)⁴ која води на Главну улицу (Hauptgasse)“. Скромна колониистичка кућа која је била заједничка богомоља за обе протестантске заједнице, неколико је пута обнављана пре него што се приступило изградњи цркава које и данас видимо. Са изградњом цркава цео простор бива преименован у Црквени трг (Kirchenplatz) и тек изградњом обе цркве улица бива сужена. Евангелистичко-лутеранској цркви или како је колоквијално ословљавају „жута црква“, 1811. године је додељен плац, док је сама изградња трајала у периоду од 1816. до 1820. године. Зидана у барокном стилу, узор градње за многе цркве у Бачкој, свој коначни изглед, са новим црквеним торњем задобила је 1862. године. Јожеф Киш, градитељ преводнице на Шлајзу, био је и евангелистички школски инспектор и пројектовао је зграду евангелистичког парохијског дома, у којој су данас смештени робна кућа „Милано“ и банка. Градња цркава изазвала је спор између лутерана и калвиниста око полагања самих здања на тргу, који је окончан тек 1821. године. Када је 1811. године евангелистима додељено место на којем је саграђена црква, реформаторима је понуђена парцела ван трга, на углу данашње улице Саве Ковачевић, што су они одбили, а на којој је потом саграђена евангелистичка школа. Спор је решен од стране посебно одређене комисије тек десет година касније тако што је реформаторској црквеној општини додељено место које је ситуира у раван са евангелистичком црквом. Обе су увучене у односу на главну линију улице, што је било по тадашњим прописима за изградњу протестантских цркава. Реформаторска црква („бела црква“) грађена је у периоду од 1821. до 1824. године, са недовршеним звоником који је дограђен 1861. године, са чим је црква добила данашњи изглед. Један мађарски путописац је 1851. године пролазећи кроз варош забележио свој утисак о њој: „Улице су праве и широке. Дуж улица су посађени дудови. Куће су им предивне, а баште су им ограђене тарабом или живом оградом. Евангелистичка црква је једна од најлепших у жупанији. Постоји такође и реформаторска црква“.⁵

С краја 19. века, са развојем фотографије, појављују се и прве фотографије и разледице, које нам и визуелно допуњују слику о некадашњем изгледу трга, и помажу при сагледавању приче о формирању трга као простора. Простор испред цркава преуређен је посебно за сваку цркву, са улицом између, а на платоу испред цркава одигравала су се окупљања и значајнији догађаји у вароши. Сваке године прослављан је кирбај (Kirchweih), црквена слава, што је свакако био један од најважнијих годишњих догађаја у месту. Плато испред цркава је у том периоду бивао испуњен народом. Поред свог духовног али и манифестационог израза у форми вашара, црквена светковина прослављана је и организовањем свечаних вечери. О нововрбаском

⁴Hauptkreuzgasse (нем) у преводу главна попречна улица. Исто, 50.

⁵Љиљана Ковачевић, Владимир Каљевић, *Два века гимназије у Врбасу (1809–2009)*, Врбас, 2009, 16.

кирбају писали су ондашњи новински листови, попут листа Телечка (Telecska) у којем је остало забележено: „Највише посећена народна свечаност била је у октобру 1883. године, како је то уобичајено од старих времена. Тог прекрасног јесењег дана шетао је народ улицама и у кафанама се предавао плесу од раног јутра.“⁶ Главни градски трг био је место окупљања људи у посебним приликама. Један од њих, свакако несвакидашњи, био је испраћај и дочек Зигмунда Бахмана званог Жига, рођеног нововрбашана који је обишао свет на бициклу за две године. Бахман је на пут пошао због опкладе, која је прецизирала да крене из Беча и у њега се врати за две године. „Гласило *Врбас и околина* (Verbasz es videke) 11. јуна 1898. године на 2. страни доноси вест: Зигмунд Бахман који је 16. септембра 1896. године пошао из Беча бициклом на пут око света, стигао је 3. јуна здрав у своје родно место Нови Врбас, после 22 месеца напорног путовања пуног опасности. После чврстог обећања да ће у Беч стићи 16. септембра путовање је завршило три месеца раније. Дочек одважног светског путника у његовом родном месту био је величанствен. Овдашњи бициклички клуб возио је у сустрет Бахану до Змајева да би га тамо поздравио. У Врбасу му је Данијел Шнајдер топлим речима пожељео добродошлицу. Сви точкови на бициклима били су украшени цвећем. Полазак је био у 8 часова ујутро са главног трга, где се налазио велики број људи, који су Бахмана весело поздрављали.“⁷

Крајем 19. века извршен је још један значајан пројекат, а то је изградња двоспратне зграде Гимназије на Жупанијском тргу (Gespannplatz) 1888. године, у данашњој улици Палих бораца. Већ 1898. године зграда је проширена, добивши гимнастичку салу, а 1910. године је проширена поново и задобила данашњи изглед. Монументално здање школске зграде допринело је уређивању и простора испред, тако је са њеном изградњом све више пажње посвећивано уређењу уличног простора испред ње. „Лепота зграде Гимназије допринела је њеном честом приказу на разгледницама града, слика којом су локални становници хтели да истакну и опишу свој град.“⁸

У периоду Првог светског рата у згради била је смештена војна команда града.⁹ Тада је саграђена и Синагога, црквено здање економски јаке и друштвено ангажоване јеврејске заједнице Врбаса, на супротном крају од протестантских цркава. Прва јеврејска богомоља била је у кући Симона Попера поред реформатске цркве у центру насеља, али је прва Синагога у Врбасу ипак изграђена ван главног градског трга, 1858. године у граничној улици између Новог и Старог Врбаса. Од 1914. године почиње градња савременијег здања Синагоге на Жупанијском тргу, која је довршена 1920. године, на месту данашње зграде супермаркета „Идеа“.¹⁰ У Првом светском

⁶Марија Орбовић, *Културни живот Врбаса у огледалу завичајне штампе*, стр. 301

⁷Исто, стр. 339

⁸Лоц, нав. дело, стр. 85

⁹Љиљана Ковачевић, Владимир Каљевић: *Два века гимназије у Врбасу (1809-2009)*, стр. 46

¹⁰Лоц, нав. дело, стр. 73

рату простор испред Гимназије добија назива Жандрмеријски трг. У међуратном периоду на тргу је изграђена и модерна зграда Ватрогасног дома 1937. године, данас седиште Комерцијале банке. И током Другог светског рата зграду Гимназије преузеле су војне власти, а након рата ту је била смештена подофицирска школа. Тек 1959. године поново постаје зграда Гимназије. Синагога, као и јеврејска заједница Врбаса, током Другог светског рата је знатно страдала. Само здање највише је оштећено након уласка немачких трупа у Врбас априла 1944. године, пред сам крај рата. „Немачки војници, нажалост, демолирали су врбаску синагогу, а у том недељу учествовала је и немачка школска омладина, која се повукла после интервенције Дојчемајншафта.“¹¹ Разрушена, остала је на том месту до 1953. године, када ју је јеврејска верска заједница продала општини и исте године је порушена и на њеном месту саграђена је зграда „Пољопреме“.¹²

Прелаз у 20. век донео је промене на главном градском тргу. Плато испред цркава постепено добија неке елементе уличног мобилијара. У више наврата улепшаван је озелењавањем, уличном расветом и по којом клупом. Електрична централа, која је израђена 1903. године у склопу фабрике кудеље, до 1934. године опскрбљивала је електричном енергијом оба Врбаса и суседну Кулу и Куцуру. „За јавну расвету било је у почетку у Новом Врбасу 197 лампи, а у Старом Врбасу 110.“¹³ Сам назив трга мењан је више пута у турбулентним временима прве половине 20. века. Раније Црквени трг, за време Првог светског рата носио је назив Пијачни трг (Piac ter), што нам говори о додатном садржају који је био присутан на главном градском тргу. Пијаца у центру града није страна ни у већим градовима на прелазу из 19. у 20. век у којима су организоване вашари или панађури. На њима су продавани разни производи али и стока, па нам можда коначно објашњава зашто изнова и изнова видимо на разгледницама тог протора прво високо дрвеће па потом младе стабљике, или чак потпуно очишћен простор. То примећујемо на фотографијама из 30-их година, посебно у периоду Велике занатске изложбе одржане 1938. године на тргу код Гимназије. Фотографија усликана са црквеног торња евангелистичке цркве даје поглед на уређен простор трга у Т, али са јако мало зеленила. Тада је макадамом поплочан простор испред општине и цела дужина код Гимназије и Ватрогасног дома. Чувени врбаски сликар Јожеф Пехан (1875–1922) је у два наврата дочарао призоре са Пијачног трга испред цркава. Прва слика приказује пијачни дан испред евангелистичке цркве настала током сарајевске фазе око 1913. године, друга названа „Стари кавалер (Лицидерско срце)“ приказује сцену са пијаце где седе човек у бачванској летњој народној ношњи и жена, настала 1921. године. Након завршетка Првог светског рата, Врбас се нашао у саставу Краљевине СХС, те је и назив трга сходно праксама именовања улица и тргова по владарима

¹¹Љиљана Ковачевић, Владимир Каљевић: *Два века гимназије у Врбасу (1809–2009)*, стр 101

¹²Предраг Милојевић, *Становништво Врбаса*, дипломски рад, 1970, Врбас ПМФ НС

¹³Лоц, нав. дело, стр. 130

преименован у Трг Краља Александра, док је Жандрмеријски изгубио својство трга и бива преименован у улицу Престолонаследника Петра, а улица између цркава преименована је у Краљице Марије.

На главном градском тргу од почетка 30-их година 20. века први пут се јављају јавни споменици. Ови споменици су кроз бројне свечаности и прославе годишњица значајних датума у њиховом

подножју проширивали садржаје и догађања на главном градском тргу. Прво је 1931. године, испред Евангелистичке („жуте“) цркве подигнут споменик Мартину Лутеру од стране верника те цркве, Јохана Бекера. „Бронзани споменик изливен је у Вормсу, а рађен је према слици врбаског сликара Јозефа Пехана коју је насликао на своду врбаске евангеличке цркве 1912. године. Постоље Лутеровог споменика израђено је од далматинског мермера и направљено у каменорезачкој радионици Јохана Сауера (Johann Sauer). На предњој страни је стајало име реформатора (Мартина Лутера, прим. прев), а на задњој страни речи дародавца: „Zum Andenken an seine verewigte Schwester Elisabeth gewidmet der evangelischen Kirchengemeinde A. B. in Novi Vrbas, den 5. 7. 1931.“ (За успомену на његову упокојену сестру Елизабету посвећено евангеличкој црквеној општини А. Б. у Новом Врбасу, 5. 7. 1931). После свечаног оглашавања звона, евангелистички црквени хор под управом Михаела Рика отпевао је државну химну.¹⁴ Други подигнути споменик на тргу био је Споменик у част прецима колонистима, откривен у склопу обележавања 150. годишњице од колонизације Немаца у Нови Врбас. Споменик, дело вајара Теобалда Хаука (Theobald Hauck) из Максдорфа у фалачкој Немачкој, приказивао је групни портрет колонистичке породице: „у средини седи мајка са дететом у наручју, а иза њих стоји отац, брижни старатељ породице.“¹⁵ За сада немамо податак да ли је постојао извесни датум обележавања чија се свечаност одвијала у њеном подножју. Леп приказ откривања овог споменика дао је Јоханес Вајденхајм у свом роману „Повратак у Марези“. У току Другог

¹⁴Ф. Лоц, н.д.76

¹⁵Лоц, нав. дело, стр. 77

светског рата, окупационе мађарске власти су на супротној страни трга од парка, подигле Споменик мађарској нацији са птицом Турул. Док је споменик колонистичкој породици обрастао у коров, нови споменик стајао је на уређеном, макадамом поплочаном платоу испред зграде Општине преименованом у Хортијев трг (Horthy ter). По ослобођењу, октобра 1944. године, сви ови споменици су уклоњени. Локација ових предходних спомен обележја је сигурно био један од разлога постављања Споменика палим борцима Народноослободилачког рата и жртвама фашистичког терора у оквиру централног трга у Врбасу. Постојала је потреба да се преозначи простор централног трга чиме је, поред осталог, и на симболичан начин избрисано непожељно сећање на период окупације. Споменик палим борцима откривен је 1951. године, поводом 10. годишњице почетка Устанка у Другом светском рату. Овај спомник састоји се из два дела: пирамидалне основе у виду степеница на чијем врху је постављен обелиск са црвеном звездом петокраком. На обелиску са све четири стране стоје плоче на којима је уклесан исти текст на четири језика: српском, хрватском, русинском и мађарском. Садржај текста: „За вечно сећање на борце који су јуначки пали у народноослободилачком рату и жртве фашистичког терора, који су несребично дали своје животе за братство и јединство наших народа и слободу наше домовине. 22. децембра 1951. грађани Врбаса.“ Споменик палим борцима и жртвама терора у центру Врбаса је био и остао централно место обележавања значајних датума попут 9. маја, Дан победе над фашизмом и 20. октобара, Дан ослобођења Врбаса. Овом приликом део улице Палих бораца који је водио из главне улице између цркава затворен је за колски пролаз и уређен у парк.¹⁶

Данашњи изглед трг је задобио 80-их година 20. века. Центар Врбаса пресеца улица Маршала Тита и тако простор централног трга дели на два дела. С једне стране налази се парк испред увучених двају протестантских цркава и зграда Градског музеја, саграђена око 1920. године, и та страна трга, осим поменутих споменика, није архитектонски мењана. С друге стране трга извршене су значајне измене. На простору где се налазила реформаторска школа, одмах након ослобођења почела је изградња Задружног дома, касније преименованог у Дом кутуре, који је довршен 1949. године. У њој су смештени библиотека и позориште, које је настрадало у пожару 1991. године. Касније, изграђено је ново крило, знатно модернијег стила у односу на стари део у коме се и данас налази Народна библиотека „Данило Киш“. Стара зграда Општине порушена је 1970. године и на њеном месту подигнута је монументална зграда Комбината ПИК Врбас, некадашњег гиганта прехрамбене индустрије Врбас. Здање модерног изгледа, оштрих линија, сва у стаклу и металу, данас доминира главним градским тргом. Ова зграда, у народу 1990-их година прозвана „Домом лордова“, данас је седиште Општинске управе. Тако је трг, пресечен улицом, направио и пресек између архитектонског наслеђа прошлости и новог модерног стила.

¹⁶Милица Миловић, *Уписивање прошлости у свакодневном простору: споменици и називи улица на територији Врбаса*, дипломски рад, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 2018, стр. 17

Већ од краја Другог светског рата већина насеља у Југославији имали су улицу или трг назван по Маршалу Титу, најчешћем одониму тога времена. Након што је добио главну, „владарску улицу“ у насељу, Маршал Тито био је предлаган и као назив трга испред општине. Међутим одлуком Месног Народног Одбора из 1948. године овај простор понео је назив Трг Републике, све до промене 2005. године у Трг Николе Пашића. С преименовањем 2005. године дошло је и до повезивања платоа испред зграде Дома културе (данас Културног центра) са платоом испред зграде Општине у јединствен простор, чиме је затворен колски пролаз из улице Палих бораца у правцу Гимназије.

Главни градски трг у Врбасу формиран је на једном од главних путних праваца кроз насеље. Зграде које су окруживале трг током времена постепено су обликовале простор центра и њених попречних улица. Њихова изградња и место које им је одређивано на тргу, говори нам и о начину уређивања градова током времена. По речима Сигфрида Гидиона: „да бисмо видели како је наше време схватило само себе на једном подручју, морамо имат увида у архитектонско наслеђе нашег времена које се формирало у прошлим временима“.¹⁷ На почетку трг је био место где су концентрисане све јавне зграде насеља, у оквиру којих се одвијао готово сав јавни живот њених становника. Са развојем насеља, настаје потреба за изградњом трајнијих и достојанственијих здања, посебно цркве и школе. На старим разгледницама Врбаса често се виде поносни Врбашани како позирају испред ових монументалних здања. С почетком социјализма, постоји потреба да се на тргу концентришу здања примерена једног социјалистичко-напредног и индустријски развијеног града. Изградња Задружног дома на тргу, наглашавала је ново схватање центра града у духу социјализма, док је зграда Комбината требала да нагласи економску развијеност општине. У новије време средишњи део Врбаса добија улогу политичко-административног и културног и друштвеног центра јер су у њему сконцентрисане скоро све установе. На разгледницама Врбаса можемо испратити ове промене. „Разгледнице нам говоре о култури времена у којем су настале, о местима које приказују и о људима који су их стварали, те тиме добијају значење културноантрополошког документа.“¹⁸ С појавом првих разгледница Врбаса, најчешћи мотиви на њима биле су цркве у центру, зграда општине и гимназије, ређе поште и шлајза. Са већим развојем индустрије од почетка 20. века, и отварањем бројних фабрика у Врбасу, на разгледницама као вид промоције сопственог краја налазимо фотографије фабричких зграда и постројења. Видимо да су се с временом мењали мотиви на разгледницама, јер је њихов одабир зависио од жеље за приказивањем другачијих вредности. Колажне разгледнице из доба социјализма неизоставно ће приказати Споменик палим борцима и Дом културе, али и новоизграђене вишеспратне стамбене објекте у главној улици,

¹⁷Сигфрид Гидион, *Простор, време и архитектура*, Грађевинска књига, 2002, Београд

¹⁸Сања Пуљар, *Путујуће слике*, Види у: *Народна умјетност* бр.34/2, Београд, 1997, 155.

као одраз економског напретка, од којих је свакако најупечатљивији пример била зграда Комбината. Прикази главног градског трга и Врбаса уопште, на свим разгледницама, имале су неизоставни текст на свакој од њих, непромењен током времена: „Поздрав из Врбаса“.

У знак сећања на нашег колегу, песника и главног и одговорног уредника Часописа „Траг” Небојшу Деветака, Народна библиотека „Данило Киш” у Врбасу је установила књижевну Награду „Небојша Деветак” која се додељује за најбољи књижевни прилог објављен у Часопису за књижевност „Траг” за претходну годину.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ЖИРИЈА
за доделу Награде „Небојша Деветак”

На састанку одржаном 26. 11. 2018. у Врбасу, жири у саставу: Саша Радојчић, председник, Ђорђо Сладоје и Бранислав Зубовић, донео је одлуку да се Награда „Небојша Деветак” коју додељује Народна библиотека „Данило Киш” за најбољи књижевни прилог објављен током 2017. године у часопису „Траг” додели

Милутину Ж. Павлову
за приповетку „Маска загубљеног имена”.

Поред награђеног дела, у најужем избору нашао се и циклус песама Ненада Милосављевића.

„Милутин Ж. Павлов је искусан приповедач, који у награђеном делу испитује данас веома значајна питања личног идентитета. Павловљева приповетка „Маска загубљеног имена” је организована дијалогски и приказује ток једног имагинарног ислеђивања човека који је, са формалног становишта, будући без личних докумената, такође без идентитета. Уз дозиран хумор, у понешто фантастичном амбијенту, испоставља се да тај човек заправо поседује знатно истанчанију природу од самог иследника. Његов лични идентитет је заснован на учешћу у мрежи односа културе и њених вредности. Симболички потенцијал ликова и ситуације осликаних у награђеном делу је богат, и поред асоцијација на епохални статус појединца данас, може се повезати и са осећањем бездомности, које не може да буде превазиђено никаквим формалним поступцима. Павловљева приповетка се ипак окончава у на pola оптимистичком тону. Можда има неког трачка наде за данашњег човека. Сва ова тешка питања Милутин Ж. Павлов обрађује у проходном, читком тексту, који се не бави самим собом, него чини оно што одувек чини добра проза: прича причу.”

Проф. др Саша Радојчић

Претплатите се на

MPAJ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона на број 021-707-566.

СРП - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Бранислав Зубовић. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Народна библиотека „Данило Киш”, 2005 – (Петроварадин : „Футура”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407

